

Vikerkaar

2-3/2000

TÖLKIJA ÜLESANNE: **Martin Lutheri** kiri tõlkimisest, **Walter Benjamin** puhta keele otsingul; ülevaade tõlkimise ajaloost (**H. Meschonnic**), **Borgese** tõlke-alased vaated (**A. M. Louis**), radikaaltõlke probleem keelefilosofias (**J. Kangilaski**). **Rein Raud** kultuuride tõlkimisest. Tõlkeid 20. sajandi klassikast: **W. H. Auden**, **M. Darwish**, **Céline** ja **Cortázar**. **Sergei Kovaljov** sõjast Tšetšeenias. Arvustuse all **Huntingtoni**, **Baudrillard'i**, **Bourdieu**, **Kenderi** ja **Elioti** raamatud. **Ahti Seppeti** skulptuurid. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 14. aastakäik.
Veebruar-märts, 2000. Nr. 2-3.

SISUKORD

W. H. Auden *Helilooja* 1
Dezső Kosztolányi *Kleptomaanist tõlkija* 2

W. H. Auden *Luulet* 7
Louis-Ferdinand Céline *Reis öö lõppu* 15
Julio Cortázar *Keksumäng* 40
Mahmud Darwish *Luulet* 74

Enriko Talvistu *Skulptuur hädas Seppetiga* 80

Martin Luther *Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest* 83
Walter Benjamin *Tõlkija ülesanne* 97
Henri Meschonnic *Tõlkimise poeetika ajalooline ülevaade* 108
Anne Marie Louis *Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlus* 125
Jaan Kangilaski *Tõlke ja tõlgenduse probleem analüütilises filosoofias* 136
Anna Verschik *Ühe tõlke ebaõnnestumise põhjustest* 141

Dixi

Rein Raud *Keel ja kultuuriline Teine* 148

Aken

Sergei Kovaljov *Putini sõda* 152

Vaatenurk

Sven Mikser *Tsivilisatsioonist, usust ja konfliktist* 163
Peeter Linnap *Täieliku Devalveerumise Aabits* 169
Indrek Ibrus *Tavamõistuse vastu. Media Studies revisited* 172
Kalev Kesküla *Kauri Raamat* 174
Ene-Reet Soovik *Jooksev Eliot* 177
Mele Pesti *Tee 100 aknaga majja* 179

Foorum

Heinapuu Ott *Kas jälle 40 aastat ajast maas?* 182
Ahto Lobjakas *Sattumuslikkuse määramatust sõltumuslikkusest* 184
Märt Väljataga *Ainult mitte sõltumuslikkus!* 187

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Malev Toom

© "Vikerkaar",
2000.

Esikaanel:
Ahti Seppet. Töö sarjast "Mumifitseeritud inimene". 1997-2000.

Tagakaanel:
Ahti Seppet. Töö sarjast "Mumifitseeritud inimene". 1997-2000.

W. H. AUDEN

Helilooja

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Kõik teised tõlgivad: kunstnik maalib
Maailma, mis meeldiv näib või ei näi;
Poet oma eluvoost kujundeid traalib;
Meid haavab-haarab see, mis ta võrku jäi.
Nad Kunstiks mugandades Elupöörist
On lõhe meile täita usaldand;
Vaid sinu noodid on puhas tööriist,
Vaid sinu laul on absoluutne and.

Oo rõõm, kaskaadina end välja vala
Selgrootammilt ja põlvekosest alla,
Valluta me kahtlev-tumm atmosfäär;
Vaid sina, vaid sina, muusikapala,
Ei saa öelda, et eksistents on väär,
Ja andeksandi nagu veini kalla.

DEZSÖ KOSZTOLÁNYI

KLEPTOMANIST TÖLKİJA

Ungari keelest tõlkinud Kaur Mägi

Neljateistkümnes peatükk, milles heidetakse valgust Gallusi, haritud, kuid halvale teele eksinud tõlkija salapärasele sepitsustele

Me rääkisime luuletajatest ja kirjanikest, vanadest sõpradest, kes omal ajal koos meiega teekonda alustasid, hiljem aga maha jäid ja jäljetult kadusid. Aeg-ajalt heitsime õhku mõne nime. Kes teda veel mäletab? Noogutasime ja meie palgeile kerkis kahvatu naeratus. Meie silme ees kangastus unustatuks arvatud nägu, kadunud rada ja elu. Kes teab temast midagi? On ta veel elus? Vastuseks oli vaikus. Selles vaikususes sahisema hiilguse kuivanud pärg nagu langenud lehed kalmistul. Me jäime kuulutama.

Nii kuulatasime ka siis, minutite kaupa, kui keegi mainis Gallusi nime.

“Vaeseke,” ütles Kornél Esti. “Aastaid tagasi nägin ma teda – aga sellest on juba oma seitse-kaheksa aastat – väga kurbadel asjaoludel. Tookord juhtus temaga ühe kriminaalromaaniga seoses midagi sellist, mis on ka ise kriminaalromaan, põnevaim ja valusaim juhtum, mis mul iial on tulnud üle elada.

Te ju tundsite teda, vähemalt mingil määral. Ta oli andekas poiss, sädelev, hea vaistuga, seejuures ka südametunnistusega ja haritud. Ta rääkis mitmeid keeli. Inglise keelt oskas nii hästi, et isegi Walesi hertsog olevat tema käest keeletunde võtnud. Neli aastat elas ta Cambridge’is.

Aga tal oli üks saatuslik viga. Ei, ta ei joonud. Ta hoopiski vehkis sisse kõik, mis ta käeulatusse sattus. Ta varastas nagu harakas. Tal oli ükskõik, kas tegu oli taskukella, toatuhvli või kamina hiiglasliku suitsutoruga. Varastatud asjade väärtus huvitas teda niisama vähe kui nen-

de ruumala või suurus. Sageli ta isegi ei mõistnud, mis kasu neist olla võiks. Kogu ta rõõm seisnes selles, et ta saaks teha, mida tahab – varastada. Meie, tema parimad sõbrad, üritasime teda oma kombeid parandama panna. Rääkisime temaga siiralt ja südamlikult. Me noomisime ja ähvardasime. Ja ta oli meiega nõus. Jagas lubadusi, et hakkab oma loomuse vastu võitlema. Aga tema mõistus võitles asjata: loomus oli temast tugevam. Tagasilööke tuli pidevalt. Lugematuid kordi panid võõrad teda piinlikku olukorda ja alandasid teda avalikes kohtades, lugematuid kordi tabati ta teolt ning me pidime neil puhkudel tegema uskumatuid pingutusi, et tema tegude tagajärgi kuidagiviisi siluda. Ükskord võttis ta aga Viini kiirrongis rahakoti ühelt Moraavia kaupmehelt, kes ta sealsamas sündmuskohal tabas ja lähimas jaamas sandarmeile üle andis. Ta toodi aheldatuna Budapesti.

Taas kord proovisime teda päästa. Teie, kes te kirjutate, teate, et kõik ripub ära sõnadest, luuletuse väärtus samamoodi kui inimese saatus. Me muudkui kinnitasime, et tegu on kleptomaani, mitte vargaga. Inimene, keda tunneme, on mõistagi kleptomaan. Inimene, keda me ei tunne, on loomulikult varas. Kohus teda ei tundnud, sellest lähitult määratleti ta vargana ja mõisteti kaheks aastaks vangi.

Kui ta oli vabanenud, tormas ta ühel pimedal detsembrihommikul, nii enne jõulu, näljase ja rābaldununa minu juurde sisse. Ta langes mu ette põlvili. Anus, et ma teda ei hülgaks, et ma aitaksin teda, hangiksin talle tööd. Sellest, et ta oma nime all kirjutaks, ei saanud esialgu jutugi olla. Midagi muud peale kirjutamise ta aga ei osanud. Otsisin siis ühe tubli, inimliku kirjastaja, soovitasin Gallust ja järgmisel päeval andiski kirjastaja ühe inglise kriminaalromaani tõlkimiseks. See oli sedasorti saast, millega meie ei soostu käsigi pühkima. Me ei loe sääraseid läbi. Äärmisel juhul tõlgime, kuid sel juhul kanname kindaid. Raamatu pealkiri – mäletan seda veel tänapäevalgi – oli “Krahv Vicislavi salapärane loss”. Kuid mis see luges? Rõõmustasin, et sain tema heaks midagi teha, rõõmustas temagi, et saab leiba teenida, ja hakkas õnnelikuna tööga pihta. Ta töötas nii usinasti, et – ootamata ära kokku lepitud tähtaega – andis käsikirja kolme nädala pärast üle.

Olin lõpmata üllatunud, kui kirjastaja paari päeva pärast telefonitsi teatas, et mu hoolealuse tõlge on täiesti kasutuskõlbmatu ja tema pole nõus selle eest pennigi maksma. Ma ei saanud asjast aru. Võtsin voo-

rimehe ja sõitsin kohale.

Kirjastaja andis vaikides käsikirja minu kätte. Meie sõber oli selle ilusasti masinal ümber löönud, leheküljed nummerdanud, pealekauba veel lehed rahvusvärvides paelaga kokku köitnud. Kõik see oli talle iseloomulik, kuna – seda ma vist juba mainisin – mis kirjandusse puutub, siis oli ta usaldusväärne ja piinlikult täpne. Hakkasin teksti lugema. Hüüatasin vaimustusest. Üksteise kõrvale reastusid selged laused, tabavad väljendid, vaimukad keelelised lahendused, mis polnud ehk selle soperdise väärilisedki. Hämmastunult küsisin kirjastajalt, mida ta selles halba leiab. Too aga surus mulle nüüd pihku inglise originaali, niisama tummalt kui käsikirjagi, ja palus, et ma võrdleksin neid kahte teksti. Uurisin pool tundi, vaadates kord raamatusse, kord käsikirja. Lõpuks tõusin vapustatult püsti. Teatasin, et kirjastajal on täiesti õigus.

Et mispärast? Ärge proovigegi ära arvata. Eksite. Ta ei sahkerdanud mõne teise romaani tõlget õige pähe. See oli siiski “Krahv Vicislavi salapärase lossi” ladus, kunstipärane, kohati hoogne ja luuleline tõlge. Jälle eksite. Seal ei esinenud ühtki vääririmõistmist. Lõppude lõpuks oskas ta ju tõesti hästi nii inglise kui ungari keelt. Jätke järele. Midagi säärast pole te veel kuulnud. Konks oli milleski muus. Milleski täiesti muus.

Ka mina taipasin seda vaid tasapisi, samm-sammult. Kuulake. Inglise originaali esimene lause kõlas nii: “Räsitud vanamoodsa lossi kõik kolmkümmend kuus akent särasid. Üleval, teise korruse ballisaalis kiirgasid neli kristall-lühtrit külluslikku valgust...” Ungari tõlkes seisis: “Räsitud vanamoodsa lossi kõik kaksteist akent särasid. Üleval, teisel korrusel kiirgasid kaks kristall-lühtrit külluslikku valgust...” Ma jõllitasin pärani silmi ja lugesin edasi. Kolmandal leheküljel kirjutas inglise romaanikirjanik järgmist: “Krahv Vicislav võttis pilkavalt muiates oma pungil rahatasku ja heitis põlglikult küsitud summa – tuhat viissada naela...” Selle oli tõlkija ungari keelde pannud niimoodi: “Krahv Vicislav võttis pilkavalt muiates oma pungil rahatasku ja heitis põlglikult küsitud summa – sada viiskümmend naela...”

Nüüd täitis mind juba pahaendeline kahtlus, mis järgmistel minutitel paraku kurvastavaks teadmiseks kasvas. Allpool, kolmanda lehekülje lõpus lugesin inglise originaalist: “Krahvinna Eleonora istus õhtukleidis ühes ballisaali nurgas ja kandis vanu perekonnaehteid:

teemantidega kaunistatud peahet, mille ta veel oma vaarema emalt, saksa kuurvürstinnalt oli pärinud, opaalselt sädeles tema luigekaelal ehtsatest pärlitest kee, tema sõrmed olid aga otse jäigastunud briljant-, safiir- ja smaragdsõrmustest...” Ungarikeelne käsikiri andis ülaltoodud värvika kirjelduse minu suureks üllatuseks edasi sel viisil: “Krahvinna Eleonora istus õhtukleidis ühes ballisaali nurgas...” Muud ei olnud. Teemantidega kaunistatud peache, pärlikee, briljant-, safiir- ja smaragdsõrmused olid puudu.

Saate aru, mida meie õnnetu, paremat saatust vääriv ametivend oli teinud? Ta lihtsalt varastas krahvinna Eleonora perekonnaehted ning samasuguse andestamatu kergemeelsusega röövis ta paljaks ka muuseas väga sümpaatse krahv Vicislavi, kellele ta jättis tuhande viiesajast naelast alles vaid sada viiskümmend, ja samamoodi vehkis ta sisse ballisaali neljast kristall-lühtrist kaks, samamoodi pettis ta välja räsitud, vanamoodsa lossi kolmekümne kuuest aknast kaksikümmend neli. Maailm pöörles mu ees. Haripunkti jõudis minu vapustus aga alles siis, kui ma kõiki kahtlusi kõrvale heites leidsin, et see joon läbib saatusliku järjekindlusega kogu tema tööd. Igal pool, kuhu tõlkija sulg oli sattunud, oli see kahjustanud tegelasi, keda ta alles äsja oli tundma õppinud; säästmata ei kinnis- ega vallasvara, tallas ta jalge alla eraomandi vaevalt vaieldava pühaduse. Ta töötas mitmel eri moel. Enamasti kadusid väärisesemed nagu tina tuhka. Vaipadest, seifidest ja lauahõbedast, mis olid seatud inglise originaali kirjanduslikku taset tõstma, polnud ungarikeelses tekstis jälgegi. Teisal näppas ta neist vaid mingi osa, pool või kaks kolmandikku. Kui keegi lasi oma teenril viis kohvrit rongi kupeesse viia, mainis tema ainult kahte, ülejäänud kolmest vaikis salakavalalt. Minu jaoks oli igal juhul kõige masendavam – kuna see viitas juba selgelt silmakirjalikkusele ja ebaaumehelikkusele –, et ta väärismetallid ja kalliskivid sageli väärtusetu ja kehva materjali vastu välja vahetas: plaatina plekiks, kulla vaseks, teemandi võlts-teemandiks või klaasiks.

Nina norus, jätsin kirjastajaga hüvasti. Uudishimust küsisin endale käsikirja ja inglise originaali. Justkui oleks mind selle kiminaalromaani tõeline saladus paelunud, jätkasin kodus oma juurdlust ja koostasın varastatud esemete kohta täpse nimekirja. Töötasin vahet pidamata kella ühest lõunal poole seitsmeni hommikul. Lõpuks tuvastasın, et

meie eksiteele sattunud ametivend oli tõlkimise käigus inglise originaalist õigustamatult ja lubamatult omastanud 1 579 251 naelsterlingit, 177 kuldsõrmust, 947 pärlitest kaelaehet, 181 taskukella, 309 kõrvarõngast, 435 kohvrit, mainimata maavaldusi, metsi ja karjamaid, hertsogi- ja parunilosse ja muud pudi-padi, taskurätte, hambaorke ja kellukesi, mille loetlemine läheks pikale ega oleks ilmselt ka otstarbekas.

Kuhu ta selle kinnis- ja vallasvara pani, mis lõppude lõpuks ainult paberil, kujutluste maailmas eksisteeris, mis oli tema eesmärk neid asju varastades, selle uurimine viiks kaugemale, seetõttu ma sellesse ei süvene. Kuid see kõik veenis mind, et ta on ikka veel oma kuritegeliku kire või haiguse ori, et tema paranemiseks pole mingit lootust ja et ta ei vääri korralike inimeste toetust. Gallusi ebamoraalsusest nõrdinuna võtsin oma kaitsva käe tema kohalt. Jätsin ta saatuse hooleks. Sestpeale pole ma temast midagi kuulnud.”

DEZSŐ KOSZTOLÁNYI (1885–1936) on läinud sajandi alguse üks väljapaistavamaid ungari kirjanikke, kelle looming hõlmab väga mitmesuguseid žanre: arvukalt novelle, neli romaani, mitu väga kuulsat luulekogu; lisaks oli ta hinnatud kirjanduskriitik ja tõlkija. Kosztolányi kuulus sajandialguse ungari kirjanduselus domineerinud rühmitusse Nyuga (Õhtumaa), mis tõi Ungari kultuuriellu põhjaliku ja euroopaliku uuenduse. Tema proosa on tuntud stiili täpsuse ja lihvituduse poolest, eriti hinnatud on ta lühiproosa meistrina. Üks tema kuulsamatest novellikogudest kannab pealkirja “Kornél Esti” (1933), mille läbiiv peategelane, kes on andnud kogumikule ka nime, kujutab endast autori küünilist ja ratsionaalset alter ego. Kangelase nimel ei puudu ka lisatähendused: Esti tähendab ungari keeles ‘õhtune’ ning eesnimi Kornél on võõrapärane ja veidi saladusliku kõlaga. Kogu, kust on tõlgitud käesolev novell, koosneb üksteisega põimitud lugudest, milles peategelane jutustab veidraist sündmusist, mis on temaga ja tema tuttavatega juhtunud. Keeleküsimused on Kosztolányit alati huvitanud ja lugu kleptomaanist tõlkijast pole ainus, milles ka ise mitut keelt oskav kirjanik mängib keele ja elu mitmetahulisusega.

Eva Toulouze

W. H. AUDEN

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Musée des beaux arts

Kannatuse küsimuses oli neil alati õige vaateviis,
Neil vanadel meistritel: nad mõistsid nii hästi
Selle kohta inimese elus; et see leiab aset just siis,
Kui keegi teine sööb, longib tuimalt mööda või teeb akna lahti;
Kuidas tunnil, mil hallpead parajasti
Peavad pühal ilmel imelise sünni ootel vahti,
Peab alati leiduma lapsi, kes taamal
Lasevad tiigi jääl liugu, mõeldes hoopis muud.
Nad ei unustanud ilmaski ära,
Et hirmsaimgi martüürium peab kuidagi otsa saama
Kusagil nurgas, seal, kus keset prahti
Koerad elavad oma koeraelu ja timuka mära
Sügab süüta tagumikku vastu puud.

Võtame Bruegheli "Ikarose": kuidas küll kõik
Keeravad juhtumile aegamööda selja; appihõik
Ja plärtsatus võisid ju ulatuda põlluharijani,
Kuid tema jaoks see ei tähendand tähtsat hukkumist;
Päike valgustas nagu kord ja kohus valgeid reisi,
Mis rohelistesse vette kadusid; ja luksuslaev, mis kindlasti pani
Tähele üllatavat asja – taevast poisi kukkumist –,
Pidi kuskile jõudma ja jätkas rahulikult reisi.

Kimäärid

Südamepuudus – nagu ühiskondlikes hoonetes,
Mõistusepuudus – nagu avalikes kõnedes,
Sõnadepuudus – nagu ühiskondlikes hüvedes,

On märgid sellest, et kimäär on just söönud
Kedagi muud; ja sest vaesest lollikesest
Ei ole jäänud raasugi, ei nimegi.

Kirjeldamatud – nad pole seda ega teist,
Loendamatud – neid on nii palju kui kulub,
Ebatõelised – kõike muud kui nad ise,

Ja inetud sellid, kellega tegemist teha.
See on meie viga, kui me puutume nendega kokku;
Nad ei saa meid puutuda; meie puutume neid.

Ulakalt uudishimulikuna – et näha, missugused nad on,
Hirmust julmana – et panna neile piir,
Upsakalt uskmatuna – et tõestada nende olematust,

Me torgime, togime, mõõdame ja olemegi kadunud:
Mida tugevamad me oleme, seda rutem saabub lõpp;
Meie enda jõu abil nad panevad meid nahka.

Kui mõni karske, julge ja vaga
Pääseb neile ohutult ligi, riskeerib ta siiski,
Juhul kui meenutab haledalt, millised nad varem olid,

Juhul kui pöörab ringi, et neid aidata. Ära seda tee!
Nad ei saa enam kunagi tagasi endiseks;
Nende loomus vihkab kõike seda, mida nad ei ole.

Keegi ei saa neid aidata; mine edasi, ära peatu,
Ja ära lase oma headusel end petta:
On hea, et nad on olemas, kuid mitte sellisena.

**W. B. Yeatsi mälestuseks
(surn. jaan. 1939)**

1.

Ta kadus keset talve elutust –
Jõed olid jääs, lennujaamad poolhüljatud
Ja lumi moonutas monumente;
Elavhõbe langes sureva päeva suus.
Kõik mõõteriistad näitavad üht:
Tema surmapäev oli külm ja pime päev.

Tema haigusest eemal
Jooksid hundid läbi igihaljaste laante,
Talupoeglikku jõge ei ahvatlenud moekad sadamakaid;
Leinavad keeled
Hoidsid poeedi surma tema luulest lahus.

Kuid talle oli see viimane õhtu iseendana,
Õhtu, mida täitsid põetajad ja kuuldused;
Ta keha äärealad panid vastu,
Ta vaimuväljakud olid tühjad,
Vaikus hõivas agulid
Ja ta aistinguvool katkes: ta muutus oma imetlejateks.

Nüüd on ta puistatud laiali sadadesse linnadesse
Ja antud üleni võõraste tunnete meelevalda,
Ta peab leidma oma õnne teist liiki metsas
Ja saama karistuse teise süümeakoodeksi järgi.
Surnu sõnad
Teisenevad elavate sisikonnas.

Kuid homse tähtsuses ja lärmis,
Kui maaklerid mõirgavad börsil nagu loomad
Ja vaestel on kannatused, millega nad on kenasti harjunud,
Ja igaüks oma kongis on peaaegu kindel oma vabaduses,

Mõtlevad mõned tuhanded sellele päevale,
Nii nagu mõeldakse päevale, mil tehti midagi pisut ebaharilikku.
Oh, kõik mõõteriistad näitavad üht:
Tema surmapäev oli külm ja pime päev.

2.

Olid loll nagu meie, kuid su anne pidas vastu kõik:
Rikaste naiste hoole, füüsilise hääbumise,
Su endagi. Hull Iirimaa tõukas su luule sisse.
Irimaal on praegugi sama hullus ja ilmastik,
Sest miski ei johtu luulest: luule vaid peab vastu
Oma lausumise orus, kuhu ilmaki ei astu
Ühegi võimukandja jalg; ta voolab lõunasuunas,
Mööda erakluse rantšodest ja argipäeva muredest,
Tooretest linnadest, milles oleme kindlad ja sureme;
Ta jääb alles – juhtumisviisina, suuna.

3.

Muld, auvõõrale tee ase,
William Yeats nüüd sisse lase.
Tühjana poeesiast ja
Leinas seisku Iiri astja.

Aja arm eks ruttu kustu
Kartmatu ja süütu vastu,
Kauni välimuse särast
Tüdib aeg vast aasta pärast,

Ootab aga andeksand
Neid, kes keelt on ümmardand,
Argus, ülbus ja muud patud
Neile saavad andestatud.

Sai sel veidral põhjusel
Andeks Kipling, saab Claudel,
Aeg on helde Yeatsilegi,
Kes häid luuletusi tegi.

Öös, kus kummitusi sähvib,
Iga koer Euroopas klähvib,
Ärev ootus igat riiki
Sulgeb vihavimma tiiki.

Kumab igast palgest läbi
Vaimne alatus ja häbi,
Tardub keset silmateri
Jäasse halastuse meri.

Laulik, seni käi ja astu,
Kui öö põhi tuleb vastu.
Sunnist prii, su hääл veel toogu
Meie hinge rõõmuvoogu.

Viljeledes värsiväge,
Needusest loo viinamäge,
Ängist joobudes tee laule
Äpardunud inimaule;

Südamete kõrbes ava
Lätte haavu parandava,
Ajavanglas priile näita,
Kuidas kiidutuld veel läita.

Soolo ja koor poemist "Praegusel ajal"

Arv ja kaal, te nüüd hõisake
Tunnil, mil teadlikuks õnneks
Teid teisendatakse ringi:
Sest süda leiab üles
Mis tahes osast terve
(On üks hääl ja on tee)
Ning tõe, mis varjul on ängi
Ja keele sügavas süles
Tantsides, lauldes

Nüüd suuredki hõisake
Sest need, keda ülbeks kui päike
On teinud ilu või rikkus
Ja kiidusõnade pild,
On vaadanud teisele silma
(On üks hääl ja on tee)
Sekundiks, enne kui sekkus
Nende eneste peegelpilt,
Tantsides, lauldes

Nüüd väiksedki hõisake
Teid ähvardab punane kantsel
Ja kurdistav sõduritrumm
Totaalsest kaotusest tärab,
Kuid lai ja lobisev üldsus
(On üks hääl ja on tee)
Kuulatab, jahmund ja tumm,
Kuis äkitselt tänav kärab
Tantsides, lauldes

Nüüd nooredki hõisake
Iga reedetud armastaja,
Kes öösel pisaraid valab,
Nüüd viimaks uinuda suudab,

Kuuldes kaugelt, nii kaugelt,
(On üks hää! ja on tee)
Kuis vaevu üks heli kõlab
Ja mure absurdseks muudab
Tantsides, lauldes

Nüüd vanadki hõisake
Nood sünged ja kustunud, keda
On kirk ja kahetsus hüljand,
Veel tunnevad ärevushoogu,
Kui varemeis kajavad sammud,
(On üks hää! ja on tee)
Mida nad ammugi peljand,
Ent Saabuja lõikab loogu
Tantsides, lauldes

WYSTAN HUGH AUDEN (1907–1973) oli erakordselt virtuoosne ja leidlik poeet, kes viljeles kõikvõimalikke luulevorme ja -stiile: klassitsistlikest stroofidest ja vanainglise värsist kokkusurutud vabavärsini, brechtlikust kabareelaulust hermeetilise luuleni. Säärane stiil vahetav, eksperimenteeriv, kuid aluspõhjalt klassitsistlik virtuoossus meenutab Picassot maalikunstis ja Stravinskit muusikas. Auden tegi sageli koostööd teiste loojatega, lõi libretosid jm tekste Benjamin Brittenile ja Stravinskile, kirjutas kabareelike värsinäidendeid koos Christopher Isherwoodiga ja mõningaid tekste isegi koostöös Brechtiga.

1930. aastal debüteerides saavutas Auden kiire kuulsuse. Ta kujunemisele avaldas mõju vasakliberaalne ja Freud-i mõjuline atmosfäär 20–30ndate Oxfordis, kus Audeni kompanjonideks olid luuletajad Stephen Spender ja Louis MacNeice ning filosoofid Isaiah Berlin ja Stuart Hampshire. Kuigi Audeni esimesed luuletused polnud kaugeltki rahvapärased, hakati temas nägema 30ndal põlvkonna kohustunud vasakintellektuaali. Ja kuigi ta käis koguni ambulantsiautojuhina Hispaania kodusõjas, mõistis ta õige varakult kohustunud luuletaja rolli küsitavust ja illusoorust. 1939. aastal pages ta ühiskondlike ootuste ja kuulsuse eest Ameerikasse – maale, kus luuletajatele pole enamasti kuigi palju ootusi pandud. 1940. aastal pöördus ta anglikaani kirikusse, millest ta nooruses oli võõrdunud.

Siintõlgitud luuletustest esimese pealkiri viitab muuseumile Brüsselis, kus ripub palju Madalmaade meistrite töid. Luuletuse esimene pool näib kirjeldavat Pieter Bruegheli “Süüta laste tapmist”, teises pooles on otsesõnu jutt “Ikarosest”. Vabavärsilise luuletuse valdavalt puhtaid riime ei ole originaali lugemisel kerge tähelegi panna, tõlkes on riimide järejekord natuke muutunud. “Kimääre” tasuks näiteks lugeda allgeoorilise hoiatusena neile, kes lehekolumnides kipuvad moodsat maailma paranda-

ma ja ümber kasvatama – seda tehes muutuvad nad ise otsekohe osakeseks käsitletava probleemist. Pärast 40ndate alguse maailmavaatelist pööret Auden redigeeris ja võttis tagasi mõningaid oma kõige kuulsamaid värssse. Nii on ka mälestusluuletusest W. B. Yeatsile käibel nii algne kui kärbitud versioon. Auden imetles suurima ingliskeelse sümbolistliku luuletaja, anglo-iirlase Yeatsi võimet käsitleda luules sügavaid filosoofilisi küsimusi, samas oli Audeni klassitsistlikule ja kainele temperamendile vastuvõetamatu Yeatsi okultism, prohvetipoo ja romantiline nostalgia, mille tõttu Yeats asetas sageli lootusi kõige tagurlikemale poliitilistele projektidele. Auden on kritiseerinud Yeatsi ka selle eest, et too eelistanud “head sõnaseadmist headele mõtetele”. Hiljem tundus Audenile, et ta on luuletuse 3. osa 2.–4. stroofis olnud ühekülgne, nimetades ajalt andekssaavate suurte kirjanike seas üksnes parempoolseid (populistlikku imperialisti Rudyard Kiplingit ja katoliiklikku natsionalisti Paul Caudeli), sest see jätvat mulje, nagu oleks suurtel vasakpoolsetel kirjanikel enesestmõistetavalt õigus ja nagu nemad üldse mingit andestust ei vajaks. Seega on luuletusest käibel ka ilma nimetatud stroofideta versioon. Luuletuse teises osas vihjatakse Yeatsi okultismile, annetustele leedi Gregorylt jne. Valimiku viimase pala mõistmiseks oleks ehk hea teada, et see kuulub suuremasse tervikusse, poemi For the Time Being (“Praeguseks hetkeks” või “Praegusel ajal”, alapealkirjaga “Jõuluoratoorium”, kirjutatud 1941–42) ning selle peatükki Annunciation (“Maarja kuulutamine”). Nii selles luuletuses kui ka Yeatsi mälestusluuletuse 2. osas on Auden kasutanud valdavalt nn “parariime”, sõna lõppkonsonantide ligilähedasi kokkukõlasid nagu night: it, noon: own, all: still, griefs: survives, mida tõlgegi püüab edasi anda. Varem on Vikerkaares ilmunud Audeni luuletused “Lõikuskuu 1968” (1988, nr 8), “Sigmund Freudi mälestuseks” (1990, nr 11), “*Mis ähvardab mühin see üle mäe...”, “Epitaaf türannile” (1994, nr 3), “Tänuavaldus” (1995, nr 5/6).

M. V.

LOUIS-FERDINAND CÉLINE

Reis öö lõppu

Prantsuse keelest tõlkinud Heli Seitam

No see hakkas nii. Mina polnd kunagi midagi öelnd. Midagi. See oli Arthur Ganate¹, kes mu rääkima ajas. Arthur, üks semu ülikoolist, kah arstiteaduse peal teine. Trehvame ühesõnaga Clichy² platsil. See oli peale lõunat. Tahab teine muga rääkida. Ma kuulan. “Ärme jää välja!” ütleb ta eksole. “Lähme sisse!” Lähme siis koos sisse. Nii. “See terrass,” hakkab ta eksole, “on munapeadele! Tule siia!” Siis paneme veel tähele, et tänaval pole kedagi, nii palav on; ei autosid ega midagi. Kui väga külm on, pole kah tänaval kedagi; see oli tema, ma mäletan küll kusjuures, kes veel selle kohta ütles: ”Pariisi inimestel nagu oleks kogu aeg tegemist, aga tegelikult jalutavad nad hommikust õhtuni ringi; sest vaata, kui ilm jalutamiseks ei sobi, kui on kas liiga külm või liiga palav, ei paista neid enam kuskilt; nad istuvad kõik sees ja joovad kookrekohvi ja õlut. Nii see on! “Kiiruse sajand!” ütleavad nad eksole. “Ei tea kus? “Suured muudatused!” seletavad nad eksole. “Ei tea mis mõttes? Miski pole tegelikult muutund. Nad muudkui aga imetlevad endid edasi ja ongi kõik. Ja see pole kah midagi uut. Ainult sõnad, ja ega nende sõnadegi hulgas ole palju sihukesi, mis muutund oleks! Paar-kolm tükki siin-seal, mingid pisikesed...” No ja siis ise hästi uhked, et need kasulikud tõed maha olime kuulutand, jääme sinna vaimustunult

---

Kaks esimest peatükki romaanist. Tõlgitud väljaandest: C é l i n e, Romans I. Ed. H. Godard. Paris, Gallimard (“Pléiade”), 1988.

¹ Céline oli välja töötanud omapärase pärisnimetehnika, mis seisnes omaloodud nimedesse üldtuntud terminite sissesulutamises. Võtte tulemuseks ei ole täielikud neologismid, vaid korruga tuttavlikud ja võõrastavad hübriidid, milles aimatavad sõnad tekitavad groteskseid assotsiatsioone. Ka siinses katkendis on mitmeid näiteid sellest tehnikast, mille efektid tõlkes küll paratamatult kaduma lähevad. Arthur Ganate'i perekonnanimes kajab sõna *ganache* ‘hobuse lõualuu’, kõnek-s ‘juhm’. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

² Clichy plats asub Pariisi põhjaosas Montmartre'i künta jalamil Pigalle'i kvartalis. Tänapäeval seostub see nimi põhiliselt igasuguse ööeluga, ent eelmisel sajandil ja veel selle sajandi alguses elas ja töötas sealkandis ka hulganisti kunstnikrahvast. Clichy platsil oli enne sõda kuulus kino Palace Gaumont, platsi lähedal asub tänaseni kabaree Moulin Rouge.

istuma ja kohviku naisi vahtima.

Pärastpoole keeras jutt president Poincaré³ peale, kes käis just see hommik mingit väikekoerte näitust avamas; ja siis vähehaaval *Le Temps*'i⁴ peale, kus see kirjast seisis. “*Le Temps*, vat see on alles üks õige ajaleht!” õrritab mind ekssole Arthur Ganate selle peale. “Ega sel prantsuse rassil ikka teist sihukest kaitsjat pole!” – “Sellel su prantsuse rassil on seda jah väga vaja, kuna teda ennast olemaski pole,” andsin mina vastu, et näidata, et ma olen hästi informeeritud, ja kohe välk ja pauk.

“Muidugist et on! Ja see on veel üks ilus rass kusjuures!” surub ekssole tema, “ja veel kogunisti kõige ilusam rass maa peal ja kes sellele vastu ajab, on täielik togusk!” Ja kukub teine mu kallal lõugama. Ma muidugi jäin omale kindlaks.

“Ei ole midagi! See, mida sa selleks oma prantsuse rassiks nimetad, pole muud kui hunnik minusugusi viletsaid, nihukesti rähmaseid, kirbuseid ja külmand tegelasi, kes nälja, katku, kasvajate ja pakase poolt siia on pekstud, ja igast ilmakaarest löödult kohale lohisend. Nad ei saand kaugemale minna, meri tuli näe vastu. Vot sihuke on su Prantsusmaa ja sihukesed on su prantslased.

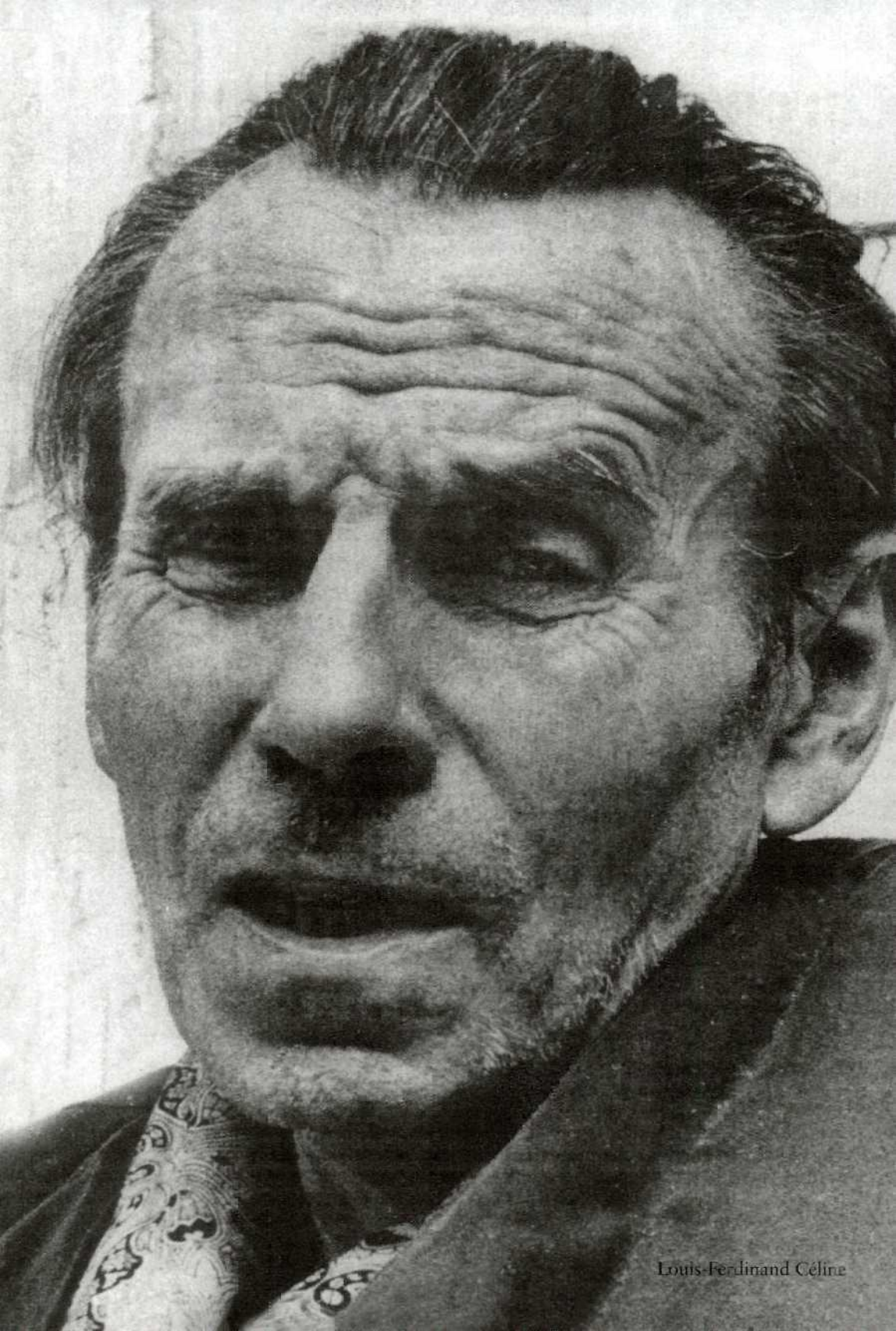
“Bardamu⁵,” ütleb ta siis ekssole tõsiselt ja vähe kurval moel, “meie isad olid väärt samapalju kui meie, sa ära ütle nende kohta halvasti!...”

“Sul on õigus, Arthur, selles on sul õigus! Vimmased ja vagurad, ära vägistatud, paljaks röövitud, läbi kolgitud ja igavesti tolluskid – igastahes samapalju väärt kui meie! See on selge! Ei meie muuda ega vaheta midagi! Ei sokke, isandaid ega seisukohti, või siis nii hilja, et sest pole enam tolku. Me oleme sündind ustavana ja selle kätte me kõngeme! Tasuta sõdurid, kogu rahva kangelased ja rääkivad ahvid, piinatud sõnad, me kõik oleme Viletsusekuninga kallikesed. Tema

³ Raymond Poincaré (1860–1934) oli Prantsuse Vabariigi president aastail 1913–1920.

⁴ *Le Temps* oli kuni Teise maailmasõja lõpuni tähtsaim prantsuse päevaleht, mis ei väljendanud aga sugugi rassistlikke või šovinistlikke seisukohti, mida paistab talle omistavat Arthur Ganate.

⁵ Sõtta mineva peategelase Ferdinand Bardamu perekonnanimi seostub sõnadega *barda* ‘sõjavarustus’, ja *mu*, mis on mineviku kesksõna verbist *mouvoir* ‘liigutama, liikuma panema’. Ent pole võmatu, et Céline mõtles ka sõnale *barde* ‘bard’ (keldi laulik).

Louis-Ferdinand Céline

omad me oleme! Kui me ilusti ei ole, siis ta pitsitab... Ta sõrmed on meil ümber kaela, no iga jumala hetk, nii et ei saa õieti rääkida, ja kes süüa tahab, see peab hästi ette vaatama... Mingi väike asi ja kohe kukub teine sind kägistama... See pole miski elu...

“Aga on ju armastus, Bardamu!”

“Arthur, armastus on lammastele parajaks tõmmatud lõpmatus, aga mul, näe, on oma väärikus!” vastan ma talle eksole.

“On sul jah! Sa oled üks va anarhist ja kogu lugu!”

Omaette tarkpea igatahes, nagu näete, ja nii edumeelsete vaadete-ga, et rohkem enam ei saa.

“Aga just, otse kümnesse, olen jah anarhist! Ja kõige parem tõend on veel see, et mul on siin valmis sepitsetud mingi selline ühiskondliku kättemaksupalve taoline asi, mis sulle kindlasti hästi istub: KULDSED TIIVAD! See on pealkiri!...” Ja ma kannan ette:

Jumal, kes loeb minuteid ja sente, Jumal, kes on lootusetu, meele-line ja rõhib nagu siga. Siga, kellel on kuldsed tiivad ja kes muudkui alla kukub, kõht taeva poole ja silitusteks valmis, see on tema, see on meie isand. Emmakem teineteist!

“Elu lükkab selle su kirjatüki ümber, mina olen vat valitseva korra poolt ja poliitikat ma ei armasta. Ja muide see päev, kui isamaa mul enda eest verd käseb valada, leiab ta mind jalamaid eest, ja ilusti hakkamas, ja valmis seda andma.” Vat nii ta mulle vastas.

Parajasti läheneski sõda meile kahele, ilma et me seda ohmand oleks, ja mu pea polnd enam päris selge otsas. See lühike, aga elav kõnelus oli mind ära väsitand. Ja pealegi olin ma ärritatud kah, sest kelder oli mind jootraha pärast ihnuriks sõimand. Nojah, ühesõnaga lõpetuseks oli nii, et me leppisime Arthuriga täielikult ära. Olime samal arvamisel peaaegu kõige kohta.

“Ega jah, eks sul ole tegelikult õigus,” nõustusin ma eksole leplikult, “aga no me istume ikkagist kõik ühe suure galeeri peal ja vehime aga kõigest jõust aerutada, seda pead sa tunnistama!... Muudkui aga istume otse naelte otsas ja vinname seda kõike edasi! Ja mis me sellest saame? Midagi! Malakahoop ainult, ja igasugu hädasid, udutamist ja siis veel sigadusi takkaotsa. “Selline on töö!” ütlevad nad eksole. No vat see on veel kõige jälgim, see nende tööjutt. Meie ähime aga all trümmis omal hinge seest välja, endal hais üle pea ja munakud higist

nõrel, ja siis kas sa näe! Üleval sillal värskel õhu käes on isandad, kellel pole midagi asja, endal ilusad roosad ja lõhna täis naised põlvedel. Meil kästakse üles sillale ronida. Selle peale panevad nad omal torukübarad pähe ja siis pröögatavad meile peale: "Raipekari, sõda käib! Põrutame neile isamaa nr 2 lurjustele kallale ja laseme neil soolikad välja! Liigutage! Liigutage! Pardal on kõike mis vaja! Kõik korraga! Lõuake hakatuseks üks hea täis nii, et maa väriseb: *Elagu isamaa nr 1!* Et teid oleks kaugele kosta! See, kes kõige kõvemini lõugab, see saab medali ja Jeesukese präänikut! Kurat ja põrgu! Ja need, kes ei taha kärvata merel, need võivad alati kobida kärvama maale, kus see käib veel kiiremini kui siin!"

"See on täpselt nii," nõustus eksle Arthur, keda oli nüüd lõplikult lihtne veenda.

Aga ei olnud seal midagi, kui järsku otse selle kohviku eest, kus me istusime, hakkab mööda minema miski rügement, ja kolonel veel kõige ees oma hobuse otsas, ja kusjuures paistis teine veel olevat hästi tore ja uljas mis hirmus! Ma ainult hüppasin vaimustusest.

"Ma län vaatan, kas see on nii või ei ole!" hüüan ma veel eksle Arthurile, ja läind ma olenegi ennast üles andma, ja jooksujalu kah veel takkaotsa.

"Sul on silmad s... täis, Ferdinand!" hüüab ta eksle vastu, no eks ta olnud solvund, kui nägi, mis mõju kõik mu kangelaslikkus kõigile inimestele seal ümber avaldas.

See vähe riivas mind, et ta asja niimoodi võttis, aga see ei pidand mind kinni. Ma juba marssisin kaasa. "Siin ma olen ja siia ma jään!" mõtlesin ma eksle.

"Eks me näe, igavene tohlus!" jõudsin ma talle veel hüüda, enne kui me tänavanurgalt koloneli ja tema muusika sabas ära keerasime. Täpselt nii see sündis.

Siis marssisime hea tüki aega. Tundus juba, et nüüd on kõik, aga ei, tänavaid oli veel ja veel, ja tänavatel tsiviile ja nende naisi, kes meid julgustada kisasid ja lilli pildusid, terrassidel, jaamaesistel, puupüstis kirikutes. No kus alles oli patrioote! Ja siis hakkas neid patrioote olema vähem... Vihma hakkas sadama, ja siis veel vähem ja vähem, ja siis ei olnud enam mitte kedagi meid tee peal julgustamas, no mitte hingegi.

Mis et nüüd olime siis täitsa omapead või? Niimoodi üksteise järel

reas? Muusika jäi vait. “Ei no tegelikult,” mõtlesin ma eksle siis, kui nägin, mis pöörde asjad võtsid, “pole siin enam midagi naljakat! Tuleb uuesti otsast pihta hakata!” Ma asutasin ära minema. Aga hilja juba! Need va tsiviilid olid ukse tasakesi meie järel kinni pand! Olime lõksus nagu rotid.

*

Kui seal korra oled, oled ikka nii, et on olnd. Nad käsutasid meid hobuse selga ja siis kahe kuu järel, mis me neil seljas olime olnd, jälle maha. Võib-olla selleks, et see maksis liialt palju. Nojah, igastahes üks hommik otsis kolonel oma ratsahobust, tema tentsik oli teisega mine-ma läind, mine sa tea kuhu, üks vast kuskile nukatagusesse, kus kuulid nii kergesti vihisema ei pääse kui keset teed. Sest täpipealt sinna olime meie, kolonel ja mina, end lõpuks sättind, täitsa keset teed, minul veel käes tema märkmik, kuhu ta käske sisse kirjutas.

Kaugel eemal tee peal, nii kaugel kui silm seletas, oli kaks musta täppi, keset teed nagu meiegi, aga need olid kaks sakslast, kes olid kangesti ametis tulistamisega juba hea veerand tundi.

Tema, meie kolonel, teadis võib-olla, miks need kaks seal tulistasid, sakslased ka võib-olla, et teadsid, aga mina, tõsijutt, mina'i teand. Nii palju kui ma ka oma mälu ei pingutand, polnd ma neile sakslastele midagi teind. Ma olin olnd nendega alati hästi lahke ja hästi viisakas. Ma tundsin neid sakslasi natuke, ma olin isegi lapsest peast nende juures koolis käind, seal Hannoveri kandis. Ma olin rääkind nende keelt. Nad olid sel ajal mass väikseid lõugavaid kretiine, endal silmad kahvatud ja vargsed peas nagu huntidel; me käisime koos peale kooli ümberkaudsetes metsasaludes tüdrukuid katsumas ja lasime ka vibu ja püstolit, mis me ostsime kusjuures neli marka tükk. Sai magusat õlut joodud. Aga no tolle ja siis selle vahel, et meile niimoodi kuule keresse läkitada, ilma isegi, et tuleks ja räägiks meiega esiteks, ja otse keset teed, seal oli vaks vahet ja lausa kuristik. Liiga suur kontrast.

Sõda ühesõnaga oli kõik see, millest sa aru ei saand. See ei saand enam nii jätkuda.

Kas nende inimeste sees oli siis toimund midagi iseäralikku? Mis mina kohe üldse ei tajund. See pidi mul olema kahe silma vahele jäänd...

Minu tunded igastahes polnd nende suhtes muutund. Mul oli nagu tahtmine hoolimata kõigest üritada nende brutaalsust mõista, aga rohkem veel oli mul tahtmine ära minna, no kohe tohutu, vastupandamatu tahtmine, niivõrd oli mul järsku tunne, et see kõik on üks kohutav eksitus.

“Asjalood on säherdused, et siin pole midagi pihta hakata, siin pole muud kui jalga lasta,” mõtlesin ma lõppude lõpuks...

Meie peade kohal, kahe millimeetri, ühe millimeetri kaugusel võib-olla meelegahtadest, löid üksteise järel võnkuma need pikad kiusatuslikud terastraadid, mille tõmbavad enda järel läbi sooja suveõhu tapahimulised kuulid.

Mitte kunagi polnd ma end nii kasutult tund kõigi nende kuulide ja selle päikese valguse käes. Üüratu, totaalne nöök.

Ma olin sellal kõigest kaksikümmend aastat vana. Talud kauguses maha jäetud, kirikud tühjad ja lahti, just nagu oleks maainimesed, viimne kui üks, neist küladest päevaks ära läind kuskile peole valla teises otsas ja usaldand meie hoolde kõik, mis neil on, oma maa, kärud, aiasid taeva poole, oma põllud, tarad, tee, puud ja isegi lehmad, koera oma ketiga, no kõik noh. Et meil oleks hea rahulik teha, mis süda lustib, kui nad ära on. Nad oleks nagu tahtnud meie vastu kenad olla. “Aga sellegipoolest, kui nad ometi ära poleks!” – mõtlesin ma eksle – “kui siinkandis veel liikumist oleks, poleks me kindlasti käitund sellisel vääril moel! Nii nurjatult! Me poleks nende nähes julgend! Aga kedagi polnd enam meie järgi vaatamas! Me olime üksi, nagu noorpaar, kes hakkab roppusi tegema, kui kogu rahvas läind on.”

Ma mõtlesin ka omas mõttes (ühe puu taga), et vat ma oleks hea meelega taht siin näha seda Déroulède'i⁶, seda va tegelast, kellest mulle nii palju oli jahvatatud, et ta mulle siis seletaks, et mis tema siis õige pihta hakkab, kui ta kuuliga otse kõhtu saab.

Need tee peal kükitavad kangekaelsed saksa laskurid lasid halvasti, aga neil tundus olevat kuule nii, et jääb ülegi, terved magasinitäied ilmselt! Sõda, kindel see, polnd veel lõppenud! Meie kolonel, tõsi ta on, näitas üles hämmastavat vaprust! Ta jalutas otse keset teed ja kuu-

---

⁶ Paul Déroulède (1847–1914) oli prantsuse rahvusäärmuslane, Patriootide Liiga asutaja.

lide vahel edasi-tagasi niisama loomulikult, nagu oleks jaamaperroonil sõpra oodanud, sutsu kärsitult lihtsalt.

Seda ma pean küll kohe ütleva, et vat seda va maavärki, seda pole ma esiteks kunagi seedind, on teine mulle alati masendav tundund oma mudaaukudega, millel kunagi lõppu ei tule, majadega, kus inimesi kunagi kodus pole, ja teedega, mis kuskile ei vii. Aga kui sinna veel sõda otsa panna, siis on see täitsa üle mõistuse. Kahel pool teetammi oli tõust selline järsk tuul, paplilehtede sahin segunes nõrkade kuivade praksatustega, mis sealt kaugemalt meie peale tulid. Need tundmatud sõdurid lasid meist jätkuvalt mööda, ent katsid meid samas tuhande surmaga, need olid meil üll nagu riided. Ma ei julenud enam liigutada.

See kolonel oli ju koletis! Nüüd oli see mul selge, hullem kui koer, ei kujutand ta ette oma lõppu! Ma taipasin samal ajal, et sihukesi temasugusi pidi meie armees palju olema, sihukesi vapraid noh, ja siis sama palju kahtlemata vastasarmees. Mine tea, kui palju? Üks, kaks, mitu miljonit võib-olla ühtekokku? Sellest hetkest sai mu pabinast paanika. Säherduste elukatega võis see põrgulik totrus kesta igavesti... Miks nad ära peaks lõpetama? Kunagi polnd inimestele ja asjadele määratud saatus tundund mulle nii halastamatu.

“Olen ma siis ainus argpüks maa peal?” mõtlesin ma. Ja mäherduse õudusega!... Eksind keset kahte miljonit kangelaslikku ja pöörast ja hambuni relvastatud hullu? Kiivritega, kiivriteta, hobusteta, motikatel, kisendavad, autodega, vinguvad, laskvad, vandeseltslaslikud, lendavad, põlvili, kaevavad, redutavad, radadel ratsutlevad, plärisevad, maakeral vangis nagu hullukongis, et kõik siin ära hävitada, Saksamaa, Prantsusmaa ja maailmajaod, kõik mis hingab, hävitada, pöörasemad kui koerad, ise jumaldades oma pöörasust (mida koerad ei tee), sada, tuhat korda pöörasemad kui tuhat koera ja päratumal kombel pahelisemad! Olime me alles ilus vaatepilt! Ei no nüüd oli selge, ma sain aru, ma olin sattund apokalüptilisse ristisõtta.

Õuduse suhtes võib olla neitsi nii nagu naudingu suhteski. Kuidas oleksin mina võind aimata seda õudust, kui ma Clichy platsilt teele asusin? Kes oleks osand ette kujutada, enne kui päriselt sõtta satub, kõike seda, mida sisaldas inimeste kangelaslik ja jõudeolev räpane hing? Nüüd oli mind kaasa kistud sellesse massilisse põgenemisse kol-

lektiivse mörva poole, tule poole... See tuli sügavustest ja oli nüüd käes.

Kolonel ei liigutand ikka oimugi, ma vaatasin, kuidas ta teetammil kindralilt väikesi kirjakesi sai, mis ta siis pisikesteks tükkideks rebis, olles need kiirustamata läbi lugend, otse kuulide vahel. Kas mitte üheski neist polnd siis käsku see jõledus jalapealt ära lõpetada? Kas talle siis ei öeldudki kõrgemalt poolt, et tegu on arusaamatusega? Kohutava veaga? Eksitusega? Et midagi on sassi aetud? Et need olid niisama nalja pärast manöövrid, mida oli korraldada tahetud, ja mitte mörvad? Aga ei! "Jätkake, kolonel, te olete õigel teel!" Vat seda kirjutas talle kindlasti kindral des Entrayes⁷ divisjonist, meie kõigi ülemus, kellelt talle tõi iga viie minuti takka ümbriku üks sideagent, kes lõi hirmust iga korruga veidi rohelisemaks ja vedelamaks. Hirm oleks meist veel vennad teind, minust ja sellest kutist! Aga meil polnd ka vennastumiseks aega.

Ah et siis ei mingit eksitust? See, et me seal niimoodi teineteise pihta tulistasime, ilma et teineteist isegi näeks, polndki keelatud! See oli üks neist asjadest, mida võis teha, ilma et sind korralikult läbi võetaks. See oli midagi, mida korralikud inimesed isegi heaks kiitsid ja tõenäoliselt takka julgustasid, nagu loterii, kihlused, ajujaht!... Siin polnd midagi öelda. Mulle oli ühe pauguga selgeks saand terve sõda kogu täiega. Ma olin süütuse kaotand. Peab enam-vähem üksi tal vastas olema nagu mina tollel hetkel, et seda va raibet hästi näha, otse ja külje pealt. Sõda oli meie ja nende vahel, kes seal vastas olid, põlema pistetud, ja nüüd ta siis lõõmas! Nagu elektrivool kahe sõetüki vahel kaarlambis. Ja see va süsi, see ei hakand veel niipea kustuma! Me saame seal veel kõik otsa, kolonel nagu kõik teisedki, ükskõik kui suur äss ta ka iganes olema paistis, ja tema kerekronust ei saa rohkem praadi kui minu omast, kui vastast tulev vool tal kahe õla vahelt läbi käib.

On palju viise olla surma mõistetud. Ah! Mis ma kõik poleks sellel hetkel and, et istuda vangis, selle asemel et siin olla, ma igavene kreitiin! Selle eest näiteks, et oleksin ettenägelikult, siis kui see nii lihtne oli, midagi kuskilt piistu pannud, siis kui veel aega oli. Vangist pääsed

---

⁷ Oma sõdureid tapalavale saatva kindral des Entrayes'i nimi hääldub samuti kui sõna *entrailles* – 'sisikond', 'sisemus'.

eluga, sõjast mitte. Kõik muu on paljad sõnad.

Kui mul ainult oleks veel aega olnd, aga ei olnd! Enam polnd midagi varastada! Kui mõnus oleks kuskil väikses vaikes vanglakeses, mõtlesin ma, kus kuulid ei vihise! Ei vihise kunagi! Ma teadsin ühte, mis oli jumalast hakkamas, päikese käes, soojas! Täitsa nagu unenäos, Saint-Germaini oma täpsemalt, nii metsa lähedal, ma teadsin teda hästi, ma käisin sealt omal ajal tihti mööda. Kuidas me küll muutume! Ma olin siis laps, ma kartsin seda vanglat. Asi oli selles, et ma ei tund siis veel inimesi. Ma ei usu enam kunagi seda, mis nad ütlevad, seda, mis nad mõtlevad. Need on inimesed ja ainult nemad, keda karta tuleb.

Kaua see nende jumps veel kestma peab, et need igavesed koletised lõpuks suurest kurnatusest ära lõpetaks? Kui kaua selline hullus võib ometigist kesta? Kuid? Aastaid? Kaua? Võib-olla seni kuni kõik inimesed, kõik need hullud surma saavad? Viimne kui üks? Ja kuna sündmused võtsid sellise lootusetu pöörde, siis ma otsustasin kõik mängu panna, ma otsustasin viimast, kõige äärmist käiku üritada ja proovida täitsa üksi sõda seisma panna! Vähemasti selles maanukas, kus ma olin.

Kolonel kõndis paar sammu eemal ringi. Ma tahtsin taga rääkima minna. Eluilmaski polnd ma seda teind. Oli käes hetk julgus kokku võtta. Sealmaal, kus me omadega olime, polnd enam peaaegu midagi kaotada. “Mis te tahate?” küsib ta mult, kujutasin ma ette, ise loomulikult hästi üllatund minu jultund sekkumise üle. Selle peale selgitan ma talle asju nii, nagu mina neist aru saan. Näeb siis, mis tema sest asjast arvab. Põhiline elus on asjad selgeks rääkida. Kahekesi kukub see paremini välja kui ükski.

Hakkasin just seda otsustavat sammu sooritama, kui täpselt samal hetkel saabus meie poole jooksusammul mingi äralõpnu kolakas ja laratsaväelane (nagu siis öeldi), endal kiiver tagurpidi käes nagu Belisairiusel⁸, ja ise veel selline värisev ja hästi mudaga koos, ja nägu veel rohekam peas kui tollel teisel sideagendil. Ta pudistas sõnu ja näis teine nagu olevat suure vaevaga maast üles tõust, ja nagu tal oleks

---

⁸ Belisarius (494–565) oli suur bütsantsi kindral, kes ebasoosingu sattu ja keda legendid tihti kujutavad kui pimedat kerjust, möödujalt oma tagurpidi pööratud kiivrit välja sirutades almust palumas.

sellest süda jube paha. Või siis et see kummitus ei armastand kah kuule? Nägi ta neid ette nagu mina?

“Mis viga on?” katkestas häiritud kolonel ta kurjalt sõnapealt ja viskas samas selle viirastuse peale just nagu terasest pilgu.

Selle vääritud ratsaniku nägemine niimoodi sellises määrustikuvastases rõivastuses ja hirmust vedelana ajas meie kolonelil meele no väga mustaks. Talle kohe üldse ei meeldind selline asi nagu hirm. See oli silmanähtav. Ja siis veel eriti see kiiver käes nagu kõvakübar, see oli veel viimaseks tilgaks halvale mõjule, mis tal oli meie ründerügemendile, rügemendile, mis sööstis sõtta. See kutt, see jalaratsaväelane oleks nagu seda va sõda sisse astudes tervitand.

Selle häbistava pilgu all võttis vankuv sõnumitooja valveseisangu, väikesed sõrmed püksiõmblusel, nagu sellistel juhtudel nõutav. Nii ta seal kõikus kangelteetammil, highi voolas tal piki kiivririhma, ja ta lõualuud värisid nii kõvasti, et ta suust tuli nõrku katkendlikke helisid nagu und nägeval koerapojal. Oli võimatu taibata, kas ta tahtis meile midagi öelda või hoopis nuttis.

Meie teises teotsas kükitavad sakslased olid just parajasti instrumente vahetand. Nüüd jätkasid nad oma lollusi kuulipildujatega; nad ragistasid nendega nagu suurte tikutoosidega ja igasse kanti meie ümber lendasid parved raevukaid kuule, pedantsed nagu herilased.

Mees suutis siiski suust midagi selgemat kuuldavale tuua.

“Ratsaväeseersant Barousse¹⁹ sai surma, härra kolonel,” paristas ta ühe täiega.

“Ja siis?”

“Ta sai surma *Étrapes*¹⁰ tee leivafurgooni järgi minnes, härra kolonel!”

“Ja siis?”

“Ta lendas mürsu otsa!”

“Ja siis, kurat ja põrgu!”

“Rohkem midagi! Härra kolonel...”

---

⁹ Mürsu otsa lennanud ratsaväeseersant Barousse'i nimi mõjub kui plahvatusemüra onomatopöa.

¹⁰ *Étrapes*'i tee eestikeelne vaste oleks Sirpide tee (*étrape* 'sirp'), end samuti võib selles kohanimas aimata kajasid sõnadest *attraper* 'kinni püüdma, sisse vedama' ning *estrapade*, mis oli teatav minevikus kasutusel olnud piinamistehnika.

“See on kõik?”

“Jah, see on kõik, härra kolonel.”

“Ja leib?” küsis kolonel.

See oli selle kahekõne lõpp, sest ma mäletan hästi, et ta jõudis vaevalt öelda: “Ja leib?” Ja siis oli kõik. Peale seda polnd muud kui tuli ja siis müra takkaotsa. Aga siis no sihuke müra, mida ei usuks, et üldse olemas on. Meil said silmad, kõrvad, nina, suu, seda müra paugupealt no nii täis, et ma olin kindel, et nüüd on lõpp, et ma olen ise tuleks ja müraks muutund.

Aga vat ei olnd, tuli läks minema, müra jäi veel kauaks mu pähe, ja siis veel käed ja jalad, mis värisesid, nagu keegi raputaks sul neid selja tagant. Oleks teised nagu taht mind maha jätta, aga siis nad ikkagist jäid minu juurde paika. Suitsu sisse, mis veel kaua silmi kipitama ajas, jäi meie ümber maha terav püssirohu ja väävli lõhn umbes nagu selleks, et maha nottida kogu maailma lutikad ja kirbud.

Kohe pärast seda mõtlesin ma ratsaväeseersant Barousse'ile, kes õhku oli lennand, nagu too sell meile teada oli and. See oli hea uudis. “Seda parem!” mõtlesin ma eksole kohe nõnda: “Nii on üks igavene suur rajakas rügemendis vähem!” Ta oli taht mind ühe konservipurgi pärast sõjakohtu ette kärutada. “Igalühel oma sõda!” mõtlesin ma eksole. Selle külje pealt, seda tuleb tunnistada, tundus sellest va sõjast aeg-ajalt mingit tolku ka olevat! Ma tundsin veel vähemalt kolme või nelja igavest jäletist rügemendis, kellel ma oleks hea meelega aidand ühe mürsu leida nagu Barousse.

Mis koloneli puutub, siis temale ma halba ei soovind. Ometigi oli ka tema surnd. Kõigepealt ma ei näind teda enam kuskil. Asi oli selles, et plahvatus oli ta teetammile kand, küljeli asetand ja jalaratsaväelase, selle sõnumitooja, käte vahele paisand, kellel kah oli ots peal. Nad olid nüüd ja igaveseks teineteise embuses, aga ratsaväelasel polnd enam pead otsas, muud kui auk kaela otsas, ja siis selle sees veri, mis podises ja mulksus nagu moos potis. Kolonelil oli kõht lõhki, ta tegi selle peale koledat nägu. See pauk pidi talle ikka haiget tegema tol momendil, kui ta käis. Paras talle! Oleks ta kohe esimeste kuulide aegu ära läind, poleks seda temaga juhtund.

Kõik need lihakehad voolasid üheskoos tohutult verd.

Vaatepildist paremal ja vasakul plahvatas veel mürske.

Lahkusin sündmuspaigalt ilma palumata, ise paganama õnnelik, et mul oli nii ilus ettekääne jalga lasta. Ma isegi ümisesin selle peale sut-suke laulda, ise tuikudes nagu siis, kui oled kanuuga korraliku täie sõitnud ja jalad on vähe pehmed all. “Üksainus mürsk! Asjad saavad üheainuma mürsuga ikka kiiresti ühele poole!” mõtlesin ma eksole. “Ei no ära sa ütle!” kordasin eksole enda ette kogu aja. “Ei no ära sa ütle!...”

Tee otsas polnd enam kedagi. Sakslased olid ära läind. Aga selle vär-gi olin ma kiiresti ära jagand, et parem on nüüdsest käia ainult puu-de varjus. Mul oli laagrisse jõudmisega rutt taga, et teada saada, kas rügemendis oli veel mõni, kes luurekäigul surma oli saand. “Ja peab ju ikkagi olema ka häid nõkse,” mõtlesin ma veel eksole, “millega end vangi saab sokutada!...” Siin-seal rippus mätaste küljes kibeda suitsu tuste. “Nad on võib-olla praegaseks ajaks kõik surnd?” arutlesin ma eksole. “Kuna nad ei taha midagi millestki aru saada, oleks vat selline asi kasulik ja praktiline, et nad kõik hästi kiiresti surma saaks... Nii oleks asjad kohe ühel pool... Me läheks koju... Marsiks võib-olla võidukalt uuesti Clichy platsilt läbi... Üks või kaks ainult, kes ellu jääks... Minu unistuses... Sõbralikud ja jõumehed poisid kindrali jä-rel, kõik teised oleks surnd nagu kolonel... Nagu Barousse... Nagu Vanaille... (üks teine siga)... jne. Meid kaetaks ordenitega, lilledega, me läheks läbi Triumfikaare alt. Me astuks sisse restorani, sind teenin-dataks ilma maksmata, me ei maksaks enam midagi, mitte kunagi elus! “Me oleme kangelased!” ütleks me eksole arve saabumisel... Isa-maa kaitsjad! Ja sellele aitaks!... Me maksaks väikeste prantsuse lip-pudega!... Kassapidaja lausa keelduks kangelaste rahast ja lausa an-naks seda sulle suudlustega tükis, kui me tema kassa eest läbi lähme. Elu oleks elamist väärt.”

Ma märkasin põgenemise pealt, et mu käsi jooksis verd, aga ainult natukene, üldse mitte mingi küllaldane haav, väike kriimustus. Pidi edasi laskma.

Hakkas uuesti sadama, Flandria põllud ajasid välja sogast vett. Veel tükk aega ei kohand ma kedagi, polnd seal muud kui ainult tuul ja siis vähe hiljem päike. Aeg-ajalt, ma ei tea kust, otsis mind lihtsalt heast peast, läbi päikese ja õhu, mõni kuul, ise selline vallatu ja kindlalt otsustand mind ära tappa, niimoodi selles üksinduses. Mispärast?

Kunagi enam, isegi kui ma elaks veel sada aastat, ei jaluta ma maal ringi. Pea pandiks.

Oma teed edasi minnes meenutasin eelmise õhtu tseremooniat. Oli teine aset leidnd ühel aasal, künka jalamil; kolonel oli oma müriseva häälega rügementile kihutuskõnet pidand: “Pea püsti!” oli ta eksole üürand... “Pea püsti! Ja elagu Prantsusmaa!” Kui sul pole kujutlusvõimet, on surm väike asi, kui sul seda on, on surm jälle liig. Vat selline on minu arvamine. Kunagi polnd ma nii paljudest asjadest ühe korraga aru saand.

Kolonelil, sel polnd kunagi kujutlusvõimet olnd. Kogu selle inimese õnnetus oli tingitud sellest, ja meie oma veel eriti. Kas mina olin siis ainus selles rügemendis, kes surma ette suutis kujutada? Mina eelistasin omaenda ettekujutust surmast, sellisest hilises eas saabuvast... Kahäkümne aasta pärast... Kolmekümne... Võib-olla veel hiljemgi, sellele, mida mulle kohe taheti kaela määrda, mis saabub nii, et pugid aga Flandria muda, suu puukis täis, rohkemgi kui suu, kuna too on mürsust kõrvuni lõhki. Meil on ometi õigus iseenese surma kohta seisukohta omada. Aga kuhu siis minna? Otse edasi? Selg vaenlase poole. Kui sandarmid mind niimoodi ringi kolistamas kinni oleks nabind, siis ma arvan küll, et ma oleks omadega õhtal olnd. Mu üle oleks kohut mõistetud samal õhtul, hästi kiiresti, ilma peenutsemata, kuskil kojusaadet kooliklassis. Neid tühje klasse oli palju, igal pool, kust me läbi läksime. Muga oleks mängitud õigust, nagu mängitakse siis, kui õpetajat kohal pole. Aukandjad poodiumil istu, mina püsti, käed raudus, väikeste pinkide ees. Hommiku oleks mind maha last: kaks-teist kuuli pluss üks. Nii et mis?

Ja ma mõtlesin veel korra koloneli peale, vapper nagu ta oli oma rinnakaitse, kiivri ja vuntsidega, oleks teda kuskil varietees jalutamas näidatud, nagu mina olin teda näind, niimodi kuulide ja mürskude all, see oli vaatemäng, millega oleks toleaege Alhambra ära täit, ta oleks varju jätt isegi Fragsoni¹¹, kes neil aegadel, millest ma teile siin räägin, oli ju ometigi hirmus staar. Vat mis ma mõtlesin. “Pea norgu!” oli see, mis ma mõtlesin.

---

¹¹ Alhambra oli üks suuremaid prantsuse varieteesaale sajandi alguses, Harry Fragson aga ülipopulaarne artist.

Peale tunde ja tunde vargset ja ettevaatlikku kõndimist nägin lõpuks ühe talukäputäie ees meie sõdureid. See oli üks meie eelpost. Ühe eskadroni oma, mis oli sinnakanti majutatud. Mitte ühte langenut nende juures, teatati mulle. Elus kõik! Ja mina oma tähtsa uudisega: "Kolonel on surnd!" hüüdsin ma neile eksole kohe, kui olin piisavalt posti lähedale saand. "Ei meil kolonelidest puudust ole!" suras mulle kohe jalamaid vastu kapral Pistil¹², kes oli kah just parajasti vahis ja toimkonnas veel takkaotsa.

"Ja seni kuni kolonelile asemik leitakse, kao igastahes sina, toslem, Empouille'i ja Kerdoncuffiga¹³ liha jagamisele, ja siis veel, et võtke igaüks kaks kotti, kiriku taga käib see värk... Eks te seal vaadake... Ja siis veel, et ärge laske neil endale veel korra ainult paljaid konte anda nagu eila, ja siis veel, et katsuge, raisad, et enne pimedat jaos tagasi olete!"

No asusime siis kolmekesi jälle teele.

"Ma'i räägi neile enam tulevikus kunagi midagi!" mõtlesin ma eksole solvunult. Ma sain väga hästi aru, et polnd mõtet neile inimestele midagi rääkida, et üks selline draama, nagu mina seda näind olin, läks selliste jõledike pärast lihtsalt kaduma! et oli liiga hilja, et see veel huvi pakuks. Ja mõelda vaid, et nädal aega tagasi oleks selle kohta kindla peale ajalehes neli veergu olnd ja mu foto, et üks kolonel niimoodi surma oli saand. Tõprakari.

Kogu liha jagamine rügemendile toimus niisiis ühel augustiheina-maal, millele kirsipuud varju heitsid ja mis lõppevast suvest juba kõrbend oli. Kottide ja laialt lahti tõmmatud telgiriiete peal ja otse rohul oli kilode kaupa maha laotatud sisikondi, kollaseid ja kahvatuid rasvaräitsakaid, lõhkilõigatud lambaid, soolikad segapuntras, millest ümberkaudsesse rohelusse riukalikke ojakesi immitses, üks terve kaheks lõigatud ja puu külge riputatud härg, mille kallal neli rügemendi lihunikku veel vandudes hirmsat vaeva nägid, et talt lidemetükke kät-

---

¹² Kapral Pistili nimi on üks vähestest, mis muudatusteta nimisõnast pärisnimeks on saanud: *pistil* 'emakas' (botaanikas). Samanimeline tegelane esineb muide ka Céline'i 1926–1927 kirjutatud näidendis *L'Église* ("Kirik").

¹³ Sõdurite Empouille'i ja Kerdoncuffi nimed mõjuvad samuti groteskselt: esimese oma meenutab korraga viletsust (*pouillerie* 'viletsus' ja ka 'ihnsus') ja rumalust (*andouille* 'rupskivorst', kõnek-s 'tainapea'; *empoté* 'saamatu', 'häda'), teise oma kõlab bretoonipäraselt (*ker* 'maja', 'kodu' bretooni keeles) ja samas vulgaarselt (*cul* 'perse').

te saada. Jagude vahel käis korralik õiendamine rasvade, ja kõige rohkem veel neerude pärast, ja ümberringi sihukesed kärbsed, milliseid näeb vaid sellistel hetkedel, tähtsad ja musikaalsed nagu väikesed linnud.

Ja siis veel verd igal pool rohu sees pehmete lompidena, mis kokku voolasid ja sobivat kallet otsisid. Paar sammu eemal tapeti viimast siga. Neli meest ja üks lihunik nägelesid juba mõnede saabuvate rupskite pärast.

“See oled sina, igavene sul, kes eile nimmetüki hõlma alla pani!...”

Ma jõudsin heita veel paar-kolm pilku sellele lahkhelile toitlustusküsimustes, ise samas ühe puu vastu toetades, ja siis pidin ma järgi andma tohutule tahtmisele oksendada, ja no korralikult, kuni mines-tuseni.

Mind viidi küll kandraamil laagrisse, aga mitte ilma, et oleks juhus kasutatud ja mult mu kaks lagritsavärvi kotti sisse vehitud.

Ma ärkasin üles kaprali järjekordses sõimuvalangus. Sõda ei läinud alla.

HELI SEITAM

Céline: stiil, sõda, surm

1

Louis-Ferdinand Céline (kodanikunimega Louis-Ferdinand Destouches) on üks kõigi aegade suurimaid prantsuse kirjanikke, kelle looming on tänini Eestis samahästi kui tundmatu. Céline sündis 1894. aastal Pariisi äärelinnas Courbevoie's pitsikauplejast ema ja väikeametnikust isa pojana. Céline oli 20 aastat vana ja sõjaväes aega teenimas, kui puhkes Esimene maailmasõda. Sõda oli kõige hirksam – ja samas kõige tähtsam – kogemus tema elus; see, mis tast nägija tegi ja ta igaveseks inimeses kahtlema pani. Ühel eriti ohtlikul luurekäigul saadud haav päästis ta rindelt ja võimaldas tal Londonisse Prantsuse saatkonda tööle asuda.

Londonis sõbrustas Céline tantsijannade ja prostituutidega ning palju ei puudunud, et temast endastki oleks saanud sutenöör. Seejärel töötas ta aasta Aafrikas. Prantsusmaale naasnud, omandas Céline iseseisvalt keskkoolilõputunnistuse ja kaitstes meditsiiniväitekirja. 1932. aastal ilmus tema esikromaan “Reis öö lõppu” (*Voyage au bout de la nuit*), mis tundmatust tohtrist ühe hoobiga kuulsa kirjaniku tegi ja prantsuse kirjandusringkondades suurt saginat tekitas.

Peale “Reisi öö lõppu” sündis Céline'i sulest veel seitse romaani, kus ta esikromaanis alanud keelelistes uuendustes aina kaugemale läks: “Surm järelmaksuga” (*Mort*

à crédit, 1936), “Guignol’s band” (1944), “Tapatalg” (*Casse-pipe*, 1949), “Teise korra haldjamäng” (*Féerie pour une autre fois*, I 1952, II 1954), “Lossi järel loss” (*D’un château l’autre*, 1957), “Põhi” (*Nord*, 1960), “Rigodoon” (*Rigodon*, 1969).

Lisaks romaanidele kirjutas Céline aastatel 1936–1941 neli ägedat antisemiitlikku pamfletti ja avaldas muulgi kombel rassistlikke seisukohti. Céline’i juudivaenulikkus ei olnud seesama, mis Saksamaal käibel olnud ametlik antisemiitlik ideoloogia. Céline’il oli mitmeid juudi sõpru ning isegi oma väitekirja oli ta kirjutanud juudi artist Semmelweissist. Tema juudivastased kirjutised ei sündinud mitte murest aaria rassi puhtuse pärast, vaid – nii paradoksaalne kui see ka on – sõjahirmust. Jämedalt võib tema mõttekäigu kokku võtta umbes nii: hitlerlikul Saksamaal kiusatakse juute taga, seega on karta, et nad Prantsusmaa juute ja Prantsusmaad Saksamaa vastu üles ässitada üritavad, seega kujutavad nad endast potentsiaalset sõjaohtu ja seega peab seda ka kõva häälega kuulutama. Juudivaenaja kuulsus on saatnud Céline’i tänapäevani ning pärast Prantsusmaa vabastamist seadis see ta elu tõsisesse ohtu. 1944. aastal põgenes Céline läbi kokkuvariseva Saksamaa Taani, kus ta aga peatselt arreteeriti. Taani siiski venitas tema väljaandmisega Prantsusmaa võimudele ja nii pääses ta kõige ägedama puhastusperioodi kohtute karmusest.

Kui protsess Céline’i üle 1950. aastal lõpuks aset leidis, oli kohtuotsus võrdlemisi leebe – ausõna peale jäeti ta vabadusse. Järgmise aasta amnestia lubas Céline’il kui Esimese maailmasõja veteranil Taanist kodumaale naasta. Oma ülejäänud elupäevad veetis Céline abikaasa ja lugematute koerte seltsis maamajas Meudonis, kus valmisid ta viimased autobiograafilise alltekstiga romaanid Teise maailmasõja sündmustest. Céline suri Meudonis 1961. aastal.

2

Tänapäeva lugejale, kes juba ammu on informeeritud Jumala surmast ja kõigi müütide kokkuvarisemisest, ei pruugi “Reis öö lõppu” suuremat üllatust valmistada. Ent 1930. aastate alguses, kui eksistentsialistlik maailmatunnetus oli alles pead tõstmas ja enamik inimesi veel vanas heas progressiusus maailmale vaatas, olid paljud raamatut välja öeldud tõed talumatult valusad. Teadmine eksistentsi absurdusest ja traagikast oli end läbi aegade ikka inimestele ilmutanud, ent Prantsusmaal, õigemini küll kogu Lääne tsivilisatsioonis, oli sellele alati leevendus leitud, algul religioonis, ja kui see enam kõigile küsimustele vastuseid ei andnud, siis teaduses, filosoofias, kirjanuduses ja kunstis. Ning neid, kes sellest kõigest otseselt osa ei saanud, oli kaitsnud igasuguste ühiskondlike struktuuride (kool, sõjavägi), institutsioonide (abielu, perekond) ja mõistete (armastus, töö) väärtustamine. 1930. aastate Euroopal oli aga selja taga Esimene maailmasõda ja äsjane ülemaailmne majanduskriis. Selle uue reaalsuse taustal ilmnes vanade müütide õõnsus ning Céline oli see, kes õhus hõljunud kahtlused sõnaks destilleeris.

Kõik algab sellest, et, pea laiali otsas, kihutab meditsiiniüliõpilane Ferdinand Bardamu 1914. aastal kodumaad kaitsma. See aga, mida tema silmad sõjas näevad, osutub niivõrd õudseks, et ta sellest kogu eluks märgitud saab ja teab: “Tõde, see on lõpmatu agoonia. Selle maailma tõde on surm.”¹ Surm on see, mis Bardamu maailma

¹ C é l i n e, *Voyage au bout de la nuit*. Paris, 1981, lk 200.

mateeriaks ja vormiks, liikumiseks ja liikumatuseks, tõmbumiseks ja tõukumiseks korraldab. Surmamõttest saab alguse Bardamu vastikus kõige vastu, mis on vormitu, inertne, raske, tihe, paks, ripakil, kleepuv, nõrguv, ilane, lõmmis, pehme, tõllakil, lõhkine, sula; sellest tulenevad lõpmatud painavad väljaheite-, lagunemis-, mädanemis- ja agooniastseenid tema loos; siit tema haiglaslik lummatu sisikonnast ja selle kõikvõimalikest tõbedest, aga ka vihast, vimmast, egoismist ja väiklusest, mis su tasasel tuel söeks küpsetavad – sest kõiges selles teeb surm salamahti juba oma tööd. Pealegi pole Bardamu jaoks surm miski, mis inimesest sõltumatult ta oma valdusse haaraks; kiirelt saab selgeks, et inimeses endas peitub samuti tapatung, ning mis veel jubedam, salamisi igatseb ta ka omaenda surma. Ent kuigi me kõik oleme kord suurema määratud, kuigi meie kõigi kehad kangeks tõmbuvad ja seejärel lagunevad, kuigi meie kõigi teadvus, mõte ja mälu mingil hetkel hävinevad, on see teadmine niivõrd šokeeriv, et me peaaegu kõik eitame seda. Igasugused psüühilised ja kultuurilised kaitsemehhanismid aitavad meil seda mõtet alla suruda. Ning see kõik Bardamu deliirise sajatamise läbi 30. aastate lugejale näkku paisatuna oli rohkem, kui paljud neist alla suutsid neelata.

“Reis öö lõppu” ei ole arenguromaan, kus peategelasel alles raamatu lõpus silmad avanevad. Bardamu on kohe raamatu alguses öösse paisatud, edasi on küsimus selles, kuidas oma teadmisi viimistleda, varieerida – ehk teisisõnu, kuidas selles öös veel edasi minna. Sest kui inimene juba arvab, et enam madalamale laskuda pole võimalik, paneb ta alati mööda. Pääsenud tänu haavale rindelt minema, märgib Bardamu tagalasolijate erakordset oskust püha patriotismijutluse varjus kahuriliha arvel raha teha. Säherduse seisukoha tüüratusest saab aru, kui mõelda, et veel 1900. aastal soovis tervelt 17% prantsuse poistest täiskasvanuks saades sõjameheks hakata.² Seejärel Aafrikasse suunduv Bardamu ei jäta meile mingeid illusioone kolonialismi suhtes: see on kõige labasem nõrgema ekspluateerimine tugevama poolt, mitte pärismaalastele tsivilisatsiooni kinkimine, nagu asja ametlikult nimetati. Aafrikast kummalisel orjagaleeril töötatud vabaduse maale Ameerikasse jõudnud Bardamu konstateerib, et see vabadus pole muud kui võimalus vabalt dollari orjaks hakata ja et töö ülemaailmselt eesrindliku näidisenä serveeritavas Fordi autotehases mitte ei õilista ega aita inimest, vaid nüristab, võõrandab ja loomastab.

Romaani teises osas end arstina Rancysse (selle mitmetähendusliku nime eestikeelne vaste võiks olla midagi Umbla, Mädala või Räästla sarnast) sisse seadnud, ei ole Bardamus jõudu ilmaliku pühaku rollis esineda ega oma ihnsatele, tigidatele ja juhmadele haigetele kaasa tunda, ta mõtleb vaid visiiditasuterminites, aitab koos kohaliku preestriga kinni mätsida mõrva ja võrgutab rahumeeli ära oma sõbra Robinsoni kihlatu Madeloni.

Ent kui mõne teise autori puhul võis sellesarnase karmi ühiskonnakriitika tagant veel aimata helgemat tulevikku ja positiivset programmi, siis Bardamul ei ole mingit tahtmist kujutada end Kurjuse jõududega võitleva kangelasena. Pikkade sajandite vältel Euroopas valitsenud veendumus, et lõppkokkuvõttes on inimene hea, või kui pole, siis tänu üleüldisele kooliharidusele ja tehnika arengule kohe selleks saab, on

² G. C a d i e r - R e y, Les français de 1900. Paris, 1999, lk 77.

tema jaoks igaveseks oma võlujõu kaotanud. “Inimene on paljas, temalt on ära võetud kõik, isegi tema usk endasse. Sellest on minu raamat,” kommenteeris Céline ise hiljem.³

3

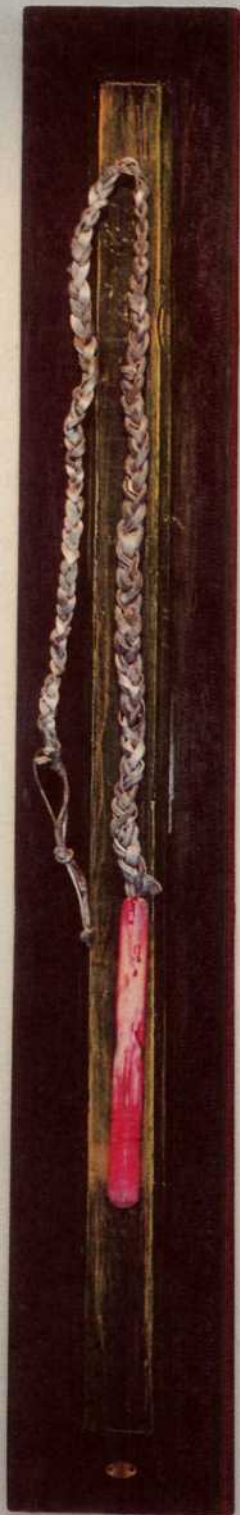
Nii mõnigi kirjanik enne Céline'i oli üritanud oma raevu 20. sajandi vastu kirjasõnasse valada. Et Bardamu karjatus lugejale otse lihasse lõikas, tuli Céline'i otsusest vahendada selle maailma viletsust kõnekeele vahendusel. 1930. aastate Prantsusmaal mõjus kõnekeele kasutuselevõtt kirjanduses ennekuulmatu monstroossusena. Oli ju pikkade sajandite vältel kirjanduses ainuisikuliselt valitsenud normeeritud, loogiline ja väljapeetud kirjakeel. Rahvapärast keelekasutust polnud kirjanduse jaoks olemas. Siin ja seal oli küll esinenud katseid kirjanduses ka kõnekeelele ruumi teha, näiteks Victor Hugo “Surmamõistetud viimases päevas” ja “Hüljatutes” ning Henri Barbusse'i “Tules”, ent need katsed olid jäänud ettevaatlikuks ja tehtud ikkagi justkui patroneerivalt positsioonilt. Kõnekeelele märgiti näiteks tegelaste madalat päritolu või otsiti eksootilisi efekte ning esineda võis see ainult tegelastevahelistes dialoogides. Céline aga paneb selle keele suhu jutustajale, instantsile, mis oma häälega maailma loob, ja loomulikult on niisuguse hääle läbi sündinud maailm midagi hoopis muud. Bardamu mitte ainult ei kirjelda ega kommenteerigi ebameeldivaid emotsioone, mida maailm temas tekitab, vaid ta *näitab* neid läbi oma keele.

Ent kõnekeelt ei valinud Céline oma romaani keeleks mitte ainult reaktsioonina *establishment*'i vastu. Normeeritud, ühtlustatud ja konservatiivne prantsuse keel normeeris, ühtlustas ja konserveeris samas ka reaalsust, mida ta vahendas. Lähtumine kõnekeelselt aluselt ei keelanud Céline'il oma teksti sisestada ka tervet rida väga kitsa kasutusala tehnilisi, teaduslikke, käsitöönduslikke, sõjaväelisi, bioloogilisi, meditsiinilisi jms termineid, mis ühes keeleruumis lõpmatu hulga eri maailmade koosseiseteerimist meelde tuletavad; arhaisme, mis meile meenutavad, et keel polegi alati ühesugune olnud; poolneoloogisme, mis keele pidevat muutumist märgivad; ähmasse tähendusega sõnu ja konstruktsioone, mis läbipaistvale ja selgusele pretendeeriva keele sees tegelikult eksisteerivast kommunikatsioonist haprusest räägivad; võõrkeelseid laene, mis iseenesestmõistetavalt ja ainuvõimalikult esineva prantsuse keele suhtelisest tunnistust annavad, ning onomatopöasid, mis üldse keeleväliseid väljendusalternatiive pakuvad. Nii sai tänu kõnekeelsele algmaterjalile sõnade tagant välja praguneda ootamatult lopsakas reaalsus.

Loomulikult ei pruukinud Céline kogu seda verbaalset materjali toorel kujul. Tema keel on stiliseeritud ning näiteks kõnekeelne värving tema romaanides on tegelikult konnotatiivne. Selle asemel et kõnekeelt üksüheselt kirjakeelde transportida, valib ta selle seest välja teatava hulga markeeritud vorme, nii selliseid, mis mõjuvad “kõnekeelselt”, kuna me tarvitame neid suulistes kõnesituatsioonides (suulise kõne katkendlikkus, ebaselgus, kordused), kui ka neid, mis selle nimetuse on teeninud selletõttu, et nad väärrikasse kirjakeeleregistrisse ei sobi (argoolik, obstsõonne, familiarne sõnavara). Ka kõigi ülejäänud keelevormide kasutamine kirjanduskeelest

³ Cahiers Céline 1. Paris, 1976, lk 22.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

loodushäälte jäljendamiseni välja on tema tekstis tegelikult väga täpselt doseeritud. Lisaks seob kõiki neid sõnu rütm, ilma milleta Céline'i meelest kirjandust üldse olemaski polnud ("Püüdke kinni pidada teksti alati *tantsisklevast* rütmist. (...)) Kõik see on tants ja muusika," rõhutab ta ühes 1933. aastal oma romaani inglise keelde tõlkijale John Marksile saadetud kirjas⁴) ning mis pidi kirjavahemärke, lausepikkusi, erineva laengutugevusega keeleüksusi ning mees- ja naisriimilisi sõnu (prantsuse keeles loetakse naisriimideks tumma *e*-ga lõppevad ning meesriimideks kõik ülejäänud riimid) oskuslikult varieerides edasi andma vibratsioone, mida mä lupildid kirjutajas tekitasid. Tänu kõigi nende komponentide leidlikule kokkusulatamisele kasvab aga vastukaaluks Bardamu meeleheitele täiesti ootamatult tema omaenda tekstist välja uus lootus, mis on sündinud keele mõnust.

4

Mis on stiil? Stiil on punkt, kus kirjaniku loomingu eri tahud kokku jooksevad; vorm, mille tema sisemine tõde sõnade läbi võtab. Ent Céline'i sisemist tõde valitseb, nagu juba öeldud, mõte surmast. Ja nagu kirjutab üks parimaid Céline'i loomingu tundjaid Henri Godard: "Aeg ei saa seeläbi olla midagi muud kui liikumine surma poole. Aeg on see, mis kas märkamatult või märgatavalt, sisemise ja aeglase või välise ja äkilise katastroofi, aga alati katastroofi läbi degradeerib ja hävitab. Välja arvatud lühike hetk inimese nooruses, mis kõik muu veelgi tuntavamaks muudab, pole selles ajas muid orientiire kui nägude ja kehade vananemine, haavad meile tuttavas maastikus, millega me olime end justkui identifitseerinud, inimeste järjestikune kadumine meie ümbert kord surma, kord lihtsalt kaugeksjäämise või äraoleku läbi. Niisiis pole Céline'i jaoks olemas ei oleviku haaramist ega selle nautimist. Seda ainsat reaalsust, mis teiste juures mõnedel erakordsetel hetkedel ajale vastandub, seda ainukordse ja absoluutse oleviku hetke ei suuda Céline tabada. Teadmise kõrval niivõrd paljudest juba möödunud päevadest, selle hetke enda efemeersusest ja lõpust, mille poole ta kihutab, on see jõuetu."⁵ Ja osalt teadlikult, osalt mitte, kasutas Céline seeläbi tervet rida stiilivõtteid, mis eri moel üht ja sama eesmärki taotlesid: aeg lõksu püüda, kaduv olevikuhetk keelde kinni nõiduda.

Nii nagu Bardamu jaoks on lõppkokkuvõttes ainus võimalus surma eest pääseda seda endal lakkamatult silme ees hoida, nii on Céline'i jaoks ainus võimalus keele elu säilitada seda pideva huku äärel hoida. Ta töötab pingsalt selleks, et oma tekstis näidata: kommunikatsioon on sama habras kui elu; sõnu ähvardavad mittemõistmine, ebaselgus ja läbipaistmatus; ning kui keel, see kummaline kood, lõpuks enam-vähem töötabki, on see tema jaoks alati "hoolimata", "sellegipoolest". Kõik need Céline'i nihkelised lausekonstruktsioonid, kõik need poolneologismid, mille tähendust me võime küll oletada, ent milles me ka päris kindlad ei saa olla, kõik need arhaismid, mille mõtet me enam ei taipa, ja tehniksismid, mida me veel ei tunne, kõik need võörkeelsed ja murdesõnad, mis kentsakalt kõlavad ja keele juhuslikkust meelde tuletavad; kõik need onomatopöad, ellipsid ja kaudeütlemised on määratud lugejas

⁴ F. G i b a u l t, Céline II. Délires et persécutions. Paris, 1985, lk 79.

⁵ H. G o d a r d, Poétique de Céline. Paris, 1985, lk 451.

ebamugavustunnet tekitama ning keele tähendust õõnestama. Ning samasugust eesmärki peab täitma rütm. Juba jutuks tulnud kirjas oma inglise tõlkijale ütleb Céline, et teksti tantsisklev rütm peab olema “alati surma äärel – mitte kunagi sellesse sisse kukkuma”⁶. Et keele mõnust osa saada, ole selle suhtes avatud; et oleviku tukset tunnetada – *memento mori*, on Céline’i sõnumiks.

---

⁶ F. G i b a u l t, Céline II, lk 79.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

JULIO CORTÁZAR

KEKSUMÄNG

(Katkend)

Hispaania keelest tõlkinud K. T.

73

Jah, aga kes ravib meid terveks vaiksest tulest, värvitust tulest, mis voolab pimeduse saabudes mööda Huchette'i tänavat, väljub pudedatest portaalidest, väikestest eeskodadest, vormitust tulest, mis noolib kive ja varitseb ukseavades, tulest, mida me teeme, et saada puhtaks magusast kõrvetusest, mis talle järgneb ja meisse poeb, kestes edasi koos aja ja mälestustega, kleepuvate ollustega, mis hoiavad meid siinpool kinni, tulest, mis põletab sulnilt, kuni meist jääb järele vaid tuhk. Siis on küll parem kõigega leppida nagu kassid ja sammal, sõlmida kiirelt sõprus kähedahhäälsete uksehoidjatega, kahvatute ja rõhutud olenditega, kes luuravad akendest, mängides kuiva oksaga. Nõnda lakkamatult põledes, taludes sisimas tulejälje aeglast laienemist nagu vilja küpsemist, olla lõkkepulsiks selles lõputus kivirägastikus, kõndida läbi meie elu ööde kuulekalt otsekui veri oma pimedas ringkäigus.

Kui sageli ma küsin endalt, kas see pole midagi muud kui kirjandus ajal, mil me eksimatute võrrandite ja konformismi masinavärgi vahel jookseme pettuse püünisesse. Aga kui küsida, kas oskame kunagi üles leida ka harjumuse vastaspoole, või oleks parem lasta end kanda tema rõõmsast küberneetikast, siis – kas pole see jällegi kirjandus? Mäss, konformism, ahastus, maine toit, kõik dihhotoomiad: *yin* ja *yang*, kontemplatsioon või *Tätigkeit*, kaerahelbepuder või põldpüüd *faisandées*, Lascaux või Mathieu, mis sõnavõrkkiik, mis taskudialektika koos tormidega pidžaamas ja *living room*'i kataklüsmidega. Ainuüksi pärimine ise võimaliku valiku kohta rikub ja sogastab valitavat. *Aga jah, aga ei, just selles see ongi...* Võib tunduda, et valik ei saa olla dialektiline, et juba valiku püstitamine vaesestab teda ennast, nii-öelda

Julio Cortázar

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

moonutab, see tähendab, muudab ta teiseks. Kui palju eoone mahub *yin*'i ja *yang*'i vahele? Või ehk "jah"-i ja "ei" vahele? Kõik on kirjandus, seega väljamõeldis. Kuid milleks meile tõde, mis rahustab ausat omanikku? Meie võimalik tõde peabki olema väljamõeldis, see tähendab, kunst ja kirjandus, literatuur, skulptuur, agrikultuur, hüdrokultuur, kõik selle maailma tuurid. Väärtused, tuurid, pühadus, tuur, ühiskond, tuur, armastus, suur tuur, ilu, tuuride tuur. Ühes oma raamatus räägib Morelli napollasest, kes veetis aastaid majalävel istudes ja maas lebavat kruvi silmitsedes. Ööseks korjas ta selle üles ning pistis madratsi alla. Alguses tähendas kruvi naeru, pilget, ühiskondlikku pahameelt, majakoosolekut, märki kodanikukohuste rikkumisest, lõpuks aga õlakehitust, rahu. Kruvi oli rahu ning keegi ei saanud tänaval mööduda, kiikamata kruvi ja tundmata, et see on rahu. Mees suri südamerabandusse ja kruvi kadus niipea, kui naabrid kohale ilmusid. Keegi neist hoiab seda alles, arvatavasti võtab salaja välja, silmitseb, paneb uuesti ära ning läheb vabrikusse, tundes midagi, mida ta ei mõista, mingit ähmast etteheidet. Ta rahuneb vaid siis, kui võtab kruvi, vaatab, jääb pikemalt silmitsema, kuni kuuleb samme ja peab ta kiiresti ära peitma. Morelli mõtles, et kruvi pidi tähendama muud, jumalat või midagi taolist. Liiga lihtne lahendus. Ju seisnes viga selles, et asja võeti kruvi pähe, kuna ta omas kruvi kaju. Picasso võtab mänguauto ja muudab selle paaviani lõuaks. Küllap oli napollane idiot, aga ta võis olla ka maailma looja. Kruvist silmani, silmast taevatähe ni... Milleks anduda Suurele Harjumusele? Võib ju valida tuuri, väljamõeldise, see tähendab, kruvi või mänguauto. Nõnda hävitab meid Pariis, aeglaselt, sulnilt, hõõrudes meid peeneks koos vanade lillede ja veiniplekiliste paberlinadega, värvitu tulega, mis väljub pimeduse saabudes pudedatest portaalidest. Meid kõrvetab väljamõeldud tuli, ergav tuur, inimtõu kunsttükki, linn, mis on Suur Kruvi, kohutav nõel oma õise silmaga, kust jookseb läbi Seine'i niit, oradega piinariist, raevunud pääsukeste agoonia täistuubitud puuris. Põleda omaenda kätetöös – erakordne surelik au, fööniksi ülev väljakutse. Keegi ei ravi meid terveks vaikesest tulest, mis voolab pimeduse saabudes mööda Huchette'i tänavat. Ravimatutena, täiesti ravimatutena, valime tuuriks Suure Kruvi, kummardume tema kohale, siseneme temasse, loome teda uuesti iga päev, iga veiniplekiga laudlinal, iga hallitusrõskuse

suudlusega Cour de Rohani koidikuil, loome oma palangu, põleme seestpoolt väljapoole, võib-olla see ongi valik, vahest sõnad mässivad selle nagu leiva salvrätikusse, ja sisse jääb hea lõhn, pakatav jahu, "jah" ilma "ei"-ta või "ei" ilma "jah"-ita, päev ilma maanideta, Ormuzdi või Ahrimanita, üks kord alatiseks ja rahus ja aitab.

1

Kust leiaksin la Maga? Enamasti piisas vaid sellest, et nina välja pista, tulla mööda Seine'i kaldapealset kaarvõlvini, kust saab Quai de Con- tile, ning vaevalt lubas jõe kohal hõljuv oliivtuhkjass valgus eristada vorme, kui juba joonistus ta habras kuju Pont des Arts'i sillale, kord pendeldades ühest servast teise, kord peatudes raudrinnatise ääres ja kummardudes vee kohale. Ja oli enesestmõistetav ületada tänav, ronida sillatrepist üles, astuda sellele ahtale võõle ja läheneda la Magale, kes naeratas üllatumata, veendunud nagu minagi, et juhuslikus koh- tumises on midagi kõige vähem juhuslikku meie elus ja et inimesed, kes lepivad kokku ajas ja kohas, sarnanevad neile, kes vajavad kirju- tamiseks joonelist paberit või pigistavad hambapastatuubi alt otsast.

Aga teda ei ole praegu sillal. Küllap piilub tema läbikumava naha- ga peenejooneline nägu Marais' geto vanade portaalide vahelt sisse, võib-olla lobiseb ta mõne friikartulite müüjaga või näksib kuuma vii- nerit Sevastopoli bulvaril. Igatahes kõndisin sillani ja la Magat polnud. Nüüd teda ei olnud minu teel, ja kuigi teadsime teineteise asupaika, iga nurgakest meie mõlema Pariisi pseudotudengitoast, igat Braque'i, Ghirlandaio või Max Ernsti piltpostkaardiaknakest odavate simsside ja kirevate plakatite taustal, ka siis ei otsinud me teineteist kodunt. Pidasime paremaks kohtuda sillal, kohvikuterrassil, kinoklubis või ükskõik millises Ladina kvartali siseõues, üheskoos mõne kassi kohale kummardudes. Kõndisime ringi, teineteist otsimata, kuid teades, et sihiga teineteist leida. Oh, Maga, iga sinuga sarnanev naine kalgastus kui kurdistav vaikus, nagu lõikav ja kristalne paus, et lõpuks kurvalt kokku variseda nagu märg kinnilangev vihmavari. Just nimelt vihma- vari, Maga, ehk mäletad veel seda vana vihmavarju, mille ohverdasi- me Montsouris' pargisügaviku ääres ühel jäisel märtsiõhtul. Viskasi-

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

AHTI SEPPET.
Töö sarjast
"Mumifitseeritud
inimene".
1997-2000.

me alla, sest olid ta leidnud juba veidike katkisenä Concorde'i väljakult ja usinasti kasutanud, eriti selleks, et torgata metroos ja bussis inimestele ribide vahele, ise alati kohmakas ja hajameelne, mõeldes tähnelistest lindudest või mõnest pildikesest, mille moodustasid kaks kärbest autokatusel, ning tol õhtul sadas pladinal, ja kui me parki sisenesime, tahtsid sa uhkelt avada oma vihmavarju, ning su kätest puhkes külmade välkude ja mustade pilvede katastroof, langes riideräbalaid läbisegi lahtiste varbade välgatustega, ja me naersime nagu hullud, saime üdini märjaks, ja mõtlesime, et üks väljakult leitud vihmavari peaks suurema väärikalt pargis, mitte aga laskuma madalasse prügikasti- või rentsliringlusse; siis keerasin ta kokku nii hästi, kui oskasin, tõime ta pargi ülemisse otsa, sillakese juurde, mis viib üle raudtee, ning seal virutasin ma ta täiest jõust alla, kuristikusügavusse märjale murule, sellal kui sina tõid kuuldavale karje, milles ähmaselt arvasin ära tundvat valkööri needust. Ja sügaviku põhjas uppus vihmavari justkui laev, mis vajub rohelisse vette, rohelisse ja tormisesse vette, *à la mer qui est plus félonesse en été qu'en hiver*, äraandlikku voogu, Maga, nagu me kaua üksikasjaliselt kujutlesime, olles armunud Joinville'i ja parki, teineteise embuses nagu märjad puud või näitlejad mõnes eriti kehvas ungari filmis. Ning vihmavari jäi rohu sisse, tibatilluke ja must nagu laiaks astunud putukas. Ega liigutanud, ükski tema varbadest ei vehkinud nagu enne. Lõpetatud. Läbi. Oh, Maga, ja meie ei olnud rahul.

Mida ma otsisin Pont des Arts'ilt? Paistab, et tol neljapäeval detsembris oli mul plaanis minna parempoolsele kaldale ja juua veini rue des Lombards'i väikeses kohvikus, kus madame Léonie mul ikka peopesa vaatab ning ennustab reise ja üllatusi. Iial ei viinud ma sind sinna, et madame Léonie vaataks sul kätt, küllap kartsin, et ta võiks lugeda su pihult mõnd tõde minu kohta, sest sina olid alati koletuks peegliks, hirmsaks korduste masinaks, ja mida me nimetasime armastuseks, oli vist see, et mina seisin sinu ees, kollane lill käes, ja sina hoidsid ülal kaht rohelist küünalt ning aeg puhus vastu meie nägu loobumiste ja lahkumiste ja metroopiletite aeglast vihma. Nõnda et ma ei viinud sind, et madame Léonie võiks, Maga; ja kuna sa ise ütlesid, siis ma tean, et sulle ei meeldinud, kui nägin sind sisenemas tilukesse raamatupoodi rue de Verneuil'l, kus üks vaevatud vanake

koostab tuhandeid kartoteegikaarte ja teab kõike, mida on võimalik teada historiograafiast. Sa käisid seal kassiga mängimas, vanamees laskis su sisse ega pärinud midagi, oli rahul, kui vahel aitasid tal võtta mõnd raamatut kõige ülemiselt riulilt. Ning sa soojendasid end tema suure musta ahjutoru juures ja sulle poleks meeldinud, kui ma oleksin teadnud, et poed tolle ahju ligi. Kuid kõike seda oleks pidanud ütlema omal ajal, ainult et on raske määratleda mõne asja aega, ja isegi praegu, sillale nõjatudes, vaadates mööduvat veinivirdekarva praami, imekaunist nagu puhtusest särav suur tarakan, võõris naine, kes, valge põll ees, seal traadile pesu riputab; vaadates Hansu-ja-Gretekardinatega roheliseks värvitud aknakesi, isegi nüüd, Maga, pärin ma endamisi, kas sel ringiga tulekul oli mõtet, oleks ju etem minna rue des Lombards'ile üle Pont Saint Micheli ja Pont au Change'i. Ent kui sa oleksid olnud seal tol ööl nõndasamuti nagu paljudel teistel kordadel, siis ma oleksin teadnud, et ringiminekul on mõtet, samas kui nüüd võimendasin veelgi oma ebaõnne, seda ringiga minekuks nimetades. Pärast seda, tõmmanud üles tagikrae, oli raske kõndida edasi piki kaid, jõuda suurte kaupluste piirkonda, mis ulatub Châtelet'ni, minna Tour Saint Jacques'i violetse varju alt läbi ning ronida üles oma tänavat mööda, mõteldes sellele, et polnud sind kohanud, ja madam Léonie'le.

Tean, et ühel päeval ma jõudsin Pariisi, tean, et elasin mõne aja võlgu, tehes seda, mida teisedki, ja nähes seda, mida teisedki. Tean, et sa väljusid ühest rue du Cherche-Midi kohvikust ja me jäime rääkima. Tol pärastlõunal läks kõik halvasti, mu argentiina kombes ei lubanud pidevalt ühelt kõnniteelt teisele saalida ja uurida vaevuvalgustatud vaateakendelt kõige mõttetumaid asju noil tänavail, mida ma enam ei mäleta. Tookord järgnesin sulle vastumeelselt, sind ülbeks ja kasvatomatuks pidades, kuni sa oma väsimatusest väsisid ja me ühte Boul' Mich'i kohvikusse tõmbusime, kus sa järsku, kahe sarvesaia vahepeal, jutustasid mulle suure peatüki oma elust.

Kuidas võisin ma kahtlustada, et see, mis nii vale järele lõhnas, oli tõsi, need kannatuslilled videvikus, see Figari kahkjate nägude, nälja ja nurgataguste hoopide maailm. Hiljem jäin sind uskuma, hiljem oli selleks alust, oli madam Léonie, kes vaatas kätt, mis kord magas su rinnal, ja kordas lausa su enese sõnu. "Ta kannatab kusagil. On alati

kannatanud. Ta on väga rõõmsameelne, jumaldab kollast, tema lind on muustrastas, tema aeg on öö ja sillaks on Pont des Arts.” (Veinivirde karva praam, Maga, miks me sellel ei lahkunud, kui oli aeg.)

Ja näe, vaevalt viidi meid kokku, kui juba korraldas elu kõik vajaliku, et viimse detailini viia meid koost. Kuna sa ei osanud teeselda, taipasin kohe, et sinu nägemiseks nõnda, nagu mina tahtsin, pidin esmajoones sulgema silmad, ja siis tulid kõigepealt sellised asjad nagu kollased tähed (samettarretise sees liikumas), seejärel punased tuju- ja ajanihked, järkjärguline sisenemine Maga-maailma, täis kohmakust, segadust, kuid ka ämblik-Klee allkirjaga sõnajalgu. Miró tsirkust, Vieira da Silva tuhapegleid, maailma, kus sina liikusid nagu maleratsu, mis püüab vankrikäigul astuda kui oda. Siis käisime noil päevil kinoklubides tummfilme vaatamas, ja mina oma kultuuripagasiga, kas pole tõi, ja sina, vaeseke, ei taibanud absoluutselt mitte kui midagi sellest su sünnieelsest kollasest närvlikust tormlemisest, sellest kribitud emulsiioonist, kus surnud ringi jooksid, aga järsku läks mööda Harold Lloyd, ja sa raputasid endalt unevee ning veendusid viimaks, et kõik oli ju väga tore, ja et Pabst, ja et Fritz Lang. Mul oli veidi kõrini su täiusemaaniast, su katkistest kingadest, su halvakspanust, kui asi puutus vastuvõetava vastuvõtmissesse. Meil oli kombeks süüa Carrefour de l'Odéonil hamburgereid ja suunduda jalgratastel Montparnasse'i, mõnda hotelli, mõnele padjale. Kuid mõnikord sõitsime Porte d'Orléans'ini välja ja iga korraga õppisime üha paremini tundma seda tühjade kruntide piirkonda sealpool Boulevard Jourdaini, kus vahetevahel Siuklubi liikmed keskööl kokku said, et vestelda stimuleeriva paradoksi, pime-da selgeltnägijaga. Jätsime rattad tänavale ja läksime veidi edasi, üha seisatades, et taevasse vahtida, sest see on üks väheseid paiku Pariisis, kus taevas on rohkem väärt kui maa. Prahihunnikuil istudes suitsetasime veidi ja la Maga paitas mu juukseid või ümises veel leiutamata viise, mõttetu luulutusi läbisegi ohkamiste ja mälestustega. Mina kasutasin aega, et mõtelda tühistest asjadest meetodil, mida hakkasin aastaid tagasi haiglas praktiseerima ja mis iga korraga tundus üha viljakam ja vajalikum. Tohutute pingutustega, abistavaid mälu pilte kokku koondades, mõeldes lõhnadele ja nägudele, õnnestus mul olematusest välja tõmmata paar pruune kingi, mida kandsin 1940ndal Olavarrías. Neil olid kummikontsad, õhukesed tallad, ja kui sadas,

tungis vesi mu hingepõhjani sisse. Kingapaar mälestuse käekõrval, tuli ülejäänud iseenesest: näiteks donja Manuela või luuletaja Ernesto Morroni. Kuid nemad ma lükkasin tagasi, sest mäng seisnes üksnes tähtsusetu, tähelepandamatu ja kaduva tagasivõitmisel. Meenutamise võimetuna ja värisedes lisaaega andva mälukoi rünnaku all, nägin lõpuks, aja suudlemisest jaburana, kingade kõrval väikest "Sol'i" teepurki, mille ema mulle Buenos Aireses oli andnud, ning väikest teesõelaga lusikat, hiirelõksulusikat, milles mustad teehiirekesed veekruusis elusalt ära keesid, ajades välja visisevaid mulle. Veendunud, et ka mälu säilib kõik, ja mitte üksnes Alberitnas või südame ja neerude suurtes efemeriidides, püüdsin visalt taastada oma Floresta kirjutuslaua sisu, Gekrepteni-nimelise mäletamatu tütarlapse nägu ja joonsulgede arvu oma viienda klassi pinalis, kuni viimaks ahastas ja värisesin nõnda (ma ei suuda kunagi meenutada neid joonetõmbajaid, tean, nad olid pinalis, spetsiaalses vahes, ent ma ei mäleta, palju neid oli, ega suuda tabada seda teatud hetke, mil neid oli kaks või kuus), et la Maga suudeldes, sigaretisuitsu ja oma sooja hingeõhku näkku puhudes mind tagasi tõi ning me naersime ja hakkasime klubi-omasid otsides uuesti prügi-hunnikute vahel kõndima. Selleks ajaks juba teadsin, et otsimine on minu märk, nende sümbol, kes väljuvad öösel kindla sihita, kompassimatadooride õigusega. La Magaga rääkisime patafüüsikast nõrkemiseni, sest ka tema sattus (seda oli ka meie kohtumine ja paljud muudki asjad, tumedad kui tikutuli) alalõpmata eriolukordadesse, leidis end normivälistest lahtritest, ja nii kedagi põlgamata, pidamata endid väljasuremisjärgus Maldororideks või rännuprivileegiga Melmothideks. Ma ei arva, et jaaniuss ammutaks ülisuurt rahulolu ümberlökkamatust faktist, et ta on üks fenomenaalsemaid imesid selles tsirkuses, aga on selge, et kui tegu oleks teadvusega isendiga, peaks tulimardikas iga kord, mil ta kõhuke süttib, tundma teatud privileegikõdi. Samamoodi vaimustus la Maga uskomatust segapudrust, millesse ta sattus alati selletõttu, et ta elus kõik reeglid liiva jooksid. Ta oli nende seast, kes ainuüksi oma üleminekuga sildu purustavad või kes hüsteeriliselt nuttes mõtlevad loteriipiletile, mida nägid ühel putkaaknal ja mille number võitis just viis miljonit. Mina omalt poolt olin juba harjunud kergelt ebatavaliste olukordadega ega pidanud üleliia võikaks, kui pimedasse tuppä plaadi järele minnes tundsin pihu all pulbitsevat gi-

gantse sajaljalgsel elavat keha, kes oli otsustanud plaadiümbrisel uinuda. Seda, ehk siis leida sigaretipakist suuri halle või rohelisi karvatorte või kuulda vedurivilet täpselt õigel hetkel ja helikõrgusel ühinemaks *ex officio* mõne Ludwig vani sümfoonia passaažiga või siseneda rue de Médicis' *pissotière*'i ja näha hoolsalt urineerimas meest, kes siis järsku eemaldub kohalt, pöördub minu poole ja näitab, otsekui hinnalist liturgilist objekti peopesal hoides, oma uskumatutes värvides ja dimensioonides ihuliiget, ning samal hetkel jõuda äratundmisele, et see mees sarnaneb täpselt ühe teise mehega (ent ta polnud seesama), kes kakskümmend neli tundi varem Salle de Géographie's pidas ettekande tootemistest ja tabudest ja näitas publikule uhkelt peopesal hoides elevandiluust kepikesi, lüürasaba sulgi, rituaalseid münte, maagilisi fossiile, meritähti, kuivanud kalu, fotosid kuninglikest konkubiinidest, küttide ohvriande ja hiiglaslikke balsameeritud põrnikaid, mis panid kõik vältimatult kohalolevad proudad hirmuõndsusest värisema.

Kõike kokku võttes pole kerge rääkida la Magast, kes praegusel tunnil kõnnib hoolega maha vaadates mööda Belleville'i või Pantini, kuni leiab mõne punase riidejupi. Ja kui ei leia, siis jätkab samas vaimus terve öö, puistab klaasistunud pilgul prügikaste, veendunud, et temaga juhtub midagi jubedat, kui ta ei taba toda lunastavat rõivatükki, andestuse või ajapikenduse panti. Tean, mida see tähendab, sest ka mina allun nendele märkidele, ja aeg-ajalt jõuab kätte minu kord otsida punast kaltsu. Juba lapsepõlvest peale, niipea kui pillan midagi maha, pean selle kohe, maksku mis maksab, üles korjama, sest vastasel korral juhtub õnnetus, ja mitte minu, vaid kellegagi, keda armastan ja kelle nimi algab mahakukkunud eseme esimese tähega. Kõige hullem on, et seejuures ei saa mind miski peatada ega aita seegi, kui asja tõstaks üles keegi teine, needus toimiks ikkagi. Seetõttu on mind sageli hulluks peetud ja tegelikult ma olengi sel hetkel hull, kui sööstan maast krabama pliiatsit või käest libisenud paberilipakat, nagu suhkrutüki-ööl rue Scribe'i restoranis, luksusrestoranis ilmatu hulga ärijuhtide, hõberebastes libude ja targalt planeeritud abielupaaridega. Olin koos Ronaldi ja Étienne'iga ning mul pudenes maha suhkrutera, mis maandus ühe meist üsna kaugel asuva laua all. Esimene asi, mis mulle silma torkas, oli suhkrukristalli eemaldumisviis, sest enamasti peatuvad terakesed ilmselgetel paralleel-epipeedsetel põhjustel juba esmakokku-

puutel maapinnaga. Ent see käitus nagu naftaliinipall, asjaolu, mis süvendas mu halbu aimdusi veelgi, kuni lõpuks jäin uskuma, et tegelikult see kisti mul käest. Ronald, kes mind teab, vaatas sinna poole, kuhu suhkrukristall kadus, ja puhkes naerma, suurendades veelgi mu raevusegust hirmu. Kelner astus ligi, arvates, et pillasin midagi vääruslikku, Parkeri pastaka või kunsthambad, ja ainus, mida tal teha õnnestus, oli mind üles ärritada. Siis heitsin luba küsimata pörandale ja hakkasin suhkruterakest otsima inimeste kingade vahelt. Nad põlesid uudishimust, uskudes (ja põhjusega), et asi puudutab midagi olulist. Laa taga istus üks paks punapea koos ühe teise vähem paksu, kuid sama litsaka olendiga ja kaks äribossi, või vähemalt nii mulle tundus. Kõigepealt tegin kindlaks, et nägemisulatuses suhkrutera pole, ehkki olin näinud seda enne hüplevat saabasteni (mis liikusid rahutult nagu kanad). Taga targemaks, pörandat kattis vaip, ja kuigi see oli jätkuseni kulunud, oli suhkrukristall peitunud karvade vahele ning ma ei suutnud seda leida. Kelner laskus teispoole lauda käpuli ja juba me liikusime nagu kaks neljajalgset kingakanade seas, kes seal ülal kaagutama kukkusid nagu hullud. Kelner otsis edasi Parkerit või kuldluudoori, ja kui olime laua all kenakesti ninapidi koos, teatavas suure intiimsuse ja hämaruse õhkkonnas, ning ta minult küsis ja ma talle vastasin, tegi ta näo, mis oleks väärinud fiksiiviga ülelaskmist, ent mul polnud naljatuju, hirm nõõris mu kõrripaelad umbsõlme ja lõpuks, tõelisse ahastusse langenud (kelner seisis juba maruvihaseks püsti), hakkasin kahmama naiste kingi, et vaadata, ega tera pole end tallavõlvi kiilunud; kanad kaagutasid, ärikuked nokkisid mu selga, Ronald ja Étienne rõkkasid naerda ja mina liikusin ühe laua alt teise alla, kuni viimaks leidsin suhkrutera ühe Teise Keisririigi jala taha peitupugenult. Kõik olid maruvihased, samuti mina, terake peopessa litsunud, tundes, kuidas see sulab vastu higist nahka, lahustub vastikult mingiks kleepuvaks kättemaksuks, punktiks tüüpilisele igapäevasele episoodile.

2

Olla siin: alguses oli see otsekui aadrilaskmine, kadalipp läbi iseenda, vajadus tunda tobedat siniste kaantega passi mantlitaskus, hotellivõ-

ti kaljukindlalt varna riputatud. Hirm, teadmatus, lummus: seda nimetatakse nii, toda küsitakse nõnda, hetke pärast see naine naeratab, selle tänava lõpus algab Jardin des Plantes. Pariis, Klee joonistusega piltpostkaart röpase peegli kõrval. Ühel pärastlõunal oli la Maga välja ilmunud rue du Cherche-Midil; minu poole, Tombe Issoire'i tänavale tulles tõi ta ikka kaasa mõne lille, Klee või Miró postkaardi, ja kui polnud raha, siis valis pargist mõne plaatanilehe. Tollal oli mul kombeks varahommikustelt tänavatelt tühje karpe ja traadijuppe korjata ning meisterdada neist tuulekellasid, varipilte, mis keerlesid kamina kohal, kasutuid masinavärke, mida la Maga värvida aitas. Me polnud armunud, armatsesime jaheda kriitilise virtuooslikkusega, lõpuks koletusesse vaikushetkedesse langedes, ning vaht õlleklaasides muutus ajapikku takutaoliseks, leigenes ja tõmbus kokku, meie aga vaatasime teineteist ja tundsime, et see oligi aeg. Viimaks tõusis la Maga püsti ja tiirutas toas sihitult ringi. Enam kui korra nägin teda oma keha peeglist imetlevat, hoidmas rindu peos nagu süüria kujukesed, libistamas pilku aeglase paitusena mööda nahka. Iial ei suutnud ma vastu panna tungile kutsuda ta tagasi, tunda teda vähehaaval laskumas mu peale, avanemas taas, olnud enne hetke nii üksi ja nii armunud oma keha igavikulisuse ees.

Noil päevil ei rääkinud me palju Rocamadourist, nauding oli isekas, oiates vallutas ta meid oma kitsa laubaga, köitis meid kinni soolastel kätel. Olin hakanud suhtuma la Maga korratusse nagu igahetkelisse loomulikku olekusse; sageli läksime Rocamadouri meenutamisel taldrikutäie ülessoojendatud nuudlite juurde, segades kokku veini ja õlut ja limonaadi, minnes alla tänavale, et nurgapealne mutike avaks meile kaks tosinat austrit, mängides madame Nogueat' korpuseta klaveril Schuberti viise ja Bachi prelüüde, või taludes Porgy ja Bessi grillitud fileede ja soolakurkidega. Kaos, milles elasime, õigemini kord, mille puhul bidee muutub tasapisi spontaanselt fonoteegiks ja vastamata kirjade arhiiviks, tundus mulle vajaliku distsipliinina. Ent ma ei tahtnud seda la Magale tunnistada; olin kiiresti taibanud, et talle ei tohtinud reaalsust esitada meetoodiliste terminite varal, et kiidulaul lohakusele oleks teda samavõrra kohutanud kui vastav kriitika. Tema jaoks korralagedust ei eksisteerinud (avastasin selle hetkel, mil nägin ta käekotisisu ühes rue Réaumuri kohvikus; sadas, tekitades iha teineteise

järele), samal ajal kui mina, tuvastanud korratuse, seda tunnustama ja soosima hakkasin. Taoline mahajäämus iseloomustas pea kõiki mu suhteid, ja kui palju kordi, lebedes siruli voodis, mida harva ära tehti, kuuldes la Magat nutmas, kuna keegi laps metroos oli talle meenu-
tanud Rocamadouri, või nähes teda end kammivat pärast õhtu veet-
mist Leonor de Aquitania portree ees, täis tapvat soovi temaga sarna-
neda, turgatas mulle pähe, otsekui vaimne rõhatus, et kõik mu elu
aabitsatõed on vaid üks piinav rumalus, mis rajaneb pelgalt dialekti-
listel sammudel, olles valinud mittetegutsemise tegutsemise asemel,
mõõduka siivutuse üleüldise siivsuse taustal. La Maga kammis end
ühtviisi, seejärel teistviisi, siis jälle nagu alguses. Mõtles Rocamadourile,
laulis midagi (halvasti) Hugo Wolfilt, suudles mind, päris soengu kohta,
hakkas kollasele paberiribale joonistama, ja kõik see oligi tema, jäägi-
tult, samas kui mina, juues sihilikult räpakas voodis sihilikult leiget
õlut, olin alati mina ja minu elu, mina oma eluga silmitsi teiste elude-
ga. Ent ühtaegu ka uhke oma teadliku logardiseisuse üle, ning kõikide
kuude all, arvututes elutuultes, kus la Maga ja Ronald ja Rocamadour,
ja klubi ja tänavad ning mu moraalsed tõved ja muud mädapaised ja
Berthe Trépat ning mõnikord nälg ja vana Trouille, kes mind ikka väl-
ja aitas pisialatusi ja igatvärki tehinguid ja muusikat ja tubakat täisok-
sendatud ööde alt, üsna kõige selle alt või pealt, kus ma keeldusin
boheemlase kombel teesklemast, nagu oleks see tagataskukaos ülim
vaimne kord või mõni muu sama mäda loosung, kuid ei tahtnud ka
tunnistada, et piisanuks minimaalsestki kõlblusest (kõlblusest, noor-
mees!), pääsemaks sellest lõgasest vatilasust. Ja nii ma kohtasingi la
Magat, kes oli enese teadmata mu tunnistajaks ja salanuhiks; vihaal-
likaks, kuna pidin kõigele sellele mõtlema ja tõdema, et nagu ikka on
minu jaoks alati tunduvalt lihtsam mõtelda kui olla, et lausekese *ergo*
pole minu puhul *ergo* ega üleüldse midagi sinnapoole; nõnda siis kõn-
disime piki vasakut kaldapealset ja la Maga, teadmata, et on mu nuhk
ja tunnistaja, tohutult mu arvukaid teadmisi, mu kirjanduse ja isegi
džäss *cool*'i – tema jaoks üüratute müsteeriumide – tundmist imetles.
Ja kõige selle pärast tundsin end talle antagonistlikult lähedasena,
meie armastus tugines magneti ja rauaviilmete loogikale, lähtus rün-
naku ja kaitse, palli ja seina dialektikast. Arvatavasti la Maga idealiseer-
is mind, küllap uskus, et olin vabanenud eelarvamustest või võtan üle

tema enda palju kergemeelsemad ja poeetilisemad mõõdupuud. Täis kõikuvat õnne ja petlikku rahu sirutasin käe ja puudutasin lõngakera nimega Pariis, lõputut iseendasse keerduvat mateeriat, õhumagmat, mis joonistas aknaile ärklitube ja pilvi. Tol ajal polnud veel kaost, tol ajal oli vaid üks kivistunud ja püsikindel maailm, omaenda hingedel õõtsuvate elementide mäng, tänavate ja puude, nimede ja kuude lõngaviht. Polnud kaost, mis avaks päästvaid uksi, olid vaid jälkus ja viletsus, õllepäradega klaasid, nurgas vedelevad sokid, voodi, mis lõhnas juuste ja iharuse järele, naine, kelle õrn ja läbikumav käsi libises mööda mu reisi, et viivitada hellitusega, mis mind hetkeks lahti rebiks sellest valvelolekust keset põhjatut tühjust. Hilja, alati liiga hilja, sest kuigi me ikka ja jälle armatsesime, pidi õnn tähendama midagi muud, küllap midagi palju kurvemat kui see rahu ja nauding, midagi, milles on üksisarve või saare hõngu, lõputut langemist liikumatusesse. La Maga ei teadnud, et mu suudlused olid nagu silmad, mis hakkasid lahti minema teisel pool teda, et käisin ringi nagu meelest ära, paisatuna uude maailmavormi, peapööritusega lootsina mustas käilas, mis lõikab ja eitab ajavett.

Noil päevil, aastal viiskümmend millegagi, hakkasin end tundma nurka surutuna la Maga ja ühe mõtte vahel, mida poleks osanud oodata. Idiotsus oli hakata mässama Maga-maailma ja Rocamadouri-maailma vastu, kui kõik mulle kinnitas, et niipea kui võidan tagasi sõltumatuse, kaotan vabadustunde. Silmakirjalikuna, nagu seda on vaid vähesed, häiris mind, kui spioneeriti mu naha ja jalgade vahetus läheduses, kui jälgiti mu naudinguteid la Magani, mu püüdlusi lugeda papagoina läbi puurivõre Kierkegaardi, ning usun, et üle kõige häiris mind la Maga teadmatus oma tunnistajarollist ja ta absurdne usk mu suveräniteeti. Aga ei, see, mis mind tõeliselt vihastas, oli teadmine, et iial ei saa ma enam olema nii lähedal oma vabadusele kui nendel päevadel, mil tundsin end Maga-maailmast nurka surutuna; mõistmine, et vabanemisiha tähendab lüüasaamise tunnistamist. Valuga nägin, et ei kunstlikud hoobid, manihheistlikud valguselemendid ega tobedad kuivatud dihhotoomiad aita mul teha endale teed Gare de Montparnasse'i paraadtreppeidest üles, kuhu la Maga mind ikka vedada püüdis, et külastada Rocamadouri. Miks ei võinud ma leppida toimuvaga selgitusi otsimata, püstitamata mõisteid korrast ja korrala-

gedusest, vabadusest ja Rocamadourist, justkui rühmitaks geraaniumipotte mõnes Cochabamba tänava siseõues? Võib-olla oli vaja langeda rumaluse kõige madalamale astmele, et leida üles Oliiviaia- või käimlalink. Alul mind üllatas, et la Maga võis lennutada oma fantaasia nii kõrgele ja panna lapsele nimeks Rocamadour. Klubis oldi väsinud põhjuste otsimisest, la Maga piirdus vaid ütlusega, et poeg kannab sama nime, mis isagi, ent pärast isa kadumist tundus palju parem nimetada ta ümber Rocamadouriks ja saata maale, et teda kasvatataks *en nourrice*. Mõnikord veetis la Maga nädalaid Rocamadourist sõnagi rääkimata, ja see langes ajalisel alati kokku tema lootustega saada *Lieder*-lauljatariks. Siis tuli Ronald, viis oma kauboipunase peakolu klaveri taha ja la Maga üürgas laulda Hugo Wolfi metsikusega, mis pani värisema madam Noquet', kes samal ajal naabertoas lükkis nõõrile plastmasspärlid, et neid müüa ühes Sevastopoli bulvari kioskis. Schumanni laulev la Maga meeldis meile üsnagi, ent kõik sõltus tujust ja sellest, mis õhtuks planeeritud, ja ka Rocamadourist, sest niipea kui la Magale meenus Rocamadour, läks laulmine metsa ja Ronaldil üksi klaveri taga oli aega laialt, et edasi arendada oma *bebop*-ideid või meid leebelt blusi abil tappa.

Ma ei taha kirjutada Rocamadourist, vähemalt täna mitte; selleks peaksin jõudma lähemale iseendale, laskma minna kõigel sellel, mis mind keskpunktist lahutab. Alati viin lõpuks jutu keskpunktile (evimata vähimatki garantiid, et tean, millest räägin), langedes meie õhtumaalaste elu korraldada püüdva geomeetriaeaduse lihtsasse lõksu: telg, kese, elu mõte, *omphalos*, Indo-Euroopa nostalgia sõnavara. Isegi see eksistents, mida vahel püüan kirjeldada, see Pariis, kus liuglen nagu kuivanud leht, poleks nähtav, kui selle taga ei tuksuks igatsuste keskpunkt – taasleida elutelg. Kui palju sõnu, kui palju termineid ühe ja sama segaduse kohta. Mõnikord veenan end, et rumaluse nimi on triangel, et kaheksa korda kaheksa on hullumeelsus või koer. Emban la Magat, seda kehastunud udukogu, ja mõtlen, et on sama mõttekas vormida leivasisust nukuke kui kirjutada romaan, mida ma kunagi ei kirjuta, või anda elu ideede eest, mis lunastavad kõik rahvad. Pendel teeb järsu tagasivõnke ja ma langen jälle vaigistavate mõtete rüppe: tähtsusetu nukuke, silmapaistev romaan, kangelassurm. Panen nad ritta väiksemast suuremani: nukuke, romaan, heroism. Mõtlen väär-

tusteskaalale, mida nii hästi uurisid Ortega ja Scheler: esteetiline, eetiline, religioosne. Religioosne, esteetiline, eetiline. Eetiline, religioosne, esteetiline. Nukuke, romaan. Surm, nukuke. La Maga keel teeb kõdi. Rocamadour, eetika, nukuke, la Maga. Keel, kõdi, eetika.

116

Lõigus Morellilt alljärgnev Georges Bataille' "L'Abbé C" epigraaf: "*Il souffrait d'avoir introduit des figures décharnées, qui se déplaçaient dans un monde dément, qui jamais ne pourraient convaincre.*"

Märge pliiatsiga, peaaegu loetamatu: "Jah, mõnikord kannatatakse, kuid see on ainus aus väljapääs. Aitab hedonistlikest läbinämmutatud *psühholoogilistest* romaanidest. Tuleb taotleda maksimumi, olla *voyant*, nagu tahtis Rimbaud. Hedonistlik romaanikirjanik pole muud kui *voyeur*, ja teisest küljest, küllalt on puhtalt deskriptiivsest tehnikast, "biheivioristlikest" romaanidest, paljastest filmistsenaariumidest ilma lunastava pildimaailmata."

Seoses teise lõiguga: "Kuidas *jutustada*, jättes välja kokakunsti, meigi, silmapilgutused lugejale? Võib-olla lahti üteldes eeldusest, et jutustus on kunstiteos. Tunnetada lugu nii, nagu tunnetaksime kipsi, kui valaksime seda maski võtmiseks näole. Aga nägu peaks kuuluma meile."

Vist ka see üksik märge: "Lionello Venturi, rääkides Manet'st ja ta "Olympiast", näitab, et Manet läheb mööda loodusest, ilust, tegevusest ja moraalsetest eesmärkidest, et keskenduda plastilisele kujutisele. Nõnda, ilma et ta seda teaks, toimib ta nii, nagu pöörduks moodne kunst keskaega tagasi. Siis mõisteti kunsti all teatud tüüpi kujutluspilte, mis renessansis ja kaasajal asendati reaalsuse esitamisega. Toosama Venturi (või on see Giulio Carlo Argan?) lisab: "Ajaloos ironia on tahtnud, et tolsamal hetkel, mil reaalsuse esitamine muutus objektiivseks ning seetõttu fotograafiliseks ja mehaaniliseks, pidi üks imetlusväärne pariislane, kes tahtis luua realismi, oma hirmuäratava geniaalsuse sunnil kunstile tagasi andma tema kujutiste looja funktsiooni..."

Morelli lisab: "Harjutada end tarvitama sõna "kujund" "kujutise" asemel, et vältida segadusi. Jah, kõik ühtib. Kuid asi pole keskaega

tagasipöördumises või muus taolises. Absoluutse ajaloolise aja postuleerimise viga: ajad on erinevad, *olgugi et* paralleelsed. Selles mõttes võib üks niinimetatud keskaja aegadest kokku langeda ühe niinimetatud kaasaja ajaga. Ning toda aega on tajunud ja läbi elanud kunstnikud ja kirjanikud, kes keelduvad toetumast oludele, olema “modernsed” selles mõttes, nagu nende kaasaegsed aru saavad, mis ei tähenda, et nad otsustaksid olla anakronistlikud; nad asuvad lihtsalt oma epohhi pinnapealse aja piiril, ja tollest teisest ajast, kus kõik nõustub *kujundi* tingimustega, kus kõik kehtib märgina ja mitte kirjelduse ainestikuna, taotlevad nad teost, mis võib näida neid ümbritsevale ajale ja ajaloole võõra ja antagonistlikuna, kuid mis sellele vaatamata neid endas sisaldab, neid selgitab ja neid viimaks suunab transtsendentsuse poole, mille lõpp-punktis on ootamas inimene.”

3

Kolmas unetuse sigaret põles voodil istuva Horacio Oliveira huultel. Korra või paar oli ta libistanud käega kergelt üle ta külje vastas magava la Maga juuste. Oli esmaspäeva koidik; nad olid minna lasknud pühapäeva pärastlõunal ja õhtul, kuulates plaate, lugedes ning kordamööda tõustes, et kohvi soojendada või matet juua. Ühe Haydni kvarteti lõpul la Maga uinus ning Oliveira, tahtmata edasi kuulata, tõmbas voodist küünitades plaadimängija välja. Plaat pöörles veel paar korda ringi, ilma et ühtki heli oleks kõlarist kostnud. Ta ei teadnud, miks, aga see rumal inerts viis ta mõtted mõnede putukate ja mõnede laste näiliselt tarbetutele liigutustele. Und ei tulnud, ta suitsetas, vaadates lahtist akent, katusekambrit, kus vahetevahel keegi küürakas viuldaja hilisööni harjutas. Polnud palav, ent la Maga keha kuumas vastu ta jalga ja paremat külge; ta tõmbus tasapisi eemale ja mõtles, et öö saab olema pikk.

Ta tundis end suurepäraselt nagu ikka, kui temal ja la Magal oli õnnestunud viia ühine päev lõpule ilma haavamiste ja vihastumisteta. Kiri vennalt, Rosario lugupeetud advokaadilt, kes kribis täis neli lehekülge suitsupaberit Oliveira unarusse jäetud poja- ja kodanikukohuste teemadel, luges talle vähe. Kiri oli tõeline hõrgutis, ta oli selle *scotch*'i

teibiga seinale kleepinud, et ka sõbrad nautida võiksid. Ainus, mis luges, oli kinnitus deklareerimata raha saatmisest vahendaja kaudu, keda vend delikaatselt "komisjonäriks" nimetas. Oliveira mõtiskles, et võiks osta paar raamatut, mida ta juba tükk aega lugeda himustas, ning anda la Magale kolm tuhat franki, et too teeks sellega, mis pähe tuleb, küllap ostaks Rocamadouri jahmatuseks enam-vähem elusuurse plüüšelevandi. Hommikul tuleb minna vana Trouille' juurde ja viia end kurssi Ladina-Ameerika korrespondentsiga. Väljuma, tegema, end kurssi viima, need polnud asjad, mis aitaksid uinuda. Kurssi viima, no on alles väljend. Tegema. Midagi tegema, head tegema, nurka tegema, aega parajaks tegema, tegutsemine igal ta käiguvõimalusel. Aga iga tegevuse taga oli protest, sest kogu tegutsemine tähendas väljumist siit, et jõuda sinna, või millegi liigutamist, et see asuks siin ja mitte seal, või sisenemist tollesse majja, selle asemel et mitte siseneda või siseneda kõrvalasuvasse, teiste sõnadega, iga tegevus andis tunnistust puuduvast, millestki, mis oli veel tegemata ja mida oli võimalik teha; oli vaikiv protest silmitsi käesoleva hetke vigasuse, kaduvuse ja ebapiisavuse lõputu ilmnevusega. Uskuda, et tegevus võiks kord küllastuda või et tegevuste summa võrduks tõesti eluga, mis seda nime väärib, oli moralisti illusioon. Et em oli loobuda, sest tegudest loobumine oligi iseenesest protest ja mitte selle mask. Oliveira süütas uue sigareti ja see väike toiming sundis teda sedamaid enda kallal norima ja irooniliselt naeratama. Pinnapealsed, enamasti kõrvalepõigetest ja lingvistilistest keerutustest rikutud analüüsid ei läinud talle korda. Ainus kindel asi oli raskustunne südame all, füüsiline ebalus, et miski pole korras, et peaaegu kunagi pole olnudki. See polnud isegi mitte probleem, vaid juba varajane keeldumine kollektiivsetest valedest või nende vimmakast üksindusest, kes kukuvad uurima radioaktiivseid isotoope või Bartolomé Mitre presidendiaega. Ja valik, kui ta oligi selle noorena teinud, oli mitte kaitsta end kiire ja palavikulise *kultuuri*-ahmimise teel, mis oli argentiina keskklassi lemmikvõtteks, et vältida kokkupuudet rahvusliku või mis iganes tegelikkusega ja pidada end pääsenuks ümbritsevast tühjusest. Küllap tänu sedasorti süstemaatilisele heauskmatusele, nagu seda defineeris sõber Traveler, oli tal õnnestunud jääda välja sellest variseride ordust (mille liikmeteks olid paljud ta sõbrad, ja enamasti heas usus, sest ka see oli võimalik, leidus näiteid), mis

hiilis kõrvale probleemide tuumast mõne suvalise spetsialiseerumise abil ja mille tegevus pälvis saatuse iroonialt Argentiinluse kõrgemaid ametiposte. Tagatipuks näis talle lihtsa pettusena panna ühte patta ajaloolist laadi probleemid, nagu argentiinlaseks või eskimoks sündimine, ja sellised probleemid, nagu tegevus või loobumine. Ta oli piisavalt kaua elanud, kahtlustamaks, et enamasti ei näe keegi seda, mis on otse ta nina all: subjekti kaalu objekti mõistmisel. La Maga oli üks väheseid, kes kunagi ei unustanud, et inimese näojoontel oli alati pistmist tema võimaliku arusaamaga kommunismist või Kreeta-Mükeene kultuurist, et käte kujus väljendus see, mida nende omanik võis mõelda Ghirlandaiost või Dostojevskist. Seetõttu kaldus Oliveira arvama, et ta veregrupp, majesteetlikest onudest ümbritsetud lapsepõlv, mõned noorukiea kibedad armumised ja kalduvus asteeniale võisid olla ta maailmakäsituse alustaladeks. Keskklass, Buenos Aires, kohalik kooliharidus, nendest asjadest ei saa niisama lihtsalt ümber. Halb oli, et hirm vaatepunktide ülemäärase kohalikustumise ees oli teda viimaks pannud kaaluma ning isegi liigagi tunnustama jah-i ja ei-d, hindama kaaluosuti järgi seda, mis kausil. Pariisis oli kõik talle Buenos Aires ja ümberpöörduvalt; ning kõige suuremas armupalangus ta piinles ja alistas kaotusvalule ning unustusele. Suhtumine, mis oli hukutavalt mugav ja isegi kerge, niipea kui sellest sai refleks või tehnika; paralüütiku kohutav vaimuteravus, ideaalselt juhmake sportlase pimedus. Hakkatakse kõndima läbi elu filosoofi ja *clochard*'i loiuul sammul, summutatakse järk-järgult vitaalsed žestid pelgaks enesealalhoiutungiks, teadvuseks, mis hoiab silmad lahti pigem selleks, et mitte lasta end petta, kui selleks, et näha tõde. Ilmalik kvietism, välja arvestatud ataraksia, hoolikas hoolimatus. Oliveira jaoks oli tähtis osa võtta Túpac Amaru tükeldamise vaatamängust ilma minestamata, mitte langeda armetusse egotsentrismi (kreoolitsentrismi, agulitsentrismi, kultuuritsentrismi, folklooritsentrismi), mis end ülepäeviti kõikmõeldavais vormides tema ümber kuulutas. Kümneaastaselt, ühel pärastlõunal keset onude ja ülempreesterlike ajaloolis-poliitiliste jutluste paradiisipimedust, oli ta pelglikult ilmutanud oma esimest reaktsiooni tolle nii hispaaniaaitaaliaargentiinaliku "*Se lo digo yo!*" vastu, saadetuna vägevast rusikahoo-
bist, mis pidi käima raevuka ratifikatsiooni alla. *Glielo dico io!* nii ütlen mina, kurat! Too *mina*, oli hakanud mõtlema Oliveira, mis tõen-

davat väärtust tal on? Suurte mina, mis kõiketeadjaks see ennast peab? Viieteistaastaselt kuulis ta sellest, et “ma tean ainult seda, et ma midagi ei tea”, mille juurde mürgikarikas näis talle vältimatuna, ära astu siis inimestele kandadele, nii ütlen mina. Hiljem tegi talle nalja näha, kuidas kultuuri peenemates kihtides autoriteetide kaalukus, enesekindlus, mille annavad hea lugemus ja intelligentsus, töid samuti kuuldavale oma “nii ütlen mina”, ja sedavõrd rafineeritult, et see jäi ütlejale endalegi tabamatuks; nüüd kostis ridamisi: “ma olen alati arvanud”, “kui ma milleski kindel olen”, “on ilmne, et”, mida peaaegu iial ei kompenseerinud erapooletu hinnang vastasseisukohale. Justkui mõttemallid oleks inimeses valvel, et mitte lasta tal liikuda liiga kaugele mööda tolerantseuse, aruka kahtluse ja sentimentaalse kõhkluse teed. Teatud punktis tekkis mõhn, sklerosis, definitsioon: must või valge, radikaal või konservatiiv, homo või hetero, figuratiivne või abstraktne, San Lorenzo või Boca Juniors, liha või taimetoit, äri või luule. Ja nii pidigi olema, sest eelarvamused ei usaldanud Oliveira-taolisi inimesi, venna kiri oli ta kõrvaletõukamise suurepäraseks näiteks. “Halb on,” mõtiskles Oliveira, “et see vältimatult lõpeb *animula vagula blandula*’ga. Mida teha? See küsimus viiski mult une. Oblomov, *cosa facciamo*? Ajaloo võimsad hääled kutsuvad tegutsema: *Hamlet, revenge!* Kas maksame kätte, Hamlet, või rahunenult Chippendale ja toasussid tubli kolde ees? Lõpuks süürlane, nagu me teame, eelistas skandaalselt Martat. Kas annad lahingu, Ahura? Väärtusi ei saa sa eitada, mu heitlik kuningas. Võitlus võitluse pärast, elu täis riski, mõtle Marius Epikuurlasele, Richard Millaryle, Kyole, T. E. Lawrence’ile... Õnnelikud on need, kes valivad, kes nõustuvad olema äravalitud, kaunid kangelased, kaunid pühakud, täiuslikud kõrvalehiilijad.”

Võib-olla. Miks mitte? Ent sama hästi võis ta vaatevinkel kuuluda viinamarju vahtivale rebasele. Või oli tal õigus, üsna nigel ja haletsusväärne õigus, sipelga õigus rohutirtsu ees. Kui meelegirkus vaibus tegevusetuseks, kas ei äratanud see kahtlust, kas ei varjanud seal end mõni pimeduse eriti kuratlik vorm? Sõjakangelase rumalus, kes püsirohulaoga õhku lendab, Cabral, kangelassõdur aupaistesäras, vihjasid ehk ilmutusele, rääkisid hetkelisest pilguheidust millelegi absoluutsele, millelegi teispoole teadvust (seersandilt seda ei nõuta), mille kõrval tavapärase selgeltnägemine, kabinetikirkus, vaimusähvatus hom-

mikul kell kolm voodis, kui sigaret veel poole peal, olid vähem tõhusad kui muti omad.

Kõigest sellest ta rääkis la Magale, kes oli ärganud ja uniselt näugudes ta kaissu puged. La Maga avas silmad ja jäi mõtlema.

“Sa ei saaks,” ütles ta. “Sa mõtled liiga palju enne mitte millegi tegemist.”

“Ma lähtun printsiihist, et mõtlemine peab eelnema tegevusele, tobuke.”

“Lähtud printsiihist,” kordas la Maga. “Kui keeruline. Sa oled justkui tunnistaja, sa oled see, kes läheb muuseumi ja vaatab pilte. Ma tahan öelda, et pildid on seal ja sina muuseumis, ühtaegu lähedal ja kaugel. Mina olen pilt, Rocamadour on pilt. Étienne on pilt, see tuba on pilt. Sa usud, et oled siin toas, aga sa pole. Sa vaatad tuba, sa pole toas.”

“See tüdruk annaks ka Pühale Toomale silmad ette.”

“Mispärast Pühale Toomale?” nõudis la Maga. “Sellele idioodile, kes tahtis näha, et uskuda?”

“Jah, kallis,” lausus Oliveira, mõeldes, et kõigest hoolimata tsiteeris la Maga õiget pühakut. Õnnelik tema, kes ta võis uskuda ilma nägemata, kes oli üks kestmisega, elu järjepidevusega. Õnnelik tema, kes ta asus toas, kellel oli linnaõigus kõigele, mille kõrval ta elas või mida puudutas, tema, kala pärivees, leht puul, pilv taevas, kujund luules. Kala, leht, pilv, kujund: täpselt see, kui mitte...

84

Uidates mööda Quai des Célestins'i, astun kuivadele lehtedele, ning kui tõstan ühe üles ja vaatan teraselt, näen, et see on kaetud vana kul-latolmuga, alt aga täis mulda, tihket nagu samblaalune lõhn, mis kätele kleepub. Sellepärast toongi kuivanud lehti tuppja ja kinnitan lam-bivarju külge. Tuleb Ossip, jääb kaheks tunniks ega vaatagi lampi. Järgmisel päeval ilmub Étienne ning, barett alles näpus, *Dis donc, c'est épatant, ça!* tõstab lampi, uurib lehti, vaimustub, Dürer, leherood jne.

Sama olukord ja kaks lahendust... Jään mõtlema kõikidele lehtedele, mida mina, kuivanud lehtede koguja, iial ei näe, kõigele sellele, mis

on õhus ja mida ei näe needsamad silmad, õnnetud romaanide, kinode ja kuivatatud lillede nahkhiired. Kõikjal saab olema lampe ja lehti, mida ma ei näe.

Ja nii, *de feuille en aiguille*, mõtlen ma nendele erandlikele seisunditele, mil hetkeks aimatakse nähtamatuid lehti ja lampe, tunnetatakse neid õhus, väljaspool maailmaruumi. See on väga lihtne, iga vaimustushoog või masendus tõukab mind olekusse, mis soodustab

ma kutsun neid paravisioonideks

teiste sõnadega (sõnastamine, see just ongi halb)

hetkelist võimet iseendast väljuda, tajuda end järsku väljastpoolt, või seestpoolt, kuid teises plaanis,

justkui mina oleksin keegi, kes mind vaatab

(veel parem – sest tegelikult ma ju end ei näe – justkui keegi, kes mind elab).

See ei püsi hetkegi, kaks sammu tänaval, aja, mis kulub sügavaks hingetõmbeks (virgumine kestab vahel veidi kauem, kuid siis on see ka imeline)

ja tol hetkel tean, *kes ma olen*, sest tean täpselt, *mida ma ei ole* (see, mida ma hiljem kavalalt ignoreerin). Ent pole sõnu materia jaoks, mis lasub sõna ja puhta nägemuse vahepeal justkui kamakas silma nähtavust. Võimatu on objekteerida, täpsustada seda vigasust, mida tol hetkel läbi näen ja mis on *ilmne puudulikkus* või ilmne viga või ilmne vajakajäämus, kuid teadmata, *mis, mille*.

Või püüdes seda teisiti öelda: kui see juhtub, siis ma ei vaata enam maailma, ei vaata enda omast toda teist, vaid olen hetkeks maailm, välistasand, *ülejäätanu aga vaatab mind*. Näen iseend, nii nagu teised mind näevad. Mis on hindamatu, sestap ongi seda vaid viivuks. Vaen oma vigasust, märkan kõike, mida me puudulikkuse või vea tõttu iial enda juures ei näe. Näen, mida ma ei ole. Näiteks (mis siit järeldub, eelnevaga seoses) on tohutult alasid, kuhu ma kunagi pole jõudnud, ja see, mida pole tunda saadud, on see, mida ei olda. Valu jooksu pista, astuda mõnda majja, sinna poodi, hüpata rongile, ahmida hoobilt endasse kogu Jouhandeau, osata saksa keelt, tunda Aurangabadi... Kahetsusväärsed ja piiratud näited, kuid need ehk annavad mingit aimu (*aimu?*).

Teine võimalus katsuda seda öelda: puudulikkus on tuntav pigem

intuitiivse vaesuse kui pelga kogemuste puudumisena. Tegelikult ma nii väga ei põe, et pole lugenud kogu Jouhandeau'd, äärmisel juhul nukrutsen elu üle, mis on liiga lühike nii paljude raamatukogude jaoks, jne. Kogemuste puudumine on vältimatu, Joyce'i lugedes toon automaatselt ohvriks mõne teise raamatu, ning vastupidi, jne. Tunne, et midagi puudub, on kõige tavalisem

See on ehk midagi sinnapoole: õhus, su pea, su pilgu ümber on jooned, alad, kus peetakse kinni su silmad, su lõhnataju, su maitsmismeel, mis tähendab, et sa kõnnid ringi, ümbritsetuna väljastpoolt piiriga ja tollest piirist kaugemale sa ei ulatu kui usud, et oled mõistnud asju täielikult; asjast aga, nagu jäämäestki, on nähtaval üks väike osa, see, mida ta sulle näitab, hiigelülejäak asub aga väljaspool su piiri ja nõnda *Titanic* uppuski. See Holiveira homa halatiste näidete

Olgem tõsised. Ossip ei silmanud lambil kuivi lehti lihtsalt sellepärast, et tema piir asus eespool tolle lambi tähendust. Étienne nägi neid ideaalselt, ent seevastu tema piir ei lasknud tal märgata, et olin kibestunud ja Pola pärast segaduses. Ossip sai otsekohe aru ja andis seda mõista. Sellised me oleme.

Vaimusilmas kujutlen inimest amööbina, kes sirutab välja pseudo-poode, et toitu püüda ja sisse mässida. On pikki ja lühikesi pseudo-poode, liigutusi, pöördeid. Ühel päeval see *kinnistub* (mida kutsutakse küpsuseks, täisväärtuslikuks inimeseks). Ühelt poolt ta ulatub kaugemale, teisalt ei näe lampi kahe sammu kaugusel. Ja enam ei anna midagi teha, nagu ütlevad kurjategijad, ollakse kas ühe või teise armu all. Nõnda elab inimene üsna kindlas veendumuses, et tema eest ei jää varjatuks midagi huvitavat, kuni äkiline lihe ühele küljele näitab talle hetkeks, andmata kahjuks aega, *et taibata, mida*

näitab talle ta tükeldatud olemist, ta korrapäratuid pseudopoode, kahtlus, et seal kaugemal, kus praegu silman puhast õhku, või selles kahevahelolekus, valiku teeristil, mina ise, kogu ülejäanud reaalsuses, mida ma ei tunne, ootan iseennast asjatult.

(Süit)

Goethe-taolised isikud polnud ilmselt üleliia rikkad selliste kogemuste poolest. Võimekuse või otsusekindluse tõttu (geniaalsus seisneb iseenda geniaalseks tunnistamises ja *märki tabamises*) on nende pseudo-poodid igas suunas maksimaalselt välja sirutatud. Nad hõlmavad ühtlast diameetrit, nende piiriks on nende nahk, projitseeritud vaimset määratule kaugusele. Neil pole vaja ihaldada seda, mis algab (või jätkub) teisel pool nende tohutut sfääri. Sellepärast nad ongi klassikud, noh.

Amööobile *uso nostro* ligineb tundmatu igast küljest. Ma võin mõnes mõttes teada palju või elada palju, ent siis *too teine* läheneb mu puuduste külje poolt ja kraabib mu pead oma külma küünega. Halb on, et ta sügab mind, kui mul ei sügele, ning kiheluse tunnil – kui ma tahaksin teada – on kõik mu ümber nii paigas, nii kindlaks seatud, nii lõpetatud, täidetud ja sildistatud, et hakkab uskuma, et nägin und, või et mul on niigi hea, või et ma kaitsen ennast piisavalt ning ma ei tohi lasta kujutlusvõimel end kaasa kiskuda.

(Viimane süit)

Liiga palju on ülistatud kujutlusvõimet. Vaeseke ei saa minna pseudo-poodide piirist sentimeetritki kaugemale. Siia poole jääb suur mitmekesisus ja elavus. Kuid teise ruumiossa, sinna, kus lõõtsub kosmiline tuul, mida Rilke tundis puhuvat läbi oma pea, Madam Kujutlusvõime ei küüni. *Ho detto.*

4

Nii olid nad hakanud kõndima mööda muinasjutulist Pariisi, lastes öö märkidel endale teed juhatada, järgides *clochard*'i lausejupist või pimedada tänavasopi valgustatud pööninguaknast sündinud marsruute, peatudes väikestel konfidentsiaalsetel väljakutel, et pinkidel suudelda või uurida keksukaste, lapselikke riitusi, kus kivikese kannul hüpatakse ühel jalal Taevasse välja. La Maga jutustas oma Montevideo sõbrannadest, lapsepõlveaastaist, kellestki Ledesmast, oma isast. Oliveira

kuulas tujutult, veidi kahetsedes, et ei suuda huvi tunda. Montevideol ja Buenos Airesel polnud vahet; tema tahtis aga oma ebamäärast lahkulöömist kindlustada (mida võis teha praegu Traveler, too suur looder, mis majesteetlikku segaputru oli ta jõudnud kokku keeta pärast Oliveira lahkumist? Ja vaene Gekrepteni-tobuke ning all-linna kohvikud), sellepärast kuulas ta osavõtmatult, oksakesega kruusateele kriipseldades, samal ajal kui la Maga selgitas, miks Chempe ja Graciela on toredad tüdrukud ja kui haiget talle tegi, et Luciana ei tulnud teda laevale saatma, Luciana on snoob ja seda ei või ta kellegi juures kannatada.

“Mida sa mõtled “snoobi” all?” küsis Oliveira elavnenult.

“Noh,” sõnas la Maga, langetades pea inimese ilmel, kes juba ette tunneb, et ütleb midagi rumalat, “mina saabusin siia kolmandas klassis, aga usun, et kui oleksin sõitnud teises, siis Luciana oleks tulnud hüvasti jätma.”

“Parim definitsioon, mida ma kunagi kuulnud olen,” ütles Oliveira.

“Ja peale selle oli veel Rocamadour,” kostis la Maga.

Nii kuuliski Oliveira Rocamadouri olemasolust, keda Montevideos tagasihoidlikult Carlos Franciscoks kutsuti. La Maga polnud märkimisväärselt varmas valgustama Rocamadouri geneesi üksikasju, ütles vaid, et oli abordist keeldunud ja nüüd juba kahetseb seda.

“Ega ma tegelikult ei kahetse, küsimus on ainult, et kuidas ma hakkama saan. Proua Irène kasseerib kõvasti, ma pean võtma laulutunde ja kõik see maksab.”

La Magal polnud selget ettekujutust, miks ta oli Pariisi tulnud, ja Oliveira sai ajapikku aru, et väikseimagi segaduse korral laevapiletite, reisibüroode või viisadega oleks ta võinud sama hästi maabuda Singapuris või Kaplinnas; oluline oli ainult lahkuda Montevideost, seada end silmitsi sellega, mida ta tagasihoidlikult “eluks” nimetas. Pariisi suureks eeliseks oli, et ta oskas piisavalt prantsuse keelt (*more* Pitman) ning et seal olid parimad maalid, parimad filmid, *Kultur* oma kuulsaimates vormides. Oliveirat see panoraam liigutas (kuigi – ta ei teadnud, miks – kutsus Rocamadouri olemasolu teda üsna ebameeldivalt korrale); ta mõtles oma nooblitele Buenos Airese sõbrataridele, kes, olgu gi tulvil metafüüsilisi unistusi planetaarsest elukogemusest, polnud võimelised Mar del Platast kaugemale minema. See tattnina aga, taga-

tipuks lapsega kaelas, ronis oma kolmandasse klassi, et õppida Pariisis laulmist ilma ühegi sendita taskus. Ning vähe sellest, juba õpetas talle, kuidas vaadata ja näha, jagas õppetunde, ise midagi aimamata, lihtsalt järsku tänaval seisatades, et kiigata eeskotta, kus polnud tühjagi, üksnes kaugel rohekas kuma, mingi sädelus, siis lipsata vargsi sisse, et mitte uksehoidjat pahandada, piiluda avarasse siseõue, kus seisis vana kuju, luuderohus kaevurake, või polnud midagi, ainult ümaratest munakividest kulunud sillutis, seinte rohekas hallitus, kellassepa ärisilt, varjulises nurgas tukkuv vanake ja kassid, ikka ja vältimatult *minouche morrongos* mjäu-mjäu *kitten kat chat cat gatto* hallid, valged ja mustad rentslielukad, tundide ja leigete kiviplaatide isandad, kõik viimseni sõbrad la Magale, kes oskas neid kõhu alt kõditada, rääkis nendega pool-tobedat, pool-müstilist keelt, määras kindlaks kohtumispaiku, jagas nõuandeid ja manitsusi. Äkki, kõndides la Maga kõrval, Oliveira leebus: polnud mõtet ärritada, kui la Maga jälle ajas ümber õlleklaasi või torkas jala õigel hetkel laua alt välja ning kelner komistas ja vanduma pistis; ta oli õnnelik, hoolimata sellest et teda ajas marru, kui asju tehti järjekindlalt risti vastupidi sellele, kuidas peab, kui ei pandud otsustavalt miskiks suuri arvenumbreid, küll aga ahmiti vaimustusest õhku tagasihoidliku kolmese mündi ees, või kui peatuti otse keset sõiduteed (must Renault jäi pidama kahe meetri kaugusel, pea torgati välja ja juht oma pikardia aktsendiga kallas neid ropu sõimuga üle), kuna vaade sõiduteelt taamal paistvale Panteonile on ju loomulikult etem kui see, mis kõnniteelt avaneb. Ja muud sedasorti asjad.

Oliveira tundis juba Pericot'd ja Ronaldit, la Maga tutvustas talle Étienne'i, Étienne tegi neid tuttavaks Gregoroviusega, ning Siuklubi saigi Saint-Germain-des-Près' öödel tasapisi hoo sisse. Kõik aktsepteerisid automaatselt la Maga kohalolekut kui midagi vältimatut ja enesestmõistetavat, kuigi neile käis närvidele, et talle pidi kõike, millest räägiti, üle seletama, või et ta paiskas õhku veerand kilo friikartuleid, kuna polnud võimeline inimese moodi kahvlit käsitsema, ja kartulid lendasid alati kõrvallauas istujatele pähe, misjärel mindi vabandama või sõimati la Magat alaarenenuks. Pundi liikmena funktsioneeris la Maga halvasti, Oliveira nägi, et la Magale oleks rohkem meeldinud kohtuda igapäevaga eraldi, jalutada Étienne'i või Babsiga tänaval, viia neid oma maailma, olgugi ebateadlikult, ettekavatsematult, aga nii see

siiski välja kukkus, sest klubi-omad olid inimesed, kes ei oodanudki muud kui vaid võimalust astuda välja busside ja ajaloo harjumuspärasest rütmist, ja nii olid nad kõik, igäüks omal moel, la Magale tänulikud, olgugi et külvasid ta iga tühisemagi asja puhul jämedustega üle. Étienne, enesekindel nagu koer või postkast, tõmbus näost kaameks, kui la Maga ta äsjalõpetatud pildi ees esines oma arvamusega, ning isegi Perico Romero oli sunnitud tunnistama, et selleks-peab-ikka-naiste-aruu-olema. Nädalaid või kuid (päevade arvestamisega jäi Oliveira kimpu, ta oli õnnelik – *ergo* tulevikuta) kõndisid ja kõndisid nad mööda Pariisi, vahtides asju, lastes tulla sellel, mis pidi tulema, armastades ja tülitsedes, ning seda kõike väljaspool ajaleheuudiseid ja perekonnakohustusi või ükskõik millist fiskaalset või moraalset taaka.

Toks-toks.

“Ärkame üles,” ütles Oliveira vahetevahel.

“Misjaoks,” küsis la Maga Pont Neufilt praame seirates. “Toks-toks, sul on linnukene peas. Toks-toks, ta nokib sind kogu aeg, tahab, et annaksid talle argentiina teri. Toks-toks.”

“Olgu, olgu,” urises Oliveira. “Ega ma pole sul Rocamadour. Viimaks hakkame gligliko keelt ka poemüüja või uksehoidjaga rääkima, sellest tuleks alles võimas lament. Näed toda tüüpi, kes musta plika sabas kõnnib.”

“Tüdrukut ma tunnen, töötab ühes rue de Provence’i kohvikus. Talle meeldivad naised, nii et vaene mees on hull, kui loodab.”

“Kas ta sulle ka silma viskas, too neegritar?”

“Muidugi. Aga me saime kohe sõpradeks. Mina kinkisin talle oma ruuži ja tema andis mulle raamatu, mille autoriks oli keegi Retef, ei..., oota, Retif...”

“Tean, juba tean. Kas sa tõega ei maganud temaga? See peaks sinu-sugusele naisele huvitav olema.”

“Kas sina oled mehega maganud, Horacio?”

“Muidugi. Kogemus, mõistad.”

La Maga piilus Horaciot vargsi silmanurgast, kartes, et teda lollitatakse, et teine on lihtsalt vihane tolle linnukese pärast, kes tegi peas toks-toks ja nõudis argentiina teri. Siis tormas ta Saint-Sulpice’il jalutava abielupaari suureks jahmatuseks Oliveirale kallale ja ajas tal naerdes juuksed sassi; Oliveira haaras tal naerma pahvatades kätest kinni,

abielupaar vaatas neid, mees muigas sunnitult mokaotsast, naine oli aga nende skandaalsest käitumisest ülimalt šokeeritud.

“Sul on õigus,” nentis viimaks Oliveira. “Ma olen parandamatu, tead. Rääkida ülesärkamisest, kui lõppeks on hea nõnda magada.”

Nad peatusid vaateakna ees, et raamatute pealkirju lugeda. La Maga hakkas küsimusi esitama, lähtudes teoste kujust või värvist. Talle tuli jutustada, mis ajal Flaubert, rääkida, et Montesquieu, selgitada, kuidas Raymond Radiguet või millal Théophile Gautier. La Maga kuulas, sõrmega klaasvitriinile joonistades. “Linnukene peas tahab, et talle antaks argentiina teri,” mõtles Oliveira iseennast kuulates. “Püha müristus, vaene mina.”

“Aga kas sa ei näe, et nõnda ei õpi sa midagi,” lisas ta viimaks. “Sa tahad end harida tänaval, kullake, aga see pole võimalik. Selle jaoks telli endale *Reader’s Digest*.”

“Seda prahti, oh ei.”

Linnukene peas, ütles Oliveira endamisi. Mitte temal, minul. Aga mis temal peas on? Õhk, maisijahu, midagi vähevastuvõetavat. Keskpunkt ei asunud tal igatahes mitte peas.

“Sule silmad ja taba kümnesse,” mõtles Oliveira. “Täpne näide *zen*’i vibulaskmisõpetusest. Kuid ta tabab kümnesse lihtsalt sellepärast, et ei tea seda õpetust. Mina seevastu... Toks-toks. Nii on lood.”

Kui la Maga esitas küsimusi taoliste asjade kohta nagu *zen*’i filosoofia (mida võis klubis ette tulla, sest seal vesteldi enamasti nostalgilistel teemadel, piisavalt kaugetest tarkustest, et neid fundamentaalseks pidada, ikka medalite averssides või kuu tagaküljest), püüdis Gregorovius talle selgitada metafüüsika algtõdesid, samal ajal kui Oliveira oma pernood timmis ja neid lõbuga jälgis. Mõttetetu oli püüda la Magale midagi selgeks teha. Fauconnier’l oli õigus, temasugustele inimestele sai kogu müsteerium alguse just nimelt selgitamisest. La Maga kuulis räägitavat immanentsusest ja transtsendentsusest, ning ajas pärani oma imeilusad silmad, mis lõikasid Gregoroviuse metafüüsikal jalad alt. Lõpuks jõudis ta veendumusele, et on *zen*’ist aru saanud, ja ohkas väsinult. Üksnes Oliveira teadis, et la Maga küünitask end alatasa välja vaatama noid suuri ajatuid terrasse, mida nemad dialektiliselt otssid.

“Ära õpi mingeid idiootseid fakte,” andis ta la Magale nõu. “Mil-

leks kanda prille, kui sul neid vaja pole.”

Selles la Maga kahtles. Ta imetles tohutult Oliveirat ja Étienne'i, kes olid võimelised kolm tundi ühtejutti arutlema. Étienne'i ja Oliveirat ümbritses justkui kriidiring; tema tahtis astuda ringi, mõista, miks määramatuse printsip on kirjanduses nii oluline, miks Morelli, kellest nii palju räägiti, keda nii kõrgelt hinnati, püüdis teha oma raamatust kristallkuuli, milles mikro- ja makrokosmos võiksid ühineda kõikepõrmustava nägemusena.

“Võimatu on seda sulle seletada,” ütles Étienne. “See on Meccano number 7, sina oled aga vaevu 2-s.”

La Maga jäi kurvaks, korjas kõnnitee servalt üles lehekese, kõneles sellega natuke, kõnnitas mööda peopesa, keeras tal selja kord üles-, kord allapoole, silitas ja rebis lõpuks välja lehesäsi, jättes paljaks rootsukesed, hapra roheline viirastuse, mis ta nahale joonistus. Étienne rebis tal selle järsult käest ja tõstis vastu valgust. Kõige selle pärast imetletigi la Magat; nad häbenesid veidi, et olid teda nii jämedalt kohelnud, la Maga aga kasutas juhust, et paluda veel ühte pooleliitritist ja natuke friikartuleid, kui võimalik.

JULIO CORTÁZAR (26.08.1914–12.02.1984) sündis Brüsselis Argentiina diplomaadi perekonnas. Kui ta oli nelja-aastane, pöördus pere tagasi Argentiinasse, Buenos Airese äärelinna Banfieldi, kus möödus kirjaniku lapsepõlv ja noorus. Kahekümneaastaselt jättis Julio Cortázar pooleli ülikooliõpingud, et kooliõpetajana leiba teenides aidata emal peret ülal pidada, ning sel ajajärgul alustas ta ka lühijuttude kirjutamist.

Ta esikteosena nägi ilmavalgust aga hoopis Rimbaud' ja Mallarmé vaimust kantud luuletuskogu “Kohalolekud” (Presencias, 1938), mis ilmus pseudonüümi Julio Denis all ning jäi ta ainukeseks raamatuks, mida autor enam kunagi uuesti trükkida ei lubanud. Cortázar luuletas terve elu, ent avaldas vähe (sedagi sõprade pealekäimisel), kuna pidas luulet publitseerimise tarvis liiga intiimseks.

Aastal 1944, töötades Mendozas Cuyo ülikoolis prantsuse kirjanduse alal, osales Cortázar üliõpilaste peronismivastases protestiaktisioonis ning pidi seejärel töökohast loobuma.

1951. aastani teenis ta elatist nii kirjastaja kui ka tõlgina, siis sai aga Prantsusmaa valitsuselt stipendiumi ja siirdus Pariisi. Samal kuul, kui ta Argentiinast lahkus, ilmus Buenos Aireses ta esimene novellikogu “Bestiarium” (Bestiario). Pariisi jäi Cortázar – kui mitte arvestada välisreise – elu lõpuni. Ta abiellus argentiinlasest tõlgi Aurora Bernardeziga, tõlkis ka ise kirjanikutöö kõrvalt ilukirjandust (Poe'd, Defoe'd, Gide'i, Sterne'i jt) ning töötas UNESCO tõlkekonsultandina. Ta armastas kirklikult muusikat, eriti džässi, mille vastuhelke võib leida ka ta loomingus.

Lisaks kahele luulekogule ja mitmetele novelliraamatutele – “Mängu lõpp” (Final de juego, 1956), “Salarelvad” (Las armas secretas, 1959), “Kõik tuled, tuli” (Todos los fuegos, el fuego, 1966), “Oktaeeder” (Octaedro, 1974), “Keegi, kes seal kõnnib” (Alguien que anda por ahí, 1977), “Me armastame nii väga Glendat” (Queremos tanto a Glenda, 1981) jt (eesti keeles on Mart Tarmaku tõlkes ilmunud valikkogu “Tseremooniad”, 1985) – kuulub Cortázari loomepärandsisse veel neli romaani: “Peavõidud” (Los premios, 1960), “Keksumäng” (Rayuela, 1963), “62. mudel eneseteostuseks” (62 Modelo para armar, 1968) ja “Manueli raamat” (El libro del Manuel, 1973).

“Keksumängu” pole peetud mitte üksnes Cortázari peateoseks, vaid selle novaatorlikkust ja revolutsioonilisi keeleuundusi arvestades kogu 20. sajandi kirjanduse üheks tähtteoseks. Raamatu võtmesõnaks on eelkõige mäng, millest kutsutakse vahetu elamuse saamiseks osa võtma ka lugejat. Teoses on 155 peatükki, mida võib lugeda kas tavapärasel järjestusel (1., 2., 3. jne) või siis “keksida” ühe peatükkinumbri juurest teise juurde vastavalt tabelile, mille autor on raamatu alguses ära toonud. Ülesehituselt koosneb “Keksumäng” kolmest osast: “Sealtpoolt” (sündmused toimuvad Pariisis), “Siitpoolt” (tegevuspaigaks on Buenos Aires) ja “Teistelt pooltelt”. Viimane sisaldab tsitaate eri autoritelt – sealhulgas ka Cortázari ja romaani peategelase Horacio Oliveira fiktiivselt alter ego’lt Morellilt, ajalehefragmente, laulusõnu, Oliveira sõpruskonna (Siuklubi) filosoofilisi ja esteetilisi arutlusi jmt. Sellest osast jäävad ilma need, kes loevad romaani “normaalses” peatükkide järjekorras. Lisaks leidub hulganisti väiksemaid vormimänge. Näiteks kulgeb 34. peatüki sisu üle ühe rea, kuna peategelase sisemonoloog antakse edasi vaheldumisi raamatuga, mida ta parajasti loeb. Järgides “keksivat” lugemismoodust, näeme, et raamatul puudub lõpp: 131. peatükile järgneb tabelis 58., sellele omakorda 131. Ka sisulisest küljest on loo lõpp jäetud mitmel moel lahtiseks.

Cortázari stiili iseloomustavad ebatavaliselt rütmilised, kohati lausa laulvad, proosaluulele lähenevad laused, täis tabavaid metafoore ja sõnamänge. Suund on võetud nii traditsioonilise “kirjandusliku” keelekasutuse kui ka tavapärase diskursiivse jututamisviisi vastu. Sõna kui sellise olemuse ja väe uurimine läbib kogu teost, kulmineerudes 68. peatükiga, milles enamik sõnu on välja mõeldud, et mitte (paradoksaalsel kombel) labastada nende sisu, kusjuures arusaamatuks ei jää seesama sisu küllap ka kõige fantaasiavaesemale lugejale.

Lisada tuleb ka, et suurendamaks lugeja osalust ning pakkumaks äratundmis- ja otsimisrõõmu on autor jätnud originaalkeelde tõlkimata kõik võõrkeelsed tsitaadid ja väljendid.

Kirjanik ise on “Keksumängu” iseloomustamiseks öelnud, et see kannatab hüperintellektuaalsuse all. Just nimelt kannatab, sest teos seab küsimärgi alla kogu kultuuriballasti, ning on seeläbi ennasteitav. Hoolimata kogu oma mängulisusest on raamat kaugel “lapsemängust” ja sisult läbinisti traagiline. Pariisi saabunud argentiinlase Horacio Oliveira (kelle mõttevoolu näeme ka siin tõlgitud katkendis) intellektuaalsed “täiskasvanu-mängud” on ilma lapselikust süütusest ja eesmärgitusest. Horacio (kombinatsioon targast mõistusest ja rumalast südamest) on kaotanud vahetu osaluse eluga, muutunud pelgalt iseenda ja teiste tundetuks ning halastamatuks analüüsijaks. “Sa mõtled liiga palju enne mitte millegi tegemist,” ütleb talle rumala mõistuse ja

targa südamega Maga, peategelase vastaspoolus. Vaheda mõistuse eest ei jää varju tema enda ebardlikkus, ja nii püüab Horacio lõhkuda – ka kõikvõimalike mängude abil – oma ratsionaalset olemust, sellest iga hinna eest lahti rabelda, jõudmaks “ilma sõnadeta Sõnani”, mingi uue reaalsuseni, Magani, Jumalani. Hind on liiga ränk: kaine mõistus ei anna enne alla, kui on ohvriks toonud Maga, ning sellest tulenevast sisesemisest eetiliseist konfliktist sünnib läbimurre. Esimeseks äratundmiseks saab Horaciole tema – nüüd juba lõplikult mahamängitud – armastuse äratundmine, ja edasi kulgeb tee küll varjatud, aga vaigistamatus valus, lõppedes lunastava hullumeelsusega. Võibolla tuleks veel lisada, et sealsete laste keksukast algab platsikeselt TIERRA – “maa”, kust siis visatakse kivikest ja alustatakse numbriruutude läbimist. Mängu lõpp-punktiks on aga CIELO – “taevas”.

K.T.

MAHMUD DARWISH

Araabia keelest tõlkinud Amar Annus

Mõnus vihm kauges sügises

Mõnus vihm kauges sügises
ja varblased on sinised... sinised
ja maa on pidu.
Ära ütle, et olen udupilv lennuväljal.
Ent ma ei taha
oma maalt, mis on kukkunud maha rongiaknast,
muud kui mu ema taskurätikut
ja põhjuseid uueks surmaks.

Mõnus vihm veidras sügises
ja aknad on heledad... heledad
ja päike on loojangul vesiratas
ja mina äranopitud apelsin.
Aga miks sina paed minu keha eest.
Ent ma ei taha
veitsede ja ööbikute maalt
muud kui mu ema taskurätikut
ja põhjuseid uueks surmaks.

Mõnus vihm nukras sügises
ja lubadused on haljad... haljad
ja päike on savi.
Ära ütle, et oleme näinud sind kitkumas jasmiini,
Ah, sa müüd ju surma ja aspiriini
Mu nägu oli õhtu ja mu surm loode.
Ent ma ei taha mu maalt, kes on unustanud kaugete keele,
muud kui mu ema taskurätikut
ja põhjuseid uueks surmaks.

Mõnus vihm kauges sügises
ja linnud on sinised... sinised
ja maa on pidu.
Ja varblased on lennanud aega, mis ei naase.
Aga kas tahaksid tunda mu kodumaad?
Ja seda, mis on meie vahel?
Minu kodumaa on mõnu olla ohjes
mu postiga saadetud musi.
Ent mina ei taha
oma maalt, mis on mu ohverdanud,
muud kui mu ema taskurätikut
ja põhjuseid uueks surmaks.

Meil on õigus armastada seda sügist

Meil on õigus armastada selle sügise lõppu ja küsida:

Kas põllul on ruumi uue sügise jaoks, et meie kehad sirutuksid
sellele söeks?

Sügis langetab oma lehed kullaks, oh oleksime me viigilehed,
oh oleksime me hoolitsemata taim,

et tunnistada aastaegade vahet. Oh kui ometi polnuks me hüvasti
jätnud silmade lõunaga küsimaks mida

küsisid meie isad, kui nad lendasid oda teravikul. Luule ja jumala nimi
halastab meile.

Ja meil on õigus kuivatada kaunite naiste öid, vestelda sellest,
mis lühendab kahe võõra ööd, kes ootavad põhja
saabumist kompassi.

Sügis. Meil on õigus nuusutada selle sügise lõhnu ja küsida
ööd unenäoks,

kas unenägu jääb haigeks, nagu unenägijadki? Sügis, sügis.

Kas inimesed võivad sündida giljotiinil?

Meil on õigus surra nii, nagu me ihaldame surra.

Maa peidab end viljapeas

Ateena lennuväli

Ateena lennuväli levitab meid muudele lennuväljadele. Võitleja lausub: “Kus ma võitlen?” Rase naine karjub ta peale:

“Kus me su lapse

saame?” Ametnik lausub: “Kuhu ma investeerin oma raha?”

Ning intellektuaal lausub: “Minu raha või sinu raha?” Tollimehed lausuvad: “Kust te

tulete?” Meie vastame: “Merelt.” Tema ütleb: “Kuhu te suundute?”

Meie lausume “Merele.” Tema lausub: “Kus te elate?” Üks naine lausub meie

grupist: “Minu komps on mu küla.” Ateena lennujaamas me ootasime aastaid. Noormees abiellus neiuga, kuid nad ei leidnud ruumi

äkkabieluks. Peig küsis: “Kus võin ma tema süütuse võtta?” Me

naersime ja laususime talle: “Noormees, selle soovi jaoks ei ole siin kohta.” Analüütik meie seast lausus: “Nad surevad selle tõttu, et nad ei

sure. Nad surevad kogemata.” Kirjanik lausus: “Meie laager langeb vältimatult. Mida nad meist tahavad?” Ateena lennuväli vahetab oma

asukaid iga päev. Kuid meie oleme jäänud, istmed istmete kohal, ootama merd. Kui

palju aastaid, Ateena lennuväli?...

Nad tahaksid, et ma oleksin surnud

Nad tahaksid, et ma surnud oleksin, et öelda: ta oli ju meie hulgast, ta oli meie.

Ma olen kuulnud neidsamu samme kaksikümmend aastat öö müürile

koputamas. Need tulid, aga ei avanud ust. Kuid nüüdseks on nad sisse tulnud. Kolm nendest läksid tagasi välja: poeet, tapja ja lugeja. – “Kas te jooksite veini?” küsisin. “Jooime,” ütlesid nemad. “Millal te tulistate kuule minu pihta?” küsisin. Nad vastasid: “Ära närveeri!”

Ja nad panid

klaasid valmis ja hakkasid rahvale laulma. Ma ütlesin: “Millal

te alustate
minu mõrvamist?” Ning nad ütlesid: “Me oleme seda alustanud...
miks sa
saatsid hingele kingad?” “Selleks, et ta kõnniks maa peal” – ütlesin. Ning
nad ütlesid: “Miks sa kirjutasid valge poeemi, kui maa on väga
must.” Ma
vastasin: “Sest kolmkümmend merd valgub mu südamesse.” Nad
ütlesid: “Miks sa armastad prantsuse veini?” Ma ütlesin: “Sest ma
olen väärt kõige
kaunimat naist.” – “Kuidas sa sooviksid surra?” – “Sinised nagu tähed
voolavad katusest” – “Kas te sooviksite veel veini?” Nad
ütlesid: “Joome”. Ma ütlesin: “Ma paluksin, et see oleks aeglane, et te
tapaksite mind õrnalt-õrnalt, et ma saaksin kirjutada
viimast luuletust
oma südame abikaasale. Aga nemad naersid ja ei varastanud
minu majast muud kui sõnad, mida ma olin ütlemas oma
südame abikaasale...”

Me reisime nagu teisedki

Me reisime nagu teisedki, aga me ei pöördu tagasi mitte
millesegi. Justnagu reisimine
oleks pilvede tee. Me matsime oma armsamad pilvede pimedusse,
ja puude juurte vahele.
Ja me ütleme oma naistele: sünnitage meiesuguseid veel sadu aastaid,
et me viiksime selle rännaku lõpule
tunniks ühelt maalt ja võimatuse meetrini.
Me reisime psalmide sõidukeis, me magame prohvetite telgis, ja
väljume mustlaste sõnadest.
Me mõõdame ruumi toonekäo nokaga, või laulame ajaviiteks enesest
kaugele vahemaa, ning puhastame kuu sära.
Su tee on pikk, nõnda unista siis seitsmest naisest, keda sa sellel pikal
teel kannad oma õlgadel.
Raputa neile palmipuid, et sa teaksid nende nimesid ja kes neist saab
Galilea poisslapse emaks.

Meil on sõnadest maa. Räägi, räägi, et ma saaksin nõjatada oma raja ühele kividest.

Meil on sõnadest maa. Räägi, räägi, et me teaksime selle reisi lõppjaama.

Me läheme ühele maale

Me läheme ühele maale, mis ei ole meie lihast. Kastanipuud ei ole meie kontidest.

Selle kivid ei ole kitsed mäe laulus... ja munakivide silmad ei ole liiliad.

Me läheme ühele maale, mis ei riputa erilist päikest meie kohale.

Müütide naised ei plaksuta meie pärast: meri meie peale ja meri meie jaoks.

Kui nisu ja vesi on teist ära lõigatud, sööge meie armastust ja jooge meie pisaraid.

Mustad taskurätikud luuletajatele. Marmorkujude rida tõstab meie hääli.

Ja rehealune kaitsku meie hingi ajatolmu eest. Roosid meie peale ja roosid meie jaoks.

Teil on teie auhiilgus ja meil on meie auhiilgus. Ah seda maad, millest me näeme ainult, mida ei ole näha: meie saladust.

Auhiilgus on meie: troon jalgade peal, mida on lõhestanud teerajad, mis viivad meid iga maja juurde, välja arvatud meie kodu!

Hing peab leidma hinge oma hinges, või surema siin...

Me oleme siin, seal lähedal

Me oleme siin, seal lähedal, kolmkümmend ust on telgil.

Me oleme siin, paigaks munakivide ja varjude vahel. Paigaks häälele. Paigaks vabadusele, või paigaks mis tahes paigale, mis on veerenud alla mära seljast või hajutatud kella poolt või kutsungist palvusele.

Me oleme siin, lühikese ajaga me murrame läbi sellest barjäärist ja
lühikese ajaga me vabastame pilve
ja reisime endi sees. Me oleme siin, seal lähedal, kolmkümmend ust
tuule jaoks, kolmkümmend "oli".
Me õpetame teile meid nägema, meid teadma, meid kuulma, puudutama
turvaliselt meie verd,
me õpetame teile meie rahu. Me võime armastada või mitte
armastada teed
Damaskusesse, Mekasse, Qairwaani.
Me oleme siin, eneste sees. Taevast augustikuuks, meri maikuuks ja
vabastada hobusele.
Me ei otsi merd muuks, kui et ära vedada sealt sinised ringid suitsu
ümber.
Me oleme siin, seal lähedal, kolmkümmend kujundit, kolmkümmend
varju... taevatähele.

Mahmud Darwish on sündinud 1942. aastal Palestiina külas al-Barwa's. 1948. aastal ründas Iisraeli sõjavägi seda ala ja tema pere puges Liibanoni. Hiljem naasis Darwish Iisraeli Galileasse, kuid tal ei lubatud minna tagasi oma kodukülla. Noorena liitus Darwish Iisraeli kommunistliku parteiga Rakah, mis tõi talle kaasa repressioone, kaasa arvatud vangistusi. Iisraelis elades tegi ta kaastööd araabiakeelsele kommunistlikule ajalehele al-Ittihad ("Ühtsus"). 1971. aastal asus ta Beirutisse ja elas seal 1982. aastani. Siis siirdus Darwish Pariisi, kus ta töötab palestiina kirjandusajakirja Karmal toimetajana. Ta on avaldanud üle kümne luulekogu. Mahmud Darwishi siin tõlgitud tekstid pärinevad kakskeelsest antoloogiast Victims of the Map. Vikerkaares on temalt varem (1988, nr 7) ilmunud luuletus "Need, kes mööduvad pagevate sõnade vahelt".

ENRIKO TALVISTU

SKULPTUUR HÄDAS SEPPETIGA

AHTI SEPPET (s 1953)

Lõpetanud Tartu Kunstikooli 1973. a. Kunstnike Liidu ja Para grupi liige. Töötab Tartu Kunstimuseumis. Esimene personaalnäitus 1987. a Tartu Kunstnike Majas. Esinenud personaal- ja grupinäitustel Saksamaal, Leedus, Lätis, Soomes, Venemaal, USA-s, Prantsusmaal ja Rootsis. Tähtsamad preemiad: 1985. a noore kunstniku preemia ja 1991. a Kristjan Raua kunstipreemia.

Kujutava kunsti traditsioonis on skulptoreid alati peetud veidi aeglasteks ja seetõttu konservatiivseteks. Kõik värskemad mõtted on enamasti väljendunud esmalt lõuendil ning alles seejärel jõudnud n-ö tahesse materjali. Materjali vastupanu ja hind on skulptoreid sundinud iga idee põhjalikult kaaluma; kiviraiumise või pronksivalu puhul jääb ära hetkeinspiratsiooni kiire teostamine. Samas on skulptorite teosed alati teravam kriitika all. Nendesse suhtutakse kui suurtesse lõpetatud ja signeeritud töödesse, siin pole eskiise ja juhuslikkust – kõik, mis valmib, peaks olema enam-vähem õnnestunud.

Tartus ja Eestis arvestatavaks skulptoriks on Ahti Seppet tõusnud mööda pikka ja sujuvat teed ilma järskude jõnksudeta. Ta ei ilmunud parnassile äkiliselt ega ootamatult. Tartu Kunstikooli lõpetamise järel siirdus ta ülikooli juurat õppima. Ent soov

juristiksaada oli siiski ebakindel, kunstihuvi jäi peale. Eks oma rolli etendas siin ka ülikooli kunstikabinet kui võimalus kunstiga edasi tegeleda. Enesekriitilist meelt pole Seppetil kunagi liiga vähe olnud ning tõsisemalt julges ta näitustel esinema hakata alles 1980-ndate alguses, 1985. aastal tuli noore kunstniku aasta-preemia.

Seppetit on alati huvitanud plastilised vormimängud. Ei kohta me tema töödes realistlikku looduslähedust ega geomeetrilist abstraktsiooni, pigem väändunud ironiat ja satiiri, milles ei puudu siiski autorile loomuomane kaastunne. Võibolla kaldus Seppeti varasem looming liiga jutustavaks, kuid tema kujundid olid piisavalt nihestatud ja seetõttu kaas kunstnik Ilmar Malin Seppeti sürrealistlike kunstitaotlustega rühmitusse “Para”, mille eluiga kahjuks lühikeseks jäi. Malini silm oli toona üpris terav tabamaks Seppetis ühte neist kunstnikest, tänu kellele Tartu kunstlinna nime kannab. Seppet on loominguliselt aktiivne ja viljakas. Ta on küll ajuti väitnud, et jätab kunstitegemise maha, kuna on kõik ära öelnud, mis tal öelda on. Samas on ta veendunud, et järgmisele Veneetsia biennaalile pole Eestil temast paremat esindajat saata.

Seppet on aeg-ajalt püüdnud ka maalida ja graafikat teha, aga selles vallas ei saa tema loomingut eriti paljutöotavaks

pidada. Polükroomiat on ta kasutanud rohkem oma puuskulptuurides, eelistades faktuuri puhtale värvile. Seppeti looming on kunstiajaloolase jaoks õnnelik leid, kuna jaguneb üsna selgeteks perioodideks, mis erinevad üksteisest nii teemalt, materjalilt kui ka vormilt. Tema personaalnäitused on iga kord koosnenud teatud teemale allutatud tööde seeriast, mille juures näituse pealkiri on midagi enam kui lihtsalt nimetus. Ka kujund või teema ise on intrigeeriv, ent selge, ja tänu sellele vaatajale arusaadavam kui nii mõnigi teine ruumiinstallatsioon. Seppet ei ole seda tüüpi kunstnik, kes iga katsetust või segaseid tundeid vaatajale koormaks näitusesaali tassib. Pigem sunnib austus publiku vastu tal oma nõudmiste latti alati tarvilikust pisut kõrgemale tõstma.

1994. a. seeria "Rooma klubi" on Seppeti loomingus üks võimsamaid taieseid oma üldistava vaatega globaliseeruvale maailmale, millest tõusevad esile Euroopa kultuuriloo tipud ja kus Aristoteles ja Sokrates kehastavad Rooma emahunti, näod väändunud, nagu arvataval Michelangelo autoportreel Püha Bartholomeuse nahal Sixtuse kabeli idaseina "Viimse kohtupäeva" freskol. Teistel tegelastel on skulptuurialused kaetud karusnahaga, mis markeerib kuninglikku hermeliini. Teos ise on praegu Tartu Kunstimuuseumi kogus.

Egiptuse-reisil kogetust, sealsest iidsest kultuurist ja arheoloogilistest leidudest inspiratsiooni saanud "Kuningate org II" kujutab endast šampanjakorgi traatidest ja savitahvlitest väänatud ornamenti näitusesaali seintel, see on justkui arusaamatu piltkiri vanas hauakambris. Ent selles

kompositsioonis ja ka järgnevas teemas "Viviseksioon" jäi justkui mingi jõuline lisakujund puudu, mis oleks kogu kompositsiooni mõtestanud ja sidunud. Ehk pöördub Seppet nende teemade juurde veel tagasi? Tema loomingus on seda varemgi juhtunud, et teatud teemad või seeriad valmivad pikema aja jooksul. "Viviseksiooni" avariides purunenud autode esiklaasid on kunstivormina ju kõnekad, ent tunnetuslikus mõttes raskesti ligipääsetavad.

Mullune seeria "Sini-valge" on üks fantastilisemaid leide Seppeti viimaste aastate loomingus. Ta on tegelikult alati püüdnud olla vormis, materjalis ja tehnikas unikaalne. Ilmselt on tema kui skulptori suurimaks õudusunenäoks näha, et keegi on kusagil juba midagi sarnast teinud. Nii töötaski Seppet välja kipsvormilt võetud õhukesest mikalent-paberist skulptuurid, mida hoiab vormis natuke liimi ja paberi enese jäikus ning tont teab missugused skulptori salavõtted. Tulemuseks on õhus lendlevad baleriinid, mis seatud valguses andsid imetabase teatraalse efekti. Usutavasti kordab Seppet seda seeriat kusagil veel ning juba täiustatud ja viimistletud kujul.

Viimane ekspositsioon Tartu Kunstnike majas, "Mumifitseeritud suhe", oli tegelikult üks vahekokkuvõtteid Seppeti ühes lemmikmaterjalis: see on looduslikult vormunud puust, mida autor on kas järele aidanud või kokku kombineerinud, seekord eksponeerituna vanadel puust uksetahvritel, aga erksas rohekas-oranžis koloriidis. Võib-olla andis alumiiniumvärvi kasutamine nendele teostele kohati liiga metalse sära. Varem on Seppet puitu me-

tallik-värviga pigem patineerinud. Aga tööde heteroseksuaalne erootilisus oli selgelt esile toodud. Skulptorit ennast tundes ei pruugi välise korrektsuse ja viisakuse tagant niivõrd võimsaid seksuaalseid tunde aimatagi. Küllap need tormid ja tungid ongi tema jaoks see mumifitseerunud pool, mis iial ei sure.

Skulptorina on Seppeti tegevus kunstiiiritustes-näitustel osalejana väljaspool Eestit leidnud tunnustamist Saksamaal ja lähinaabrite juures, ilma et meie kohalikus kultuurielus sellest suuremat juttu oleks

olnud. Tartu viimase aja meediavälisust arvestades on see üsna loomulik. Ometi esineb Seppet töödega ka viimase aja ainukeses suuremas eesti kunsti välisprojekti – näitusel “Baltic Art” USA-s. Seda on siin-seal küll tituleeritud ka müüginäituseks, aga meil pole selle kõrvale panna ühtegi teist eesti kunsti esinduslikku valikut eksportimiseks. Kui aga viimase aja järjest maalikeskemaks minevast Tartu kunstist näitusevalikut koostada, on Ahti Seppet kindlasti esimesi, kes sõelale jääb.

MARTIN LUTHER

KIRI TÖLKIMISEST JA PÜHAKUTE EESTPALVEST*

Auväärsele ja targale N-ile, minu heasoovlikule isandale ja sõbrale.

Armujärgne ja rahu Kristuses. Auväärne, tark ja armas isand ning sõber! Olen kätte saanud Teie kirja kahe küsimuse ehk järelepärimisega, kus Te palute minult selgitust. Esiteks, miks olen ma kirjas roomlastele kolmandas peatükis 28. värsis Püha Pauluse sõnad *Arbitramur, hominem iustificari ex fide absque operibus*¹ saksa keelde niimoodi vahendanud: "Meie leiame, et inimene saab õigeks ilma Seaduse tegudeta, ainult usu läbi." Ja sealjuures kirjeldate Teie, kuidas paavstlased on tühjast hirmustasti tüli tõstnud, kuivõrd Pauluse tekstis ei seisa sõna *sola* 'ainult', ja niisugune minupoolne Jumalasõna täiendamine olevat talumatu jne. Teiseks, kas ka surunud pühakud meie eest palvetavad, kui võrd me loeme, et inglid ju palvetavad meie eest jne. Esimese küsimuse kohta võite (soovi korral) oma paavstlastele minu poolt nõnda vastata: esiteks, kui mina, Dr. Luther, oleksin võinud ette

näha, et paavstlased kamba peale kokku nii osavad on, et suudavad ühe peatüki Pühakirjast õigesti ja ladusasti saksa keelde panna, siis oleksin ma tõesti ilmutanud alandlikkust ja palunud neilt Uue Testamendi tõlkimisel nõu ning abi. Aga kuna ma teadsin ja näen praegugi oma silmaga, et mitte keegi neist ei tea õieti, kuidas tuleb tõlkida või saksa keelt rääkida, siis olen ma neid ja iseennast sellest vaevast säästnud. Seda võib küll tähele panna, et nad minu tõlke ja minu saksa keele järgi õpivad saksa keelt rääkima ja kirjutama ning varastavad minult sedasi minu keele, millest neil varem õige vähe aimu oli; kuid nad ei täna mind selle eest, vaid eelistavad kasutada seda minu vastu. Aga ega ma kade ole; sest mind meelitab ju teadmine, et olen õpetanud rääkima ka oma tänamatud õpilased, sealhulgas oma vaenlased.

Teiseks võite öelda, et ma olen Uue Testamendi saksa keelde pannud oma südametunnistuse järgi ja nii hästi, nagu ma vähegi oskasin; ma ei ole mitte kedagi

* Tõlgitud väljaandest Martin Luther, *Ausgewählte Werke*. Herausgegeben von H. H. Borchardt und Georg Merz. Dritte Auflage. Sechster Band. Chr. Keiser Verlag München, 1958. Teksti tõlgendamisel ning kommenteerimisel on kasutatud ka väljaannet Luther Deutsch. Herausgegeben von Kurt Aland. Band 5. Die Schriftauslegung. Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen (1991).

¹ Eesti tõlge (1999. a. väljaande järgi): "Me ju arvame, et inimene mõistetakse õigeks usu läbi, Seaduse tegudest sõltumata"; Vulgata täpne tekst: *arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis*.

sundinud seda lugema, vaid olen jätnud kõigile vabad käed ja teinud oma töö ainult teenimaks neid, kes ise paremini tõlkida ei oska. Kellelgi pole keelatud paremat tõlget teha. Kes seda lugeda ei taha, jätku sinnapaika, mina ei palu kedagi ega kiida kedagi. See on minu Testament ja minu tõlge ja las ta olla ja jääda minu omaks. Kui ma olen seal milleski eksinud – ehkki ma ei tea, et oleksin, ja kindlasti ei ole ma tahtnud ühtegi tähte meelega valesti tõlkida –, siis selle üle ei lase ma paavstlasi kohtunikuks, sest praegu on neil selleks veel liiga pikad kõrvid ja nende “iaa-iaa” on liiga nõrk minu tõlke üle otsustama.

Mina tean väga hästi, ja nemad teavad sellest vähem kui möldri lojus², kui palju oskusi, hoolt, tarkust ja mõistmist heal tõlkijal vaja läheb, sest nemad ei ole seda proovinud. Öeldakse: kes tee ääres ehitab, sellel ei ole õpetajatest puudu. Nii on ka minuga juhtunud. Need, kes pole kunagi osanud õigesti kõnelda, rääkimata siis tõlkimisest, on nüüd kõik ühtäkki minu õpetajad, ja mina pean nende kõigi õpilane olema. Aga kui mina oleksin neilt küsinud, kuidas tuleb panna saksa keelde Mt 1:1 esimesed kaks sõna “Liber generationis”³, siis poleks neist mitte keegi osanud selle peale kaagatadagi, ja nüüd

mõistavad nemad kohut kogu mu töö üle, need vahvad sellid. Nii juhtus ka Püha Hieronymusega: kui ta Piiblit tõlkis, siis oli kogu maailm tema õpetaja, tema üksi oli see, kes midagi ei osanud, ja tolle tubli mehe töö üle mõistsid kohut need, kes poleks väärt olnud tema kingi puhastama. Kui keegi tahab teha avalikult midagi head, peab ta varuma palju kannatust. Sest maailm tahab alati olla Õpetaja Ninatark ja peab kogu aeg hobust valepidi vankri ette rakendama⁴, kõike kritiseerima, ilma et ise midagi oskaks. See on nende viis, millest nad ei suuda loobuda.

Sellegipoolest tahaksin ma kangesti näha paavstlast, kes astub ette ja paneb saksa keelde näiteks mõne Püha Pauluse kirja või mõne Prohveti, nii et ta ei kasuta sealjuures Lutheri saksa keelt ega tema tõlget: siis peaksime näha saama kaunist, ilusat ja kiiduväärset saksa keelt või tõlget! Sest me oleme ju näinud seda Dresdeni soperdajat⁵, kes minu Uut Testamenti kritiseeris (ma ei taha tema nime oma raamatutes enam nimetada; pealegi on tal nüüd kohtumõistja olemas ja ta on niigi hästi tuntud), kes tunnistab, et minu saksa keel on magus ja hea, ning kes nägi väga hästi, et tema ei oska seda paremaks teha, aga kes tahtis sellele ometigi halba varju heita, asus asja kallale ja võttis minu Uue

² Müllers Tier ‘eesel’.

³ Luther tõlkis *Das Buch von der Geburt (Jesu Christi)* – ‘(Jeesus Kristuse) sündimise raamat’, vrd eesti 1999 “(Jeesus Kristuse ...) sugupuu”.

⁴ *Das Roß unter dem Schwanz zäumen* – ‘hobust saba alt valjastama’, st midagi valepidi tegema.

⁵ Luther peab silmas humanisti ja teoloogi Hieronymus Emserit (1478–1527), kes oli alates Leipzigi disputatsioonist (1519) Lutheri ägedamaid vastaseid ning kirjutas tema vastu rea töid. Hertsog Georgi ülesandel (vt järgmine märkus), kes keelas Lutheri Uue Testamendi kasutamise, andis Emser välja oma saksakeelse tõlke, mis ilmus tema surma-aastal.

Testamendi endale, peaaegu sõna-sõnalt nii, nagu mina selle olin teinud, eemaldas sealt minu eessõna, selgitused ja nime, kirjutas asemele oma nime, eessõna ja selgitused, ühesõnaga hakkas minu Uut Testamenti oma nime all müüma. Oi heldekene, kallid lapsed, kui valus mul oli, kui tema valitseja⁶ jõledas eessõnas sajatas ja keelas Lutheri Uut Testamenti lugeda, käskides sealsamas ometigi lugeda soperdaja Uut Testamenti, mis on ometigi just seesama, mille Luther on teinud.

Ja et keegi ei arvaks, nagu ma valetaksin, siis võta mõlemad Testamendid kätte, Lutheri ja soperdaja oma, võrdle neid omavahel, ja siis sa näed, kes nende mõlema tõlkija on. Sest mis ta paaris kohas on lappinud või muutnud (ehkki see mulle alati ei meeldi), seda suudan ma siiski taluda ja see ei häiri mind kuigivõrd, niipalju kui asi puudutab teksti; sellepärast ei ole ma ka kunagi kavatsenud selle vastu kirjutada, vaid olen pidanud naerma suure tarkuse üle, et minu Uut Testamenti on nii jõledasti laimatud, sajatatud ja keelatud, kui see on minu nime all välja antud, aga ollakse ikkagi sunnitud lugema, kui see on teise nime all välja antud. Ometigi, mis voores see niisugune on, teise raamatut laimata ja häbistada, see siis varastada ja oma nime all siiski trükki anda ning sel viisil võõra laimatud tööga iseendale kuul-

sust ja nime teha, selle jätan ma tema kohtuniku välja selgitada. Seniks rahuldab ja rõõmustab mind seegi, et minu tööd (nagu Püha Pauluski uhkustab⁷) peavad edendama ka minu vaenlased, ja Lutheri raamatut loetakse ilma Lutheri nimega, tema vaenlase nime all; kuidas saaksin ma veel paremini kätte maksta?

Ja et uuesti asja juurde tulla: kui teie paavstlane nii palju tühja kära tõstab sõna *sola* ('ainult') pärast, siis öelge talle otse nõnda: Doktor Martinus Luther tahab, et see nii oleks, ja ütleb: paavstlane ja eesl on üks ja seesama asi, *Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas*.⁸ Sest meie ei taha olla paavstlaste õpilased ega jüngrid, vaid nende õpetajad ja kohtumõistjad, me tahame vähemalt kordki uhkeldada ja nende eeslipeade ees hoobelda; ja nii nagu Paulus kiitleb oma hullude pühakute ees, nii tahan ka mina kiidelda oma eeslite ees.⁹ Nemad on doktorid? Mina ka. Nemad on õpetatud? Mina ka. Nemad on jutlustajad? Mina ka. Nemad on teoloogid? Mina ka. Nemad on osavad vaidlajad? Mina ka. Nemad on filosoofid? Mina ka. Nemad on dialektikud? Mina ka. Nemad on loengupidajad? Mina ka. Nemad kirjutavad raamatuid? Mina ka.

Ja ma tahan rohkemgi kiidelda: mina oskan Psalmi ja Prohveteid seletada; seda nemad ei oska. Mina oskan tõlkida; seda

⁶ Saksi hertsog Georg, hüüdnimega *der Bärtige* (1471–1539), kes oli tuntud majanduselu ja humanistliku kultuuri edendajana, ent ka protestantide vaenajana. Hironymus Emser oli aastast 1504 tema sekretär ning hertsog Georgi nimi seisis Emseri Uue Testamendi eessõna all.
⁷ "Kui Kristust kuulutatakse igal kombel, olgu tagamõttega, olgu tõemeeli, siis selle üle ma rõõmustan" (Fil 1:18).

⁸ Nii ma tahan, nii ma käsin, olgu tahe põhjenduse asemel. – Juvenalis, Satiirid 6, 223. Mujal kasutab Luther seda värssi, illustreerimaks paavstivõimu omavoli.

⁹ Järgnevas matkib Luther Pauluse kaitsekõne stiili – vrd 2Kr 11:22jj.

nemad ei oska. Mina oskan Pühakirja lugeda; seda nemad ei oska. Mina oskan palvetada; seda nemad ei oska. Ja et nendeni alanduda, siis oskan mina nende dialektikat ja filosoofiat paremini kui nemad ise kambakesi kokku. Ja lisaks tean ma kindla peale, et mitte ükski neist nende Aristotelesest aru ei saa.

Ja kui nende hulgas on keegi, kes saab õigesti aru ühest ainsastki Aristotelese *Præmium*'ist¹⁰ või peatükist, siis lasen ma ennast õhku visata.¹¹ Ma ei hakka liiga pikalt rääkima, sest mind on lapsest peale kogu nende kunsti järgi kasvatatud ja õpetatud ja ma tean väga hästi, kui lai ja sügav see kunst on. Nõnda teavad nemadki hästi, et ma seda kõike tean ja oskan, mis nemad oskavad; ometigi käituvad need nurjatud inimesed minuga nii, nagu oleksin ma nende kunstis võhik, kes on alles täna hommikul pärale jõudnud ega ole varem kunagi näinud ega kuulnud, mis nemad õpetavad või oskavad. Nii väga suureliselt uhkeldavad nad oma kunstiga ja õpetavad mulle asju, millest ma juba kakskümmend aastat tagasi üle kasvasin, nii et kogu nende kisa ja kriis-

kamise peale olen ma sunnitud koos libudega laulma: "Sain juba seitsme aasta eest teada, et kabjanaelad on rauast."¹²

Niisugune olgu vastus Teie esimesele küsimusele, ja palun Teid, ärge andke nende eeslite mõttetule kriiskamisele sõna *sola* üle muud ega pikemat vastust kui niipalju: Luther tahab, et see nii oleks, ja ütleb, et tema on kõikidest doktoritest kõige etem kogu paavstluses. Jäägu see nõnda; edaspidi kavatsen ma nende vastu lausa põlgust ilmutada ja äratada, kuni nad on niisugused inimesed (tahaksin ütelda "eeslid"). Sest nende seas on seesuguseid häbematuid puupäid, kes ka nende enda, sofistide kunsti pole kunagi õppinud – nagu Doktor Sepp ja Doktor Tattnina¹³ ning teised nendesarnased – ja hakkavad mulle ometigi vastu vaidlema asjades, mis ei seisa kõrgemal mitte ainult sofistikast, vaid seisavad kõrgemal ka (nagu Püha Paulus ütleb¹⁴) kogu maailma tarkusest ja arusaamisest. Tõepoolest, eesel ei pruugi palju laulda, teda tuntakse kõrvadest niigi ära.

Aga Teile ja meie omadele tahan ma teada anda, miks ma kasutasin sõna *sola*,

¹⁰ *Præmium* 'sissejuhatus'.

¹¹ Viide kaasaegsele tudengitavale loopida aasitavat ohvrit teki või vaiba peal vedrutades õhku.

¹² *Ich hab vor sieben Jahren gewußt, daß Hufnägel eisen sind* – ilmselt värss mingist obstsöönest rahvalikust laulust.

¹³ Doktor Sepaks (*Schmidt*) ja Doktor Tattninaks (*Rotzlöffel*) nimetab Luther Johann Faberit ja Johann Cochläusi, kes olid tema agaraimad oponendid. Faberi hüüdnime taustaks on asjaolu, et *faber* tähendab ladina keeles 'käsitööline, meister' ning pealegi oli Faberi isa elukutselt sepp. Cochläusi hüüdnimi *Rotzlöffel* (sõna-sõnalt 'Tatilusikas') oli tollal levinud sõimusõna tähendusega 'tattnina' ja selle kasutamist Cochläusi kohta selgitab ladina sõna *cochlear* 'lusikas'.

¹⁴ 1Kr 1:19–25.

¹⁵ Luther väidab, et tema tõlge *allein durch den Glauben* poleks ladina keeles mitte *sola fide*, vaid *solum fide* või *tantum fide*.

ehkki Rm 3:28 ei kasutanud ma mitte sõna *sola*, vaid *solum* või *tantum*.¹⁵ Nii toredasti vaatavad need eeslid minu teksti; aga teisel olen ma küll kunagi *sola fide* kasutanud¹⁶ ja tahangi mõlemat kasutada, nii *solum* kui *sola*. Olen tõlkides selle poole püüelnud, et minu saksa keel oleks puhas ja selge. Ja üsna sageli juhtus, et me kaks, kolm või neli nädalat ühtainust sõna otsisime ja taga ajasime, kusjuures vahel jäigi see meil leidmata. Iiobi raamatu kallal töötasime meie, M. Philippus, Aurogallus¹⁷ ja mina, nii et mõnikord saime nelja päevaga vaevalt kolm rida tõlgitud. Armas inimene, nüüd, kus see on pandud saksa keelde ja valmis, võib igaüks seda lugeda ja kritiseerida, nüüd laseb lugeja silmadega üle kolme-nelja lehekülje ilma kordagi komistamata; aga ta ei taipa, missugused rahnud ja rangad seal lebasid; kus tema nüüd hõlpsasti astub nagu mööda hõõveldatud lauda, seal pidime meie higistama ja vaeva nägema, enne kui saime need rahnud ja rangad teelt ära koristatud, et ta saaks nii ilusti edasi liikuda. Hea on künda, kui põld on raadatud; aga puid ja kände välja juurida ning maad ette valmistada – seda ei taha mitte keegi. Maailmalt ei ole võimalik tänu teenida. Koguni Jumal ise ei teeni tänu päikese, taeva ja maaga ega isegi oma enese poja surmaga; see on ja jääb kuradi nime maa-

ilmaks, sest ta ju ei tahagi teisiti.

Nõnda olen mina siin, Rm 3:28, väga hästi teadnud, et ladina ja kreeka tekstis ei ole sõna *solum*, ja paavstlastel poleks olnud tarvis seda mulle õpetada. Tõsi ta on. Seal pole neid nelja tähte, *sola*, mida nood eeslipead vahivad nagu vasikas uue lauda väravat. Aga nad ei näe, et teksti tähenduses on see ometigi olemas, ja kui tahetakse seda selgesti ja arusaadavalt saksa keelde panna, siis kuulub see sinna juurde. Sest mina tahtsin rääkida saksa keelt, mitte ladina või kreeka keelt, kuna ma olin nõuks võtnud rääkida tõlkides saksa keelt. Aga see on meie saksa keele viis, et kui ta võtab jutuks kaks asja, millest ühte jaatatakse ja teist eitatakse, siis kasutatakse sõna *solum* ('ainult') sõna "ei" või "mitte" kõrval.¹⁸ Nii nagu siis, kui öeldakse: "Talumes toob ainult vilja, mitte raha"; "Ei, praegu mul tõesti raha ei ole, mul on ainult vilja"; "Ma olen ainult söönud, joonud ma veel ei ole"; "Kas sa panid selle ainult kirja ja ei lugenudki läbi?".¹⁹ Ning arvutul hulgal teisi samasuguseid näiteid igapäevasest kasutusest.

Kõigis nendes väljendites, kuigi ladina või kreeka keel seda ei tee, teeb saksa keel seda ometigi ja see on tema viis, et ta lisab sõna "ainult", selleks et sõna "ei" või "mitte" seeläbi paremini ja selgemini esile

¹⁶ Eessõnas *Praefatio in epistolam Pauli ad Romanos*.

¹⁷ Philipp Melancthon (1497–1560) – Wittenbergi ülikooli kreeka keele professor; Lutheri mõttekaaslane; Matteus Aurogallus (1490–1543) – Wittenbergi ülikooli heebrea keele õppejõud, Lutheri peamisi abilisi Vana Testamendi tõlkimisel.

¹⁸ *neben dem Wort "nicht" oder "kein"*.

¹⁹ *Der Bauer bringt allein Korn und kein Geld. Nein, ich hab wahrlich jetzt nicht Geld, sondern allein Korn. Ich hab allein gegessen und noch nicht getruncken. Hast du allein geschrieben, und nicht überlesen?*

tuleks. Sest kuigi ma võin ka öelda: “Talumees toob vilja, mitte raha,” ei tule sõnauhend “mitte raha” siin ometigi nii hästi ja selgesti esile nagu siis, kui ma ütlen: “Talumees toob ainult vilja, mitte raha”; ja sõna “ainult” on siin sõnale “mitte” nii oluliselt abiks, et sellest saab kokku hea ja selge saksakeelne väljend. Sest mitte ladina keele tähtedelt ei tule küsida, kuidas saksa keelt peab rääkima, nagu need eeslid teevad, vaid seda tuleb küsida emalt kodus, lastelt tänaval, liht-rahvalt turuplatsil, ja just neile tuleb suhu vaadata, kuidas nemad räägivad, ja selle järgi tõlkida; siis saavad nad sellest aru ja taipavad, et nendega räägitakse saksa keelt.

Nagu näiteks seal, kus Kristus ütleb: *Ex abundantia cordis os loquitur*²⁰. Kui ma peaksin nende eeslite järgi talitama, siis topiksid nemad mulle need kirjatähed nina alla ja tõlgiksid niimoodi: “Südame üliküllusest räägib suu”²¹. Ütle mulle, kas sedasi räägitakse saksa keelt? Kas mõni sakslane saab sellest aru? Mis asi see “südame üliküllus” on? Niimoodi ei räägi ükski sakslane, või olgu siis, kui ta tahab öelda, et keegi on liiga suuremeelne²² või liiga otsusekindel²³. Ehkki ka see pole päris õige. Sest “südame üliküllus” ei ole saksa keel; see on sama vähe saksa keel

nagu “maja üliküllus”, “kahhelahju üliküllus”, “pingi üliküllus”; ema kodus ja liht-rahvas ütlevad hoopis nii: “Millest süda täis, sellest räägib suu”²⁴. Niimoodi räägitakse head saksa keelt, mille poole mina olen püüelnud, aga mida ma kahjuks igakord pole suutnud kätte leida ega tabada. Sest ladina kirjatähed on hea saksa keele rääkimisel suureks takistuseks.

Samamoodi seal, kus äraandja Juudas ütleb Mt 26:8 *Ut quid perditio haec?*²⁵ ja Mk 14:4 *Ut quid perditio ista unguenti facta est?*²⁶ Kui ma talitaksin nende eeslite ja tähenärijate järgi, siis peaksin ma selle niimoodi saksa keelde panema: “Miks on see salvi kaotamine toimunud?”²⁷ Aga mis saksa keel see niisugune on? Kas mõni sakslane räägib niimoodi: “Salvi kaotamine on toimunud?” Ja kui ta sellest ka aru peaks saama, siis mõtleb ta, et salv on kaotsi läinud ja see tuleb kuskilt üles otsida; ehkki see kõlab nii või teisiti hämaralt ja segaselt. Kui see on hea saksa keel, miks nad siis ette ei astu ega tee meile üht niisugust kena, kaunist ja uut saksakeelset Testamenti ega jäta Lutheri Testamenti sinnapaika? Ma arvan, et nad peaksid oma oskused ikka päevavalgele tooma! Aga sakslane ütleb *Ut quid* jne niimoodi: “Milleks küll niisugune arutu tegu?”²⁸ Või: “Milleks küll niisugune raiskamine?

²⁰ Lk 6:45, eesti 1999: “(sest ta) suu räägib sellest, millest on tulvil (ta) süda”.

²¹ *Aus dem Überfluß des Herzens redet der Mund* – niisugune oli Emseri tõlge.

²² *daß einer allzu ein großes Herz habe.*

²³ *oder zu viel Herzes habe.*

²⁴ *Wes das Herz voll ist, des gehet der Mund über* – nii seisab ka Lutheri tõlkes.

²⁵ Eesti 1999: Milleks küll see raiskamine?

²⁶ Eesti 1999: Milleks see salvi raiskamine?

²⁷ *Warum ist diese Verlierung der Salben geschehen?*

²⁸ *Was soll doch solcher Unrat?*

²⁹ *Was soll doch solcher Schade? Nein, es ist schade um die Salbe.*

Jäta, see on salvi raiskamine.”²⁹ See on hea saksa keel, millest inimesed saavad aru, et Magdaleena oli väljavalatud salvi-aga arutult ringi käinud ja seda raisanud; niisugune oli Juuda seisukoht, sest tema arvas, et salvi saaks arukamalt kasutada.

Või siis seal, kus ingel tervitab Maarjat ja ütleb: “Ole tervitatud, Maarja, sa armu täis, Issand on sinuga.”³⁰ Olgu peale, seni ajani on seda ladina tähtede järge lihtsalt niimoodi tõlgitud. Aga ütle nüüd, kas see on ka hea saksa keel? Millal ütleb sakslane: “Sa oled armu täis?” Ja kas mõni sakslane saab aru, mida sellega öelda tahetakse: “armu täis”. See viiks tema mõtted vaadile, mis on õlut täis, või kukrule, mis on raha täis. Seepärast tõlkin minna siin “armastusväärne”³¹; selleks et sakslase mõtted paremini sinna suunda liiguksid, mida ingel oma tervitusega mõtleb. Aga nüüd lähevad paavstlased maru, et ma olla ingli tervituse ära rikkunud; ehkki ma pole siin veel ikka kõige paremat saksa keelt tabanud. Ja kui ma oleksin siin kõige paremat saksa keelt tarvitanud ja tõlkinud tervituse niimoodi: “Tere Jumalast, armas Maarja”³² (sest just seda tahabki ingel öelda ja niimoodi oleks ta rääkinud, kui ta oleks tahtnud Maarjat saksa keeles tervitada) – ma kaldun arvamale, et siis nad oleksid endid küll üles poonud selle hirmsa lugupidamatuse pärast armsa Maarja vastu, et mina olen

tervituse niimoodi ära solkinud.

Aga mis see minu asi on! Las nad määratsevad ja mõirgavad; minu poolest võivad nemad tõlkida, kuidas tahavad; aga mina tõlgin ka, ja mitte nii, nagu nemad tahavad, vaid nii, nagu mina tahan. Kellele see ei meeldi, see jätku mind rahule ja hoidku oma kriitika endale; sest mina ei taha seda ei näha ega kuulda. Nemad ei pea minu tõlke eest vastutama ega selle kohta aru andma. Sa kuuled õigesti, mina ütlen: “armastusväärne Maarja”, “armas Maarja”; ja las nemad ütlevad: “armu täis Maarja”. Kes saksa keelt oskab, see teab väga hästi, kui südamlikult ja ilusasti kõlab: “armas Maarja”, “armas Jumal”, “armas keiser”, “armas vürst”, “armas inimene”, “armas laps”. Ja mina ei tea, kas sõna “armas” saab ladina keeles või teistes keeltes ka nii südamlikult ja paljutähendavalt kasutada, nii et see samamoodi südamesse läheb ja seal heliseb, läbi kõikide meelte, nagu meie saksa keeles.

Sest mina arvan, et püha Luukas, kes valdas nii heebrea kui kreeka keelt, tahtis kreeka sõnaga *keharitomene* edasi anda ja mõistetavaks teha heebrea sõna, mida ingel kasutas. Ja ma usun, et ingel Gaabriel rääkis Maarjaga samamoodi, nagu ta räägib Taanieliga, ja Taanielile ütleb ta *hamudoth*³³ ja *‘iš hamudoth, vir desideriorum*³⁴, see tähendab ‘armas Taaniel’. Sest niisugune on Gaabrieli kõnepruuk, nagu

³⁰ *Gegrüßet seist du, Maria, voll Gnaden, der Herr mit dir*, lk 1:28, vrd. Vulgata *Ave gratia plena Dominus tecum*; Eesti 1999: Röömusta, sa armuleidnu, issand on sinuga!

³¹ *du Holdselige*.

³² *Gott grüße dich, du liebe Maria* – sõna-sõnalt ‘Jumal tervitagu sind, armas Maarja’, ent väljend “Gott grüße dich” on saksa keeles tavaline tervitusvormel.

³³ Tn 9:23, eesti 1999: “armastust väärt”.

³⁴ Tn 10:11, 19, eesti 1999: “armas mees”.

me Taanieli raamatust näeme. Kui ma tahaksin nüüd täht-tähelt, eeslite kunsti järgi, inglī sõnu saksa keelde panna, siis peaksin ma ütleva: “Taaniel, sa ihaluste mees”³⁵, või: “Taaniel, sa himustamiste mees”³⁶. Oi, see oleks alles ilus saksa keel! Sakslane kuuleb küll, et “himustamised” ja “ihalused” on saksa sõnad, ehkki need pole just päris puhtad ja selged saksakeelsed sõnad, vaid “himu” ja “iha”³⁷ kõlaksid palju paremini. Aga kui need nii kokku panna: “sina, ihaluste mees”, siis ei tea ükski sakslane, mida öeldakse; ta arvab, et võib-olla on Taanielil mingi kuri himu. See oleks tõesti suurepärase tõlge!

Sellepärast pean ma siinkohal kirjatähedest lahti laskma ja uurima, kuidas sakslane ütleb siis, kui heebrealane ütleb *‘iš hamudoth*, ja ma näen, et sakslane ütleb: “armas Taaniel”, “armas Maarja”, või: “armastusväärne neiu”, “kena neitsi”, “hea naine”, ja nii edasi. Sest kes tõlkida tahab, sellel peab olema tagavaraks palju sõnu, et ta saaks valida, kui mõni sõna igal pool hästi ei kõla.

Või mida siin üldse nii pikalt ja laialt tõlkimisest rääkida? Kui ma peaksin kõikide oma sõnade põhjendused ja kaalutlused ette näitama, siis tuleks mul sellest tubli aasta otsa kirjutada. Mis kunst ja vaev see tõlkimine on, seda olen ma omal nahal kogunud; sellepärast ei kavatse ma taluda, et mõni paavsti- või hobueesel, kes ise midagi proovinud pole, minu üle siin kohut mõistma tuleb või mind maha tegema hakkab. Kes minu tõlget ei taha,

jätku see sinnapaika; kurat tasugu neile, kellele mu tõlge vastumeelt on või kes ilma minu teadmise ja nõusolekuta seda kritiseerivad. Kui mu tõlget on vaja kritiseerida, siis teen ma seda ise; kui mina seda ise ei tee, siis jäetagu minu tõlge rahule ja tehku igaüks endale niisugune, nagu ise tahab, ja olgu õnnelik.

Seda võin ma küll puhta südametunnistusega kinnitada, et ma olen oma töös üles näidanud kõige suuremat hoolt ja usinust ega ole mul kunagi olnud ühtegi kõverat mõtet, sest ma pole saanud ega tahtnudki saada selle eest mitte punast krossigi ega ole sellega mitte midagi teinud; samuti ei ole ma sellega oma enese au taga ajanud, Jumal, minu Issand, teab seda, vaid ma olen seda teinud kallite kristlaste teenimiseks ja selle auks, kes istub seal ülal, kes iga tund teeb mulle nii palju head, et kui ma ka tuhat korda sama palju ja usinasti oleksin tõlkinud, siis poleks ma ikkagi ära teeninud, et ma tunnikesegi elan või selgesti näen. Kõik, mis ma olen ja mis mul on, see on tema armust ja heldusest; tõesti, see on tema kallist verest ja vaevahigist, seepärast peab see kõik ka (kui Jumal tahab) temale au tegema, rõõmsal meelel ja puhtast südamest. Heakene küll, las soperdajad ja paavstieeslid laimata mind pealegi, aga vagad kristlased kiidavad mind, ja koos nendega Issand Kristus; ja mulle on liigagi rikkalikult tasutud, kui kas või üksainukene kristlane tunnistab mu ustavaks töötegiaks. Ma ei palu paavstieeslitelt midagi;

³⁵ *Daniel, du Mann der Begierungen.*

³⁶ *Daniel, du Mann der Lüste.*

³⁷ *Lust und Begier.*

nad pole väärt minu tööd tunnustama, ja kui nemad mind kiidaksid, haavaks see mind südame põhjani. Nende laim on mulle suurimaks auks ja kuulsuseks. Ma kavatsen nii või teisiti edasi doktor olla, ja koguni silmapaistev doktor, ning seda nime ei saa nad minult kuni viimsepäevani ära võtta, seda tean mina kindlasti.

Teisalt pole ma kirjatähtedega siiski liiga vabalt ümber käinud, vaid ma olen koos oma abilistega väga hoolikalt jälginud, et kus vähegi sobib, seal kirjatähtedest kinni hoida, ning ma pole neist nii kergesti eemale läinud. Näiteks Jh 6:27, kus Kristus ütleb: “teda on Jumal Isa pitseriga kinnitanud”³⁸; seal oleks saksa keeles palju paremini kõlanud: “teda on Jumal Isa näidanud”³⁹ või “tema on see, keda Jumal Isa silmas peab”⁴⁰. Aga mina olen pigemini saksa keele kallal vägivalda tarvitanud kui sõnast kõrvale kaldunud. Oh, tõlkimine ei ole igapäevase jõukohane kunst, nagu hullud pühakud arvavad; see nõuab ausat, vaga, ustavat, usinat, kartlikku, kristlikku, õpetatud, kogunud ja vilunud südant. Seepärast arvan mina, et ükski võltskristlane ega riiakas vaim ei saa õigesti tõlkida; nagu on hästi näha Wormsis tõlgitud Prohvetite raamatutest⁴¹, mille kallal on tõesti palju vaeva

nähtud ja kus minu saksa keelele on pea-aegu ligi jõutud; aga sealjuures olid tegevad juudid⁴², kes ei suhtu Kristusesse eriti heasoovlikult, muidu on sellesse tõlkesse piisavalt kunsti ja hoolt pandud.

Niipalju olgu öeldud tõlkimise ja eri keelte väljendusviisi kohta. Aga mina ei ole mitte ainult keelte väljendusviisi usaldanud ning jälginud, kui ma Rm 3:28 *solum* (“ainult”) lisasin; vaid tekst ja see, mida Püha Paulus öelda tahab, nõuavad seda ja sunnivad vägisi nii talitama. Sest ta käsitleb siin ju kristliku õpetuse kõige olulisemat osa, nimelt seda, et me saame õigeks Kristusesse uskudes, ilma Seaduse tegudeta, ja ta lõikab kõik teod nii täielikult ära, et ütleb lausa: “Seaduse teod (ehkki see on Jumala Seadus ja tema sõna) ei aita õigekssaamisel.”⁴³

Ja ta toob eeskujuks Aabrahami, öeldes, et tema sai ju ilma tegudeta nii õigeks, et isegi kõige tähtsam tegu – mille Jumal pealegi just äsja oli seadnud kõiki-dest teistest seadustest ja tegudest kõrgemale, nimelt ümberlõikamine – ei aidanud teda õigekssaamisel, vaid tema sai õigeks ilma ümber lõikamata ja ilma ühegi teota, usu tõttu, nagu Paulus ütleb 4:2 “Kui Aabraham sai õigeks tegude tõttu, siis ta võib kiidelda, kuid mitte Jumala

³⁸ *Diesen hat Gott der Vater versiegelt.*

³⁹ *diesen hat Gott der Vater gezeichnet.*

⁴⁰ *diesen meinet Gott der Vater.*

⁴¹ 1527. a. Wormsis ilmunud Prohvetite raamatute väljaanne, mille tõlkisid Ludvig Hätzer (1500–1529) ja Hans Denck (1495–1527).

⁴² Ilmselt vihjab Luther asjaolule, et Hätzer ja Denck olid anabaptistid ja antitrinitaarlased; Denck eitas Jeesuse ristisurma lunastavat toimet ja Hätzer vaidlustas Jeesuse jumalikkuse.

⁴³ Rm 3:20, eesti 1999: “seepärast et Seaduse tegude tõttu ei mõisteta kedagi õigeks tema ees.”

ees.”⁴⁴ Aga kui kõik teod täielikult ära lõigatakse, siis peab see ju tähendama, et ainult usk teeb õigeks. Ja kes tahab selgesti ning otsesõnu tegude äralõikamisest rääkida, see peab ütleva: “ainult usk teeb meid õigeks, mitte teod”. Asi ise nõuab seda, lisaks keelte väljendusviisile.

Aga, ütlevad nemad, see kõlab pahasti, ja inimesed hakkavad siit välja lugema, et nad ei peagi häid tegusid tegema. Armas inimene, mida selle peale kosta, kas pole palju pahem, et Püha Paulus ise ei ütle mitte “ainult usu läbi”, vaid väljendub palju ramedamalt ja teeb asjale lühikese lõpu, öeldes “ilma Seaduse tegudeta”? Ja Gl 2:16 “mitte Seaduse tegude tõttu”, ning veel mitmes muus kohas. Sest väljendit “ainult usk” annaks veel kuidagi selgitada; aga väljend “ilma Seaduse tegudeta” on nii otsesõnaline, paha ja hirmus, et siin ei aita enam mingid selgitused. Kui palju kergemini võiksid inimesed õppida, et häid tegusid ei tulegi teha, nendest kohtadest, kus nad kuulevad, kuidas tegude endi kohta ilustamata ja otsesõnu jutlustatakse: “mitte ühtegi tegu”, “ilma tegudeta”, “mitte tegude tõttu”. Kui pole paha, et jutlustatakse “ilma tegudeta”, “mitte ühtegi tegu”, “mitte tegude tõttu”, mis siis selles paha on, kui jutlustatakse “ainult usu kaudu”?

Ja mis veel pahem: Püha Paulus ei heida kõrvale mitte tavalisi halbu tegusid, vaid ta heidab kõrvale just Seaduse enda teod. Selle peale võiks mõni veel palju pahasemaks saada ja öelda, et Jumal on

Seaduse ära neednud ja sajatanud, ja me peame tegema lausa selget kurja, nagu tehti Rm 3:8: “Tehkem kurja, et sellest tuleks head”, ja nagu üks riiakas vaim ka meie päevil hakkas tegema.⁴⁵ Kas nende pahanduste pärast tuleks Püha Pauluse sõnad maha salata või tuleks meil loobuda julgesti ja selgesti usust rääkimast?

Armas inimene, Paulus ja meie tahamegi niisugust pahandust tekitada ja just sellepärast me õpetamegi tegude vastu ning rõhume ainult usule, et head inimesed pahaseks saaksid, solvuksid ja langeksid, nii et nad võiksid õppida ja mõista, et nad ei saa vagaks oma heade tegude tõttu, vaid ainult Kristuse surma ja ülestõusmise tõttu.

Kui nad aga ei saa vagaks Seaduse heade tegude tõttu, siis halbade tegude tõttu ja ilma Seaduseta pole neil ju üldse võimalik vagaks saada. Seepärast ei saa siit teha järeldust: head teod ei aita, seepärast aitavad halvad teod. Nii nagu ei saa ka järeldada: Päike ei saa pimedat nägijaks aidata; seepärast peab öö ja pimedus ta nägijaks aitama.

Mind paneb aga imestama, et keegi võib niisuguses ilmselges asjas sedasi vastu puigelda. Ütle mulle ometi, kas Kristuse surm ja ülestõusmine on meie tegu, mida meie teeme, või ei ole? See pole ju meie tegu ega ka mitte ühegi Seaduse tegu. Ainult Kristuse surm ja ülestõusmine teeb meid pattudest vabaks ja vagaks, nagu Paulus ütleb Rm 4:25 “Ta on meie pattude pärast surnud ja meie õigekssaamise

⁴⁴ Rm 4:2, eesti 1999: “Sest kui Aabraham on mõistetud õigeks tegude tõttu, siis tal on, millega kiidelda, kuid mitte Jumala ees.”

⁴⁵ Viide Thomas Müntzerile (1489–1525), kes sidus usupuhanuse talurahvasõjaga.

pärast üles tõusnud.”⁴⁶ Edasi ütle mulle, missugune on see tegu, millega meie Kristuse surma ja ülestõusmist haarata suudame ja seda kinni hoiame? See ei saa olla mingi väline tegu, vaid see saab olla ainult igavene usk südames; ainult see, ja täiesti ükski, ilma mingite tegudeta haarab niisugust surma ja ülestõusmist, nagu evangeeliumis jutlustatakse.

Mis siis nüüd lahti on, et kõik märatsevad ja mõirgavad, otsivad ketsereid ja põletavad, ehkki asi ise seisab põhimõtteliselt selgesti meie ees ja osutab, et ainult usk haarab Kristuse surma ja ülestõusmist, ilma mingite tegudeta, ja seesama surm ning ülestõusmine on meie elu ja õigekssaamine. Kui nüüd täiesti ilmselge on, et ainult usk meile elu ja õigekssaamise toob, seda haarab ja annab, miks ei peaks me siis sedasi ka rääkima? See ei ole ketserlus, et ainult usk Kristust haarab ja elu annab; aga ketserlus on, kui keegi niimoodi ütleb või sellest räägib. Kas pole nad mitte hullud, narrid ja pöörased? Asja enda tunnistavad nad õigeks, ja nuhtlevad ometigi sellest samast asjast rääkimise eest, nagu oleks see vale. Mitte miski ei saa olla korraga mõlemat, nii õige kui vale.

Pealegi pole ma mitte ükski ega ka mitte esimene, kes ütleb: ainult usk teeb õigeks; seda on öelnud enne mind Ambrosius, Augustinus ja paljud teised. Ja kes Püha Paulust loeb ning mõistab, see peab ka niimoodi ütlema ega saa teisiti; tema sõnad on liiga vägevad ega tunnista mingeid tegusid, mitte ühteainsatki tegu. Aga kui

see pole tegu, siis saab see olla ainult usk. Oo, niisugune oleks küll ilus, kaunis ja kena õpetus, millest inimesed õpiksid, et lisaks usule võivad nad ka tegude tõttu vagaks saada. See oleks sama hea kui öelda, et meie patte ei võta meilt ära mitte ainult Kristuse surm, vaid meie teod aitavad selleks ka kuidagi kaasa. See tähendaks vast Kristuse surma tõelist au sisse tõstmist, kui meie teod temale kaasa aitaksid ja suudaksid teha sedasama, mida tema teeb, nii et meie oleksime sama head ja vägevad nagu tema! See on kurat, kes ei saa jätta Kristuse verd teotamata.

Kui nüüd asi ise põhimõtteliselt nõuab, et me ütleksime “ainult usk teeb õigeks”, ja meie saksa keele väljendusviis samuti õpetab niimoodi ütlema ja siia lisandub pühade isade eeskuju ja selleks sunnib ka oht, et inimesed võiksid muidu jääda tegude külge rippuma ning ütleksid usust lahti ja kaotaksid Kristuse, eriti praegusel ajal, mil neid on nii kaua tegudega harjutatud, et neid tuleb tegudest jõuga lahti rebida – siis pole mitte ainult õige, vaid on lausa hädavajalik, et me ütleksime võimalikult ühemõtteliselt ja selgesti välja: “ainult usk, ilma tegudeta, teeb vagaks”. Ja ma kahetsen, et ma ei lisanud sinna juurde “ühegi”⁴⁷, niisiis: “ilma ühegi seaduse ühegi teota”⁴⁸, et see oleks selgesti ja otse välja öeldud. Sellepärast peab see minu Uude Testamenti niimoodi jääma, ja isegi kui kõik paavstieeslid läheksid raevu pärast peast segi, ei tohi nemad seda minu tõlkest välja võtta. Aitab nüüd sel-

⁴⁶ Eesti 1999: “kes loovutati meie üleastumiste pärast ja äratati üles meie õigekssaamise pärast.”

⁴⁷ “alle” und “aller”.

⁴⁸ *ohn alle Werke aller Gesetze.*

leks korraks, edaspidi kavatsen ma (kui Jumal armu annab) sellest asjast rääkida raamatus *De Justificatione*.⁴⁹

-----⁵⁰

Meie Issand Kristus olgu meiega. Amen.
8. septembril 1530.
Martinus Luther,
Teie hea sõber
Auväärsele ja targale N-ile,
minu heasoovlikule isandale ja sõbrale.

Saksa keelest tõlkinud Kristiina Ross

Martin Luther (1483–1546) pühendas Piibli tõlkimisele aastakümneid oma elust. Tema tõlgitud Uus Testament ilmus 1522, täis-Piibli esimene versioon 1534, kuid Luther täiendas ning parandas oma tõlget praktiliselt elu lõpuni, mistõttu autoriteetseimaks peetakse 1545. a ilmunud väljaannet. Pühakirja tõlkimine oli otseselt seotud reformat-siooni kolme tunnussõnaga: solus Christus, sola gratia, sola scriptura 'ainult Kristus, ainult arm, ainult Pühakiri', mis võtsid kokku reformaatorite õpetuse põhiseisukohad: lunastus tuleb ainult Kristusest (pühakute ja Neitsi Maarja vahetalitust pole vaja); lunastus sõltub ainult Jumala armust (inimese head teod ei aita selleks kaasa); õige õpetuse ainus autoriteetne allikas on Piibel (pärimus ja kirikuised võivad eksida). Viimasest seisukohast tulenes nõue, et õige õpetuse teadasaamiseks tuleb lugeda Piiblit ennast, ja seda peab tegema iga kristlane.

Arusaamast, et õige õpetuse tundma-õppimiseks peab iga kristlane ise Piiblit lugema, lähtusid ka Lutheri tõlkepõhimõtted: 1) tõlge peab õiget õpetust võimalikult selgesti edasi andma; 2) tõlge peab olema rahvalikus keeles ja ladusalt loetav. Lutherini ainupädevaks peetud Piibli-versioon, 4./5. sajandi vahetusest pärinev Hieronymuse tõlgitud ladinakeelne Vulgata, on tegelikult üsna vaba ning tõlgendav tõlge. Hieronymuse tõlkepõhimõtteks oli olnud, et tõlkida tuleb mõtet, mitte sõnu. Sajandeid oli too, (heebrea ning kreeka) originaalist üsna julgelt kõrvalekalduv ladinakeelne tekst olnud kogu usuõpetuse alus. 16. sajandi alguseks hakkas ka katoliku kirikut mõõdukamalt reformida püüdvates ringkondades levima arvamus, et Piiblit tuleks tõlkida. Saksa keeles oli juba enne Lutheri tõlget olemas mitu tõlkeversiooni, kuid nende lähtetekstiks oli ladinakeelne Vulgata ning selle autoriteet oli nii vägev, et kõik tõlked kopeerisid truult Vulgata sõnastust.

Luther pidas vajalikuks tõlkida otse originaalkeeltest. Kuivõrd sajanditega sisseharjunud ladinakeelsed vormelid ning neid täht-tähelt jälgendavad saksa tõlked olid kõigile pähe kulunud, põhjustas Lutheri nõue, et Piibli keel peab olema mahlakalt rahvalik keel, mida räägivad "emad kodus, lapsed tänaval ja lihtrahvas turuplatsil", peaaegu sama kirglikku vastuseisu nagu tema õpetus.

Pole selge, kas "Kiri tõlkimisest" on reaalsele adressaadile läkitatud kiri või ainult vormivõtte oma seisukohtade tutvustamiseks. Poolt- ja vastuargumente on leitud mõlemale oletusele. Kirja avaldas Lutheri kunagine ordukaaslane Wit-

⁴⁹ Sellest kavandatud raamatust on olemas ainult üksikud mustandvisandid.

⁵⁰ Järgneb pühakute eestpalve küsimuse arutamine, mis ei puuduta tõlkeprobleeme.

tenbergi augustiinlaste konvendist Wenzeslaus Link (1483–1547) koos oma-poolse lühikese saatesõnaga, milles ta ütleb, et kiri on tema kätte sattunud ühe hea sõbra kaudu, ning põhjendab selle avaldamist järgmiste sõnadega: “Sest kuivõrd Vana ja Uue Testamendi tõlge on põhjustanud palju tühja juttu – nimelt väidavad tõe vaenlased, nagu oleks teksti mitmes kohas muudetud või koguni võltsitud, mistõttu paljud lihtsad kristlased, koguni õpetatute hulgast, kes heebrea ja kreeka keelt ei oska, olevat kimbatuses ja hämmelduses – siis tohib loota, et selle kirja avaldamine vähemalt osaliselt ohjeldab jumalakartmatute laimu ja leevendab vagade kõhklusid; andes võib-olla koguni alust, et niisugustest küsimustest ja asjadest rohkemgi kirjutatakse.”

Kirja keskses arutluses sellest, miks Rm 3:28 tuleb tõlkida “ainult usu läbi”, pole Lutheri keelelised argumendid kuigi veenvad, sest kirjeldatavat konstruktsiooni kasutab ta ise ka siinsamas kirjas paiguti ilma sõnata ainult (allein). Kirja lõpuosas avab ta oma tõlke tegeliku põhjenduse: nii tuleb õige õpetus selgemini esile. Pauluse kiri roomlastele oli Lutherile Piibli olulisim tekst. Sellele kirjale kirjutatud eessõna on nimetatud kogu reformatsiooni programmiks ning siitkaudu kujunes kriitiline väljend sola fide ‘ainult usu läbi’ luterliku usupuhastuse tuumväljendiks.

Selles mõttes aitavad ülejäänud näited Lutheri otseselt tõlketehnilisi seisukohti paremini mõista.

Lisaks siin tõlgitud kirjale on Luther oma tõlkepõhimõtteid tutvustanud mujalgi. “Eessõnas Vanale Testamendile” (1523) rõhutab ta õpetuse õige mõistmise vajalikkust: kui tõlkija ei ole õige

kristlane ega saa tekstist õigesti aru, siis ei aita ka keelteoskus. Heaks illustratsiooniks Lutheri tõlketehnikale on Psalmide kokkuvõtetele lisatud tõlkepõhjendused (1533), kus ta selgitab näiteks Ps 63:6 tõlget. Seni oli seda (Vulgata järgi) saksa keelde tõlgitud enam-vähem sõnasõnaliselt: “Laß meine Seele voll werden, wie mit Schmalz und Fett, daß mein Mund mit fröhlichen Lippen rühme“ (“Lase mu hing täitub nagu õli ja rasvaga, et mu suu kiidaks õnnelikel huulil”)¹. Luther väidab, et ükski sakslane ei oska õli ja rasva õnne ja rõõmuga siduda, ja paneb värsi “selgesse saksa keelde” nii: “Das wäre meines Herzens Freude und Wonne, wenn ich dich mit fröhlichem Munde loben sollte” (umbes: ‘mu süda rõõmustaks ja hõiskaks, kui ma võiksin sind rõõmsail huulil kiita’).

Nii keeleliselt kui õpetuslikult sai Lutheri Piiblist uus kaanon. Just tema keele alusel kujunes välja saksa kirjakeel ning tema (nii tõlke sõnastuses kui eessõnades kajastuv) Piibli-tõlgendus jäi luterlikes maades pikka aega ainutunnistatuks. Lutheri tekstil oli luterlikes maades sama vägev autoriteet nagu Vulgatal katoliiklikes maades. Selle vägeva autoriteedi tõttu ei suutnud luterlikud Piiblitõlkijad enamasti järgida Lutheri tõlketehnilist põhimõtet, et tõlke keel peab olema rahvalik. Lutheri Piiblit hakati sõna-sõnalt ümber panema – sama truult, nagu Lutheri taunitud tõlkijad olid varem vahendanud Vulgatat. Näiteks rootsikeelne tõlge (1541) on seda võrd Lutheri sõnastuses kinni, et soome tõlke korral (1642) pole peaaegu võimalik otsustada, kas see on tõlgitud Lutheri järgi või rootsi tõlke järgi.

Ka eestikeelsed 17. sajandist säilinud

¹ Eesti 1999: “Nagu rasvast ja õlist täitub mu hing, mu suu kiidab sind hõiskehuulil.”

(jutlustes ning katekismustes esinevad) Piibli-tõlke katkendid kopeerivad püüdliselt Lutheri sõnastust. Meie täis-Piibel (1739) on aga tõlgitud otse heebrea ja kreeka originaalist ega järgi Lutheri teksti ei tõlgenduslikult ega keeleliselt. Eesti Piibli-tõlke vanemast ajaloost on teada teinegi otse originaalist tõlgitud versioon – Johann Gutsblaffi käsikirjaline Vana Testamendi tõlge lõunaeesti keelde 17. sajandi keskpaigast, mis samuti eirab Lu-

theri Piiblit ning kopeerib hoopis väga täpselt heebrea originaali sõnastust ja paiguti koguni grammatikat. Siiski on ka meil olemas oma Lutheri-tõlge, nimelt 17. sajandi lõpust pärinev Vana Testamendi käsikiri, mille oletatavaks autoriks olid isa ja poeg Andreas ja Adrian Virginius. Selles lõunaeestiliste sugemetega, ent põhimõtteliselt põhjaeesti-keelses Piibli-versioonis saab ka eesti keeles jälgida Lutheri Piibli-tõlgendust.

K.R.

WALTER BENJAMIN

TÖLKIJAJA ÜLESANNE*

Kunstiteose või -vormi tunnetamisel ei osutu vastuvõtjaga arvestamine mitte kunagi viljakaks. Vähe sellest, et igasugune seos mingi kindla publiku või selle esindajatega on eksitav, isegi "ideaalse" vastuvõtja mõiste on mis tahes kunstiteoreetilistes arutlustes kurjast, sest nende kohuseks on eeldada üksnes inimese olemasolu ja olemust üleüldiselt. Nõnda võtab kunstki eelduseks inimese kehalise ja vaimse olemuse, kuid tema tähelepanu ei eelda ta üheski oma teoses. Sest ükski luuletus ei ole määratud lugejale, ükski pilt vaatajale, ükski sümfoonia kuulajaskonnale.

Kas tõlge on mõeldud nendele lugejatele, kes originaalist aru ei saa? See paistab piisava seletusena originaali ja tõlke järguerinevusele kunsti vallas. Pealegi paistab see olevat ainuvõimalik põhjus, miks peaks korduvalt ütleva "üht ja sedasama". Mida siis üks kirjandusteos ütleb? Mida annab ta teada? Väga vähe sellele, kes teda mõistab. Kirjanduse olemus ei seisne teadaandmises ega ütlemises. Tõlge, mis tahab vahendada, ei suuda ometigi vahendada muud kui teavet [*Mitteilung*] – seega siis mitteolemuslikku. See on ühtlasi üks kehva tõlke tunnuseid. Kas ei peeta aga seda, mis leidub sõnaloomingus lisaks teabele – ja kehvgi tõlkija tunnistab,

et olemuslik on just see –, üldiselt tabamatuks, saladuslikuks, "luuleliseks"? Millekski, mida tõlkija saab samuti ainult luues edasi anda. Siit tuleneb tegelikult teine kehva tõlke tunnus, mida võiks niisii defineerida kui mitteolemusliku sisu ebatäpset edastamist. Ja nõnda jääbki see senikauaks, kui tõlge kohustub teenima lugejat. Ent kui tõlge oleks määratud lugejale, siis peaks seda olema ka originaal. Kuidas aga mõista tõlget juhul, kui originaal ei eksisteerigi sel eesmärgil?

Tõlge on vorm. Selle käsitamine vormina nõuab tagasiminekut originaali juurde. Sest tõlke seadus on originaalis, kätketuna tema tõlgitavusse. Teose tõlgitavuse küsimus on kahetähenduslik. See võib tähendada küsimust, kas teose lugejate koguhulgas võiks kunagi leiduda selle jaoks piisavalt sobivat tõlkijat. Või teisiti ja õigemini: kas originaal oma loomu poolest tõlget üldse võimaldab ja järelikult – tõlke kui vormi tähendust arvestades – ka nõuab? Põhimõtteliselt saab esimest küsimust lahendada ainult probleemiliselt, teist apodiktiliselt. Üksnes pealiskaudne mõtlemine eitab teise küsimuse iseseisvat mõtet ja kuulutab need kaks ühetähenduslikuks. Vastuseks niisugusele mõtlemisele tuleb osutada sellele, et teatud suhtemõisted säilitavad oma

* Walter Benjamin, *Die Aufgabe des Übersetzers*. Rmt: *Illuminationen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1980. Lk 56–69.

parema, võib-olla koguni parima mõtte siis, kui neid ei hakata kohe algul suhes-tama üksnes inimestega. Nõnda tohiks mõnest unustamatust elust või silmapil-gust rääkida ka siis, kui kõik inimesed on selle unustanud. Sest kui selle elu või sil-mapilgu olemus nõuaks, et seda ei unus-tataks, siis ei osutuks unustamatuse pre-dikaat vääraks, vaid hoopis nõudeks, mi-da inimesed ei ole täitnud, ja ühtlasi sisal-daks see viidet valdkonnale, milles see nõue täitmist leiab, viidet Jumala mälu-le. Samuti tuleks keeleliste konstruktsioo-nide [*Gebilde*] tõlgitavust kaaluda isegi siis, kui need on inimeste jaoks tõlgitama-tud. Kas range tõlkekäsituse korral ei peaks nad siiski mingil määral tõlgitavad olema? – Niisuguse eristuse puhul tuleb esitada küsimus, kas teatud keelekonst-ruktsioonide tõlge on nõutav. Sest kehtib ju väide: kui tõlge on vorm, siis peab tõlgitavus olema teatud teostele olemuslik.

See, et tõlgitavus on teatud teostele olemuslikult omane, ei tähenda, nagu oleks neile enestele olemuslik nende tõlge, vaid et teatud originaalis peituv tähendus väljendub originaali tõlgitavuses. On ilm-selge, et tõlge – kui hea see ka oleks – ei oma originaali jaoks mingit tähendust. Sellegipoolest on see originaaliga tolle tõlgitavuse tõttu kõige tihedamas seoses. Seda enam, et tõlkel ei ole originaali jaoks mingit tähendust. Seda seost võib nime-tada loomulikuks või, täpsemini, eluliseks seoseks. Nõnda nagu eluavaldused on sisimas seoses elavaga, ilma et nad selle jaoks midagi tähendaksid, nõndasamuti võrsub tõlge originaalist. Mitte küll nii-võrd originaali elamisest, kuivõrd tema “üleelamisest”. On ju tõlge hilisem kui

originaal, ja et tähelepanuväärsed teosed ei leia oma tekkimise ajajärgul ealeski äravalitud tõlkijat, siis tähistab tõlge nen-de edasielamise staadiumi. Kunstiteoste elu ja edasielamise mõtet tuleb käsitada täiesti mittemetafoorse asjalikkusega. Isegi kõige arglikuma mõtlemise aegadel on oletatud, et elu ei ole omistatav üksnes orgaanilistele kehadele. Kuid asi ei ole ainult elu võimkonna laiendamises hinge jõuetu valitsuskepi all, nagu üritas Fechner, rääkimata elu defineerimisest veel vähem mõõtuandvate animaalsusmomen-tide, näiteks aistingute kaudu, mis iseloo-mustavad elu vaid juhuslikult. Elu mõiste astub oma õigustesse pigem siis, kui tun-nistatakse elavaks kõik see, millel on oma ajalugu ja mis pole üksnes ajaloo mängu-plats. Sest lõppude lõpuks tuleb elu pii-ride määratlemisel lähtuda ajaloost, mitte loodusest ja ammugi mitte sellistest eba-kindlastest asjadest nagu aisting või hing. Sellest tuleneb filosoofi ülesanne mõista kogu loomulikku elu ajaloo ulatuslikuma elu põhjal. Ja kas pole vähemasti teoste edasielamine võrreldamatult kergemini äratuntav kui olendite oma? Suurte kuns-titeoste ajalugu uurib nende päritolu-allikaid, nende kujunemist kunstniku ajas-tus ja põhimõtteliselt igavest edasielamise perioodi järeltulevates põlvedes. Kui tegu on viimasega, siis tähendab see kuulsust. Tõlked, mis on enam kui vahendused, tekivad siis, kui teos on edasi elades jõud-nud oma kuulsuse ajajärku. Seega ei teeni nad teost – mida taotlevad oma töödega kehvad tõlkijad –, vaid võlgnevad teostele tänu oma olemasolu eest. Originaali elu jõuab neis üha värskema hilise ja laiahaar-delisima avanemiseni.

Säärane, otsekui eriomase ja kõrge elu areng on määratletud eriomase ja kõrge otstarbekuse kaudu. Elu ja otstarbekus – nende näilisel käegakatsutav ja tunnetuse eest ometi peaaegu pagev seos avaneb ainult seal, kus seda otstarvet, mida taotlevad eraldi kõik elu otstarbekused, ei otsita jällegi mitte elu enese sfäärist, vaid ühest kõrgemast. Kõik otstarbekohased eluilmingud, nagu nende otstarbekohasus üldse, ei ole lõppude lõpuks otstarbekohased mitte elu, vaid selle olemuse väljendamise, selle tähenduse esitamise jaoks. Nõnda on lõpuks ka tõlke otstarbekus keelte omavahelise sisima suhte väljendamine. Tõlge ei suuda seda varjatud suhet ennast nähtavale tuua ega luua, küll aga esitada, realiseerides seda kas algeliselt või intensiivselt. Tähendatu esitamine katseiliselt, selle tekkealgete kaudu, on ju täiesti eriomane esitamiseviis, milletaolist võib mittekeelelise elu valdkonnas vaevalt kohata. Sest see valdab analoogiates ja märkides teisi osutamise tüüpe kui intensiivne, see tähendab ennetav, vihjav realiseerimine. – Igasugune oletatud, sisim suhe keelte vahel on eriomane konvergensisuhete, mis seisneb selles, et keeled ei ole üksteisele võõrad, vaid *a priori* ja mis tahes ajaloolisi sidemeid kõrvale jättes sugulaslikud selles, mida nad öelda tahavad.

Paistab, et see selgituskatse viib meie arutluse asjatuid kõrvalteid pidi tagasi tavapärasesse tõlketeteoriasse. Juhul kui tõlked peavad tõendama keelte sugulust, siis kuidas nad võiksidki teha seda teisiti, kui originaali vormi ja mõtet [*Sinn*] võimalikult täpselt üle kandes? Muidugi ei suuda niisugune teooria säärase täpsuse-mõiste kohta midagi öelda ega tuua

seega selgust sellesse, mis on tõlgetes olemuslik. Tegelikult leiab keelte sugulus tõlkes tõendamist palju sügavamalt ja kindlamalt kui kahe kirjandusteose pealiskaudses ja ebamäärases sarnasuses. Et käsitada originaali ja tõlke tõelist suhet, tuleb toetuda analoogilistele kaalutlustele, mille abil tunnetuskriitika tõendab peegeldusteooria [*Abbildtheorie*] võimatust. Kui need kaalutlused näitavad, et tunnetuses ei saa olla objektiivsust ega isegi mitte selle taotlust – kui objektiivsus seisneks tegelikkuse peegeldustes –, siis antud juhul me saame tõendada, et tõlge ei olekski võimalik, kui see oma põhiolemuselt taotleks sarnasust originaaliga. Sest oma edasielamises, mida ei tohikski ju selliselt nimetada, kui see ei tähendaks elava teisenemist ja uuenemist, originaal muutub. Ka kinnistunud sõnad võivad järelevalmida. See, mis autori ajal võis avalduda tema kirjanduskeele tendentsina, viiakse hiljem lõpule, immanentsed tendentsid on võimelised juba vormi omandanust uuesti esile kerkima. See, mis tollal kõlas värskest, võib hiljem kõlada kulunult, ja mis tookord oli igapäevane, võib hiljem mõjuda arhailiselt. Otsida säärase muutuste, nagu ka tähenduse pidevate muutuste olemuslikkust järelevalvate põlvede subjektiivsusest, mitte aga keele enese elust ja selle teostest, tähendaks – koguni kõige labasema psühholoogismiga nõustumise korral – asja põhjuse ja olemuse äravahetamist, või karmimalt öeldes: ühe võimsa ja viljaka ajaloolise protsessi eiramist mõtlemisnõtruse tõttu. Ja kui ka püütaks muuta autori viimane suletõmme teose piinu lõpetavaks surmahoobiks, ei päästaks see ikkagi toda sur-

nud tõlketeooriat. Sest nõnda nagu sajan-
dite jooksul täielikult muutuvad suurte
kirjandusteoste toon ja tähendus, nii muu-
tub ka tõlkija emakeel. Jah, sellal kui kir-
janikusõna peab oma keeles kauem vastu,
on ka suurimale tõlkele määratud sisse-
minna oma keele kasvamisest ja alla käia
selle uuenemises. Tõlge seisab nii kaugel
sellest, et olla kahe surnud keele tuim
võrdus, et kõikide vormide hulgast saab
just tõlkele eriomaselt osaks märgata toda
võõra sõna järelvalmimist ja omaenese
sõna valusid.

Kui keelte sugulus tõlkes väljendust
leiab, siis toimub see teisiti kui jäljenduse
ja originaali ebamäärase sarnasuse kaudu.
Siis saab ka selgeks, et suguluse puhul ei
pea tingimata avalduma sarnasus. Ja su-
guluse mõiste ühtib selles seoses selle kit-
sama kasutusega niivõrd, kui seda ei saa
kahe keele puhul piisavalt defineerida pä-
ritolu samasuse kaudu, ehkki selle kitsama
kasutuse määratlemiseks jääb pärinemise
mõiste möödapääsmatuks. – Kust võiks
otsida kahe keele sugulust ajaloolist sugu-
lust arvestamata? Igatahes mitte kirjan-
dusteoste ega nendes kasutatud sõnade
sarnasusest. Pigemini põhineb keelte kogu
üleajalooline sugulus sellel, et igaihes
neist tervikuna on püüeldud ühe ja selle-
sama poole, mida sellegipoolest ei saavuta
ükski keel eraldi, vaid ainult keelte üks-
teist täiendavate intentsioonide kõiksus:
puhta keele poole. Sellal kui kõik üksikud
elemendid – sõnad, laused, seosed – võõr-
keeltes üksteist omavahel välistavad,
täiendavad need keeled üksteist vastastik-
ku oma intentsioonides. See seadus, kee-
leteaduse üks põhjapanevamaid, seisneb
täpselt mõistetuna just selles, et intent-

sioonis eristatakse silmaspeetut [*Gemein-
te*] ja silmaspidamise viisi [*Art des Mei-
nens*]. Sõnades *Brot* ja *pain* on silmas-
peetu üks ja seesama, kuid mitte silmas-
pidamise viis. Silmaspidamise viisist ni-
melt tuleneb see, et need kaks sõna tähen-
davad sakslase ja prantslase jaoks mida-
gi erinevat ega ole kummagi jaoks vastas-
tikki asendatavad ning püüavad lõpuks
koguni teineteist välistada; mis aga silmas-
peetusse puutub, siis absoluutselt võetuna
täiendavad need sõnad üht ja sedasama.
Kuigi mõlema sõna silmaspidamisviisid
omavahel nõnda vastanduvad, leiavad
nad mõlemad täiendamist keelest, millest
nad pärinevad. Ja nimelt täieneb silmas-
pidamisviis silmaspeetuga. Üksikutes,
täiendamata keeltes ei esine silmaspeetu
kunagi suhteliselt iseseisvana, nagu üksik-
kutes sõnades või lausetes, vaid pigem
pidevas muutumises, kuni ta suudab ker-
kida kõikide silmaspidamisviiside har-
moonias esile puhta keelena. Selle ajani
jääb ta keeltes varjatuks. Kui aga keeled
oma ajaloo messianistliku lõpuni niiviisi
kasvavad, siis on tõlge see, mis teoste
igavesest edasielamisest ja keele lõputust
taaselustumisest sütitust saades selle keelte
püha kasvamise varal ikka uuesti järele
proovib, kui kaugel ilmutusest on see
varjatu, kui ligiolevaks võiks see tolle
kauguse teadmises saada.

Igatahes tunnistatakse sellega, et kogu
tõlkimine on ainult mingi esialgne viis
keelte võõrapärasusega toime tulla. Sel-
le võõrapärasuse nüisugune tühistamine,
mis ei oleks ajalik ega ajutine, vaid silma-
pilkne ja lõplik, jääb inimestele kättesaa-
matuks või pole neil vähemasti võimalik
seda vahetult taotleda. Kaudselt on aga

religioonide kasvamine see, mis laseb keeltes küpseda ühe kõrgema peidetud seemnel. Seega ei saa tõlge erinevalt kunstist pretendeerida oma konstruktsioonide pikaealisusele ja nõnda ei salga ta oma suunitlust kogu keelelise ühendamise viimse, lõpliku ja otsustava staadiumi poole. Tõlkes kasvab originaal ülespoole, otsekui kõrgemasse ja puhtamasse keeleõhustikku, milles ta siiski pikemat aega elada ei suuda ja millesse ta ei ulatu kaugeleki tervenisti, kõigis oma osades, aga millele ta sellegipoolest imeliselt sisenduselisel viisil vähemasti osutab kui keelte ettemääratud ja saavutamatu lepituse ning teostumise sfäärile. Sinna ei jõua originaal kunagi terves ulatuses, aga see, mis on tõlkes enam kui teave, asub just seal. Seda olemuslikku tuuma saab täpselt määratleda millenagi, mis ei ole omakorda tõlgitav. Kui võtta tõlkest välja nii palju teavet kui võimalik ja see ära tõlkida, siis jääb ometigi puutumata see, millele on suunatud tõelise tõlkija töö. See ei ole tõlgitav nagu originaali kirjanikusõna, kuivõrd sisu ja keele suhe on originaalis ja tõlkes erinev. Kui esimeses moodustavad need teatava ühtsuse nagu vili ja koor selle ümber, siis tõlke keel ümbritseb oma sisu nagu laiade voltidega kuningarüü. Sest see osutab kõrgemale keelele, kui ta ise on, ja osutub seega omaense sisu jaoks sobimatuks, vägivaldseks ja võõraks. See lahknevus takistabki tõlke tõlkimist ja teeb selle ühtlasi ülearuseks. Sest teose iga tõlge, mis pärineb keeleajaloo mingist kindlast hetkest, esindab oma sisu teatava külje poolest tõlkeid kõikidesse ülejäänud keeltesse. Seega istutab tõlge originaali vähemalt selles mõttes – iroo-

niliselt – lõplikumasse keelealasse, nõnda et teda ei saa enam ühegi tõlkega ümber paigutada, vaid originaali üksikuid osi saab üksnes seal sees üha uuesti ülendada. Mitte ilmaasjata ei meenuta sõna “iironiliselt” siin romantikute mõttekäike. Nemad mõistsid enne teisi sügavuti teoste elu, mille ülimalt tõenduseks on tõlge. Nad ei tunnustanud küll niivõrd tõlke tähtsust, vaid pöörasid pigem kogu tähelepanu kriitikale, mis kujutab endast samuti üht, olgugi et vähemtähtsat momenti teoste edasielamises. Ja kuigi nad oma teoorias tõlkimisele suurt tähelepanu ei pööranud, andis nende ulatuslik tõlgetegevus ise tunnistust selle vormi olemuse ja väärikuse tajumisest. Kõik viitab sellele, et säärane taju ei tarvitse kõige tugevam olla tingimata just kirjanikus; temas kui kirjanikus võib sellele tundele ehk koguni kõige vähem ruumi leiduda. Ka ajalugu ei kinnita konventsionaalset eelarvamust, nagu oleksid silmapaistvateks tõlkijateks kirjanikud ja tähtsusetud kirjanikud oleksid väheväärtuslikud tõlkijad. Terve rida suurusi nagu Luther, Voss, Schlegel on tõlkijatena märksa silmapaistvamad kui kirjanikena, teiste suurmeeste puhul nagu Hölderlin ja George jääks mõiste “luuletaja” nende loomingu ulatust arvestades liiga kitsaks ja veelgi vähem võiks neid pidada ainult tõlkijateks. Et tõlge on omaette vorm, siis saab ka tõlkija ülesannet mõista omaette ülesandena, mis erineb selgelt kirjaniku omast.

Tõlkija ülesanne seisneb tõlkekeele intentsiooni leidmises, millest lähtuvalt kutsutakse keeles esile originaali kaja. See ongi tõlget kirjanikesteosest täielikult eristav tunnus, sest kirjanikesteose intent-

sioon ei ole kunagi suunatud keelele kui sellisele, selle totaalsusele, vaid üksnes ja vahetult teatavatele keelelistele sisuseostele. Ent tõlge ei näe ennast nii nagu kirjandus otsekui keele enese sisimas mäestikumetsas, vaid väljaspool seda, sellega vastakuti, ja ilma metsa sisenemata hõikab ta originaali sinna sisse, sellesse ainsasse paika, kus kaja võib tema enese keeles tekitada võõrkeelse teose vastukaja. Peale selle, et tõlke intentsiooni siht on teistsugune kui kirjanduseteosel – nimelt on selleks mingi võõrkeelse kunstiteose keel tervikuna –, on ka see intentsioon ise teistsugune: kirjanikul on see naiivne, esmane, kaemuslik, tõlkijal aga tuletatud, viimne, ideepärane. Sest tema tööd ajendab üllas motiiv integreerida palju keeli üheks tõeliseks. See on keel, milles üksikud laused, kirjandusteosed ja otsustused küll kunagi ei suhtle – jäädes seega tõlkest sõltuvaks –, milles aga keeled ise, täiendatuna ja lepitatuna oma silmaspidamise viisis, jõuavad omavahel kokkuleppele. Kui aga teisalt on olemas tõe keel, milles pingevabalt ja vaikimisi on talle viimsed saladused, mille poole püüdleb kogu mõtlemine, siis ongi see tõe keel tõeline keel. Ja just see keel, mille aimuses ja kirjeldamises seisneb ainus täiuslikkus, millele filosoof võib loota, on intensiivselt varjul tõlgetes. Nõnda nagu ei ole olemas filosoofia muusat, ei ole ka tõlkimise muusat. Aga kumbki pole ilma kunstimeele ta, nagu tahaksid arvata sentimentaalsed artistid. Sest on olemas filosoofiline anne,

millele on eriomane igatsus tolle keele järele, mis annab endast teada tõlkes. “Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l’immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de préférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité.”¹ Et see, mida Mallarmé nende sõnadega mõtleb, on filosoofi jaoks selgelt arusaadav, siis sellise keele algetega tõlge seisab kirjanduse ja õpetuse vahepeal. Teostusel jääb ta neist maha, kuid ometigi ei sööbi ta vähem sügavale ajalukku.

Kui tõlkija ülesanne ilmneb sellises valguses, siis ähvardavad lahenduse poole viivad teed mattuda läbitungimatusse pimedusse. Ülesanne saavutada tõlkes puhta keele seemnete küpsemine näib tõepoolest lahendamatu, mitte ühegi lahendusega kindlustatav. Sest kas ei kao lahenduse alt igasugune pind, juhul kui mõtte edasiandmine lakkab olemast mõõtuandev? Ja midagi muud ju – negatiivselt võttes – kogu eelõeldu ei taotlenudki. Truudus ja vabadus – vabadus edasi anda mõtet ja seda teeniv sõnatruudus – on mõisted, mis ammustest aegadest esinevad igas tõlkediskussioonis. Teooriale, mis taotleb tõlkes muud kui mõtte edasiandmist, ei paista need enam sobivat. Kahtlemata näeb ka nende mõistete tavapärase kasutus neid üha lakkamatus vastuolus. Sest mida suudab siis truudus õieti

¹ Pr k: Keelte ebatäiuslikkus seisneb nende paljususes, puudub üks ülim keel: mõtlemine on kirjutamine ilma lisandite ja koguni sosistamiseta, kuid surematu sõna jääb endiselt vaikseks; maa peal leiduvate keelte mitmekesisus takistab kuuldavale toomast sõnu, mis vastasel korral ühe hetkega osutuksid tõeks eneseks. *Toim.*

mõtte edastamise heaks korda saata? Truudus üksikutele sõnadele ei suuda tõlkes peaaegu kunagi täielikult edasi anda mõtet, mis neil on originaalis. Sest mõtte kirjanduslik tähtsus originaalis ei ammendu silmaspeetuga, vaid omandab tähenduse just seeläbi, kuidas silmaspeetu on mingis kindlas sõnas seotud silmaspidamisviisiga. Tavaliselt öeldakse selle kohta, et sõnad kannavad endas tunde- tooni. Süntaksialane sõnasõnalisus koguni nurjab igasuguse mõtte edasiandmise ja ähvardab otseteed mõistetamatusesse viia. Niisuguse sõnasõnalisuse monstrumlikuks näiteks olid üheksateistkümnendal sajandil Hölderlini Sophoklese tõlked. Iseene- sest mõista raskendab vormitruudus mõt- te edasiandmist väga. Niisiis ei tulene sõnasõnalisuse nõue mõtte säilitamise huvidest. Halbade tõlkijate distsiplinee- rimatu vabadus teenib mõtte säilitamist palju enam, kuid kirjandust ja keelt mui- dugi märksa vähem. Seega on paratama- tu, et sõnasõnalisuse nõuet, mille õigsus on silmanähtav, põhjus aga äärmiselt var- jatud, tuleb mõista kaalukamatest seostest lähtuvalt. Nõnda nagu mingi anuma kil- lud peavad selleks, et neid saaks kokku panna, pisimaiski üksikasjus üksteisele järgnema, aga siiski mitte sarnanema, nii peab tõlge selle asemel, et sarnastuda originaali mõttega, pigemini armastavalt ja üksikasjadeni liituma originaali sil- maspidamisviisiga omaenese keeles, et nõndaviisi mõlemaid keeli kildudena ära- tuntavaks muuta just nagu anuma frag- mente, nagu ühe suurema keele fragmen- te. Just sellepärast peab tõlge suurel mää- ral loobuma kavatsusest midagi teavita- da, loobuma mõtte edasiandmisest, ja

originaal on talle selles oluline ainult nii- võrd, kui võrd see on juba vabastanud tõlkija ja tema teose vaevast koguda kok- ku ja väljendada teavitatavat. Ka tõlkimise vallas kehtib: ἐν ᾧρχῆ ἦν ὁ λόγος: alguses oli sõna. Seevastu, mis puutub mõttesse, siis võib, jah, isegi peab tõlkekeel n-õ minna laskma, et mitte lasta originaali *intentio*’l kõlada taasesitusena, vaid har- mooniana, täiendusena keelele, milles see end väljendab, selle enese *intentio* viisil. Järelikult ei ole see tõlkele sugugi ülimalts kiituseks, iseäranis selle valmimise ajajär- gul, kui teda võidakse lugeda nii nagu selle keele originaali. Pigemini seisneb sõnasõnalisuse abil tagatava truuduse tähendus just selles, et teoses kõneleb suur igatsus keelelise täienduse järele. Tõeline tõlge kumab läbi, see ei kata originaali kinni, ei seisa tal valguse ees, vaid laseb puhtal keelel otsekui selle enese meediumi läbi tugevdatult paista veelgi täielikumalt ainult originaali peale. See on võimalik ennekõike sõnasõnaliselt süntaksi tõlki- des ja just see tõendab, et tõlkija ürgele- mendiks on sõna ja mitte lause. Sest lause on kui müür originaali keele ees, sõnasõ- nalisus kui arkaad.

Kui tõlke truudust ja vabadust on am- must aega vaadeldud teineteisele vastukäi- vate tendentsidena, siis ei paista ka truud- use põhjalikum tõlgendus neid omavahel lepitavat, vaid, vastupidi, teise õigust ter- venisti eitavat. Sest mille kohta see vaba- dus siis käib, kui mitte mõtte edasiandmi- se kohta, mis peab aga lakkama olemast kõige määravam. Üksnes siis, kui keele- konstruktsiooni mõte samastatakse temas sisalduva teabega, jääb viimase kohale veel midagi viimset ja otsustavat, mis on

mõttele täiesti lähedal ja siiski tast lõputult kaugel, temas varjul või arusaadav, tema läbi murtud või võimsamaks saanud. Kogu keeles ja selle konstruktsioonides leidub teavitatava kõrval mitteteavitatavat; vastavalt seosele, milles see esineb, on see kas sümboliseeriv või sümboliseeritu. Sümboliseeriv on see ainult lõplikes keelekonstruktsioonides; sümboliseeritu aga keelte eneste muutumises. Ja see, mis püüab end keelte muutumises edasi anda, koguni luua, ongi too puhta keele tuumise. Elus on see tuum kas varjatult või fragmentaarselt ikka olemas sümboliseeritu endana, aga keelekonstruktsioonides esineb see üksnes sümboliseeritud kujul. Kui too viimne põhiolemus, mis on puhas keel ise, on keeltes seotud üksnes keeleelementide ja nende muutustega, siis on see keelekonstruktsioonides koormatud raske ja võõra mõttega. Seda nendest vabastada, muuta sümboliseeriv sümboliseerituks endaks, võita tagasi keelemuutlikkuses vormunud puhas keel, on tõlkimise vägev ja ainus võime. Selles puhtas keeles, mis enam midagi silmas ei pea ega väljenda, vaid on ilma väljenduseeta ja loova sõnana see kõikides keeltes silmaspeetu, tabab lõpuks kogu teave, kogu mõte ja kogu intentsioon ühte kihti, milles nad on määratud raugema. Ja just sellest kihist astub vaba tõlge oma uutesse kõrgematesse õigustesse. Need ei tulene mitte teadaantava mõttest, millest iseseisvaks saamine ongi ju truuduse ülesanne. Pigem paneb vabadus end puhta keele nimel maksma omaenda keele najal. Tõlkija ülesanne ongi seda võõraste pagendatud puhast keelt omaenese keeles lunastada, seda teosesse kinnipüütut ümberluu-

lendamisest vabastada. Puhta keele nimel purustab ta oma keele pehkinud barjäärid. Luther, Voss, Hölderlin, George avardasid saksa keele piire. – Seda, missugune tähendus jääb nüüd tõlke ja originaali vahekorras mõttele, võib väljendada võrdluse kaudu. Nõnda nagu tangens puudutab ringjoont põgusalt ja lõpmata väikeses punktis ja nõnda nagu talle on just selle puudutuse, aga mitte puutepunktiga ette määratud seaduspära, mille järgi see kulgeb sirgelt lõpmatusse, nõndasamuti puudutab tõlge originaali põgusalt mõtte lõpmata väikeses punktis, et siis keelemuutlikkuse vabaduses kõige oma semat rada järgida. Selle vabaduse tõelist tähendust, ilma seda küll nõnda nimetamata või põhjendamata, on iseloomustanud Rudolf Pannwitz oma mõttearendustes, mida võime leida teosest “Die Krisis der europäischen Kultur” (“Euroopa kultuuri kriis”) ja mida kõrvuti Goethe märkustega luulekogule “Westöstlicher Divan” (“Lääne-Ida diivan”) võib küllap pidada parimaks, mida Saksamaal on tõlketeooria kohta avaldatud. Seal on kirjutatud: “meie vahendused, ka parimad, lähtuvad varest põhialusest, nad tahavad hindi, kreeka ja inglise keelt saksandada, selle asemel et muuta saksa keelt hindi-, kreeka- ja inglispäraseks. Neil on palju suurem aukartus omaenese keelekasutuse kui võõra teose vaimu ees... Tõlkija põhimõtteline eksitus seisneb selles, et ta hoiab kinni omaenese keele juhuslikust seisundist, selle asemel et lasta seda võõrastel keelteil võimsalt mõjutada. Eriti siis, kui ta vahendab väga kaugest keelest, peab ta tungima tagasi keele enese viimsete elementideni, kus sõna, pilt ja kõla

Walter Benjamin

üheks saavad; ta peab oma keelt võõra kaudu avardama ja süvendama; pole olemas ühtki selget arusaama, mil määral see on võimalik, kui palju võib üks või teine keel muutuda, kuidas üks keel erineb teisest peaaegu nagu murre murdest. See selgub vaid siis, kui keeli ei võeta kergelt, vaid küllalt tõsiselt.”

See, mil määral suudab tõlge vastata sellise vormi olemusele, määratakse objektiivselt kindlaks originaali tõlgitavuse kaudu. Mida vähem väärtuslik ja väärikas on originaali keel, mida rohkem kujutab see endast teadaandmist, seda vähem on tõlkel võita, kuni säärane mõtte täielik ülekaal, mis pole kaugeltki vormiküllase tõlke hoob, hoopis tõlke nurjab. Mida kõrgema tasemega on teos, seda rohkem on see tõlgitav, isegi kui selle mõtet puudutatakse vaid põgusalt. See kehtib enesestmõista ainult originaalide puhul. Tõlked seevastu osutuvad tõlgitamatuks mitte raskuse tõttu, vaid ülemäärase pealiskaudsuse tõttu, millega mõte nende külge kinnitub. Selles ja igas muus olulises mõttes on tõenduseks Hölderlini tõlked, eriti Sophoklese mõlemad tragöödiad. Nendes on keelte harmoonia nii sügav, et keel puudutab mõtet veel ainult nagu tuul tuulekandle keeli. Hölderlini tõlked on oma laadi algkujud; nad suhtuvad ka oma tekstide täiuslikematesse tõlgetesse nõnda kui algkjuu eeskujusse, nagu selgub, kui võrrelda Pindarose kolmanda Pythia oodi tõlget Rudolf Borchardtil ja Hölderlinil. Just sellepärast varitsebki eriti just Hölderlini tõlgetes kogu tõlkimise kohutav ja algupärane oht, et nõnda avardatud ja valitsetud keele värvad langevad kinni ja sulgevad tõlkija vaikimisse. Sophoklese

tõlked oli Hölderlini viimane teos. Mõte sööstab neis ühest kuristikust teise, ähvardades põhjatutes keelesügavustes kaotsi minna. Kuid saab siiski veel pidama. Ometigi suudab kõikidest tekstidest üksnes Pühakiri, milles mõte ju on lakanud, olla voolava keele ja voolava ilmutuse veelahkmeks. Tekst, mis kuulub oma sõnasõnalisuses vahetult, ilma vahendava mõtteta tõelisele keelele, tõele või õpetusele, on tingimusteta tõlgitav. Muidugi mitte enam iseene, vaid keelte pärast. Seejuures peab tõlge olema nii piiritult ustav, et see ridadevahelise tõlkena ühendaks sõnasõnalisust ja vabadust sama pingevabalt nagu originaal keelt ja ilmutust. Sest mingil määral sisaldavad kõik suurteosed, eelkõige aga pühad tekstid, ridade vahel oma virtuaalset tõlget. Pühakirja interlineaarversioon on kogu tõlkimise algkjuu või ideaal.

Saksa keelest tõlkinud Tiinu Relve

WALTER BENJAMIN (1892–1940), keelest on viimasel paarikümnel aastal saanud üks postmodernismikaanoni pühakuid, oli eluvõõras ja romantiline antikapitalistlik literaat, esteet, haruldaste asjade koguja ja üksildane uitaja, kes kõikus ühelt poolt kabalistika ja messianistliku teoloogia ning teiselt poolt marxistliku materialismi vahel. Tema lapsepõlv möödus luksuses, kuid täiskasvanuna saatsid teda äpardused: ülikoolikraadid jäid saamata, mitmed kavatsatud teosed kas pooleli või tühistel põhjustel ilmutamata. Sõprade kutseid eirates lükkas ta natside eest Euroopast pagemist üha edasi, kuni üritas viimasel minutil, 1940. aasta augustis

tis, Ameerika viisa taskus, minna üle mägede Prantsusmaalt Hispaaniasse. Hispaania piirivalve sel päeval pagulasi läbi ei lasknud ja nõrkade närvide ning südamega, rasket käsikirjakohvrit kaasas tasunud Benjamin võttis endalt elu, teadmata, et piir järgmisel päeval taas avatakse. Isepäisel Walter Benjaminil oli vastakaid sõpru, kes teda mõjutasid ja püüdsid teiste sõprade mõju alt päästa ning õigele teele juhatada. Ühelt poolt juudi teoloog ja kabalistika ajaloo esimene teaduslik uurija Gershom Scholem, kes Benjamini kõige varasemast ajast tundis ning teda kommunismiahvatluste eest hoiatas; teiselt poolt kommunistlik ja populistlik näitekirjanik Bertolt Brecht, kes püüdis pöörata Benjamini oma jämedakoelisse materialismi ning põlgas Scholemi ja Benjamini sionismi kui "juudi fašismi"; kolmandalt poolt noorem kolleeg, elitaarne ja pessimistlik marxistlik filosoof Theodor Adorno, kes organiseeris Benjaminile Frankfurdist New Yorki kolinud Sotsiaaluuringute Instituudist tööstipendiume, kuid kärpis ja kohendas seejuures Benjamini kaastöid, kui need polnud tema silmis küllalt "dialektilised". Benjamini tekstid võib jagada marxismieelseteks ja marxismimõjulisteks. Pöördepunkt on üsna täpselt dateeritav 1924. aasta suvega, mille Benjamin veetis Capri saarel filosoof Ernst Blochi ja kommunistist läti näitlejanna Asja Lacise seltsis. Kuid teoloogilised ja apokalüptilised teemad ei kao ka ta marxistlikest tekstidest kusagile, vaid saavad poliitilis-revolutsioonilise kuju. Varase Benjamini raamatuist on vahest tähtsaim "Saksa kurbmängu algupära", mis on saanud tuntuks baro-

ki, allegooria ja protestantliku melanhoolia tõlgendusega ning kirjandusteose autonoomia radikaalse kaitsmisega voolulooliste taandamiste eest. Hilisema Benjamin suurtöök on lõpetamata jäänud, sürrealistide montaažimeetodist inspireeritud ja seega suurelt osalt tsitaatidest koosnev rohkem kui 1000 leheküljeline nn Passagenarbeit, kõiki eluvaldkondi haarav moosaiikuurimus 19. sajandi pealinna Pariisi elutundest.

Siin tõlgitud essee, esmakordne Benjamini tutvustus eesti keeles, ilmus algselt eessõnana Baudelaire'i "Pariisi piltide" tõlkele (1923). Selles avaldub üpris kokkuvõtlikul kujul Benjamin müstiline ja messianistlik keelefilosoofia, mis on saanud lisaks kabalale ja gnostitsismile mõjutusi saksa romantikult ja Mallarmélt: kõik keeled on killud algsest, pattulangemiseelsest Aadama keelest, milles nimi ja nimetatu olid üks, ja oma ajaloo messianistlikus lõpus naasevad nad sellesse taas. Keelel on aspekte, mis ületavad kommunikatsioonivahendi funktsiooni. Parimate tõlgete võimuses on kutsuda esile selle Paabeli-eelse puhta keele vastukajaid, kuid üksnes tingimusel, et nad ei jää originaali mõtte kammitsaisse ega püüa vahendada algupärandi informatiivset sisu. Selle asemel peab tõlge originaali lauseehitust sõnasõnaliselt jäljendades hoopis painutama tõlkekeelt originaalkeele liistule, riskides mõttetusse langemisega.

Toimetajail ja lugejail jääb vaid loota, et Benjamini kütkestavad mõttekäigud ei leiaks tõlkepraktikute seas liig lihtsameelset järgimist.

M.V.

HENRI MESCHONNIC

TÖLKIMISE POEETIKA AJALOOLINE ÜLEVAADE*

Euroopa ajalugu kui tõlkimise ajalugu ja ajalootus

Tõlketooriat ei saa käsitleda lahus tõlke ajaloo, tema ajalugude uurimisest. Olu- de sunnil piirdun ma siinkohal üksnes Euroopaga. Samas oleks niisama oluline teada, kuidas teistes traditsioonides tõl- gitakse. Näiteks Balzaci hiina keelde.

Enam kui kunagi varem on tõlge täna- päeval kultuuridevahelise ja kultuurisise vahetuse ja teadmisteülekande põhiele- mendiks. Tõlkimise ajaloota poleks ka kirjanduse ajalugu. Ent Euroopas märgis- tavad tõlkimise ajalugu mitmed kustutu- sed.

Euroopa sündis tõlkest ja tõlkes.

Euroopa rajanebki vaid tõlgetel. Ta on end kehtestanud üksnes läbinisti tõlkele tugineva algupära kustutamise kaudu. See kehtib tema mõlema tugisamba alusteks- tide kohta: kreekakeelsed tekstid teaduse ja filosoofia puhul ning heebreakeelsed tekstid Piibli, nii Vana kui Uue Testamendi puhul. Sealjuures on heebrea algupära

kogu Lääne usulis-poliitilise ajaloo jooksul täielikult varju jäänud. Seda ajalugu võiks nimetada ka kristlik-filoloogilise antiju- daismi ajalooks.

Juba *Septuaginta* puhul on uurijad osu- tanud, et “vähemalt 4. sajandini ei pida- nud kristlikud eksegeedid *Septuaginta*’t tõlkeks, vaid pühaks tekstiks eneseks: enamik lihtusklikest arvatavasti ei tead- nudki, et on olemas heebreakeelne origi- naal”.¹ Hiljem “väideti kõhklematult, et masoreetide-eelsel perioodil tõlgitud LXX on ainsana autentne, sest maso- reetide tekst² on juutide poolt moonuta- tud”.³

Erinevalt keskaegsest ladinakeelsest Euroopast ja 16. sajandi järgsest rahva- keelte Euroopast, mis asus võitlusse ladina keelega ja kus Piibli tõlkimine saksa, poo- la, vene keelde tõi kaasa nende keelte sakraliseerimise, – kõigil neil juhtudel on tegemist originaali kustutamisega –, on India, Hiina ja Jaapani kultuurid oma alustekstide poolest keeleliselt järjepide- vad. Erandi moodustavad budistlikud

* Henri Meschonnic, *Poétique du traduire*. Paris, Verdier, 1999, lk. 32–53, ptk 2.

¹ F. Kaufmann, *Un exemple d’approche théologique de la traduction: les jugements sur la Septante*. TTR (Traduction Terminologie Rédaction). Université Concordia et Université du Québec à Trois-Rivières, Canada, kd 3, nr 2, 1990, lk 33.

² hbr *māsōra* ‘traditsioon’; masoreetideks nimetatakse heebreaste, kes aastail 600–1000 vokaliseerisid teksti ja varustasid ta rõhumärkidega (vt Sissejuhatus. Rmt-s: Uus Testament ja psalmid. Tallinn, 1990, lk 8). *Tlk märkus*.

³ F. Kaufmann, *Un exemple d’approche...*, lk 34.

tekstid, mis rändasid tõlkes sanskriti keelest vanahiina ja jaapani keelde. Aga Konfutsius loob hiinakeelse alusteksti hiinlastele. Jaapanis on fundamentaalsed jaapanikeelsed *Kojiki* ja *Nihongi*. Mis puudutab araabia kultuuri, siis selle kultuuri pühatekst levib kõigis islamimaades, kuni Indoneesiani välja, araabia keeles. Ja mitte tõlgituna.

Üksnes Euroopa on tõlgete ilmajagu ses mõttes, et kõik alustekstid on tõlked ja on sellisena olemas ainult tõlkes, kusjuures “suured” on esmajoones pühade tekstide tõlked. Kreekakeelne Uus Testament, Uus Leping, on juba tõlge. Selle alustekst, mida kaua aega peeti arameakeelseks, oli omakorda kustutanud heebreakeelse, millele viitavad heebrea keele omased sõnamängud.

Erinevalt Koraanist, mis levib kõigis islamimaades algkeeles, tunti ja rakendati kristlikus maailmas Piibli teksti religioosse tekstina väljaspool judaismi vaid tõlgete kujul, millel olid teisesed originaalid: *Septuaginta*, *Vulgata* (mis Trento kirikukogul 1546. aastal ainsana “autentseks” kuulutati), Lutheri tõlge ja *King James Version*, 1611. aastast pärinev ingliskeelne “ametlik” tõlge, – viimased kaks on pärit protestantlikest maadest. Seda nähtust, mis on nii üldine, et ta seetõttu märkamatuks jääb, võimendab veelgi asjaolu, et katoliiklikes maades, eelkõige Prantsusmaal, pole olnud isegi teisest originaali, pole olnud suurt Piibli-tõlget, nii et piiblitekst on kahekordselt kustutatud. Üks kristliku maailma kahest – kreeka ja heeb-

rea – allikast on seega mitmekordselt varjatud.

Erinevalt teistest, enesekesksetest kultuuridest on Euroopa paljukultuurilist päritolu ja algusest peale põhinenud tõlgetel, alates oma Vahemere-äärsest algusest kuni Kreekast mõjustatud Roomani, keskajani – mil Aristoteles tõlgitakse süüria ja araabia keelde, enne kui teda saab lugeda ladina keeles, – ja 16. sajandini, kui Calepino koostab sõnaraamatu, mille viimane väljaanne oli üheteistkümnnes keeles.⁴ Juba algusest peale ja ka vahepealsetel perioodidel on Euroopa lakkamatult tõlkinud nii vaimulikku kui ilmalikku kirjandust, kõigepealt ladina keelest rahvakeeltesse, seejärel rahvakeeltest teistesse rahvakeeltesse. Kui ta ka inkviisitsiooni abil leiutab võimaluse kõige võõra välis- tamiseks, siis suurte maadeavastuste ja etnoloogia kaudu leiab ta võõraga taas sideme.

Tõlge on siin ühte sulanud jumalikkuse, sakraalsuse ajaloo ja usupoliitikaga ning võitlusega viimasest vabanemiseks. Tõlke ajalugu on nii tema poliitika kui ka tema poeetika ajalugu. See näitab selgelt, et pole tõlketeooriat ilma ajaloota ja pole tõlke ajalugu, mis ei kätkeks endas selle teooriat. Juba üksnes see arutluskäik osutab, et kahjudeta pole võimalik luua mingit isoleeritud tõlketeadust, “traduktooloogiat”. Niisugune teguviis tähendaks maha salata tõlke tihe side kirjandusteooria ja -ajaloo, säärast mahasalgamist peidab endas võrdleva stilistika tehniline võttestik, mis tegeleb üksnes keeleüksus-

⁴ Ambrogio Calepino (u 1435–1511) – itaalia vaimulikust leksikograaf, kes avaldas 1502. aastal ladina keele sõnaraamatu, mis tõlgiti peatselt paljudesse keeltesse. *Toim.*

tega, samas kui kirjandust luuakse diskursuse tasandil ja ta nõuab diskursusele omaseid mõisteid. Igasugune poeetika eitamine maksab end kätte. Selle tagajärjeks olev ähmasus tähendab tegelikult mõistmise metaforiseerimist. Ometi on see küllaltki levinud mõtteviis.

Tõlkepoeetika on seega algusest peale kriitiline ja ajalooline ses mõttes, et ta seisneb tõlgete ajaloolisuse tunnistamises.

Side üldajalooa saab silmanähtavaks, kui Konstantinoopoli vallutamine türklaste poolt 1453. aastal vallandab Bütsantsi haritlaste väljarände ning seoses kreeka käsikirjade ja kreeka keele õpetajate hulgalise saabumisega Euroopasse hakkab tõlgete arv kreeka keelest alates 1530. aastast kasvama. Trükikunsti leiutamine 1440. aasta paiku soodustab tõlkimist: esimene trükitud raamat 1455. aastast, Mainzi Piibel, on tõlge. Isegi Villers-Cotterets' määrus 1539. aastast, mis muudab ametlikes dokumentides ladina keele asemel kohustuslikuks prantsuse keele, aitab kaasa antiikautorite prantsuse keelde tõlkimisele, tihtipeale toetavad seda ka Prantsusmaa kuningad – ilma Charles Viienda poleks Oresme'i. Juba esimene prantsuskeelne tekst, prantsuse keele sünniaakt "Strasbourg'i vanded" 842. aastast, oli tõlge ja mitte kirjanduslik, vaid poliitiline dokument.

Ajalooline on tõlkimine veel teiseski tähenduses. Nimelt selles, et tema võtted aja jooksul muutuvad nende tiheda seose tõttu tõlgitavaga.

Sakraalne maailm – ja kirjanduslik tõlge õhtumaades algab sakraaltekstidega – , mis eeldas kontseptsiooni keelest kui "nime andmisest" ja "jumalasõnast",

kehtestas tõlkimisele oma normi – *kalka*. *Kalka*, st tähttäheiline tõlge, on seotud erilist liiki hermeneutikaga. Sealjuures ei tohi unustada, et kuni 18. sajandini peeti heebrea keelt algkeeleks, millest tulenes kogu keelte hierarhia, ja äärmusliku sakraalsuse näiteks oli tõlkimise, st püha keele piiridest väljumise keeld, nagu näiteks Koraani puhul.

Keskajal kannab Lääne-Euroopa selle ülimuse üle ladina keelele, rahvusvahelisele keelele. Rahvakeeli peetakse alamal seisvateks.

Keskajal domineerib õhtumaades sõnasõnaline tõlge. See traditsioon pärineb Boethiuselt (u 480–524), kes teose "Filosoofia lohutus" (*De consolazione philosophiae*) eessõnas nägi selles ainukest võimalust tõde mitte moonutada. Nimelt oli tõlge tollal ristiusu levitamise vahendiks. Algusaegadest pärinev vastuolu tähenduse tõlkimise ja sõnade tõlkimise vahel püsib kuni tänapäevani.

Tähenduse tõlkimine tähenduseks pärineb ajast, mil valdavaks muutuvad ilmalikud tekstid, see toob kaasa vaba tõlke, *belle infidèle*'i (tõlkes: 'truidusetu kaunitar') põhimõtte, mis juurdub 17. ja 18. sajandi Euroopas alates Malherbe'ist. Romantism, millega kaasneb kultuuride eripära tunnustamine, pöördub jälle tagasi nn sõnasõnalise tõlke juurde. Ühes sellega teiseneb tõlkimise olemus.

See teisenemine vastab muutustele, mis toimuvad keeleteoorias ja hermeneutikas. Kõigepealt keelemõiste piires, ühenduses keeleüksustega – sõna ja lause, kõla ja tähendusega. Võib-olla alles 20. sajandil kinnistub, olenevalt tõlkijast ja traditsioonist, teine tõlkimisprintsip, mis on seo-

tud diskursuse ja suulise kõnega: enam ei tõlgita keelt, vaid teksti.

See muutus omakorda on kooskõlas teise, üldisema ja poliitilise muutusega identiteedi ja teisesuse vahelistes suhetes, mille kutsus esile koloniaalsüsteemi lagunemine ning loobumine loogika ja eelloogika duaalsest antropoloogiast, mille teoreetikuks oli olnud Lucien Lévi-Bruhl kuni "Vihikute" (*Carnets*) ilmumiseni 1940. aastal. Oma osa oli siin ka primitivistlikul kunstil ja sajandi esimestel avangardismivooludel kirjanduses: eesmärgiks on muuta tajutavaks, et identiteet ei vastandu enam teisesusele, vaid jõuab teisesuse kaudu iseendani.

Need muutused keeleteoorias ja kultuuridevaheliste suhete loogikas alles kestavad. Mõlemad on määravateks printsiipideks 20. sajandil aset leidnud kardinaalsele muutusele tõlkimises: mõningast vastupanu leidnud üleminek anneksioonilt detsentreeritusele, esialgu keele piires, ühest keelest teise tõlkimisel, nagu seda toetas Walter Benjamin, ja tänapäeval tekstipoeetikas.

Tõlkimine on seotud veel ühe ajalooga, tema enese käsitlemise ajalooga, mida on võimalik vaid osaliselt periodiseerida.

Esimestest oma tegevuse üle arutlevate ja end rünnakute eest kaitsvate tõlkijate tekstidest (nagu Valéry Larbaud' "Püha Hieronymuse kaitse all"⁵) lähtub hiljemgi levinud empiiriline lähenemisviis. Sellel pole mingit seost võrdleva stilistikaga, mis jääb ikka keeleteooriate raamidesse.

Hermeneutika uuendaja Schleiermachi essee "Tõlkimise erinevatest meetoditest" (*Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens*, 1813) saab alguse tõlkehermeneutika. Selle hermeneutika jätkuks ja edasiarenduseks on fenomenoloogia ja Heideggeri ontoloogia, viimane käsitleb tõlkimist, *übersetzen*, osana mõistmisest üldiselt, seda mõistetakse kui ülekannet, *übersetzen* – lihtsa sõnamängu abil rõhu ümberasetusega sõna algusesse.

Pärast Teist maailmasõda, seoses esimeste katsetustega masintõlke alal, tekib tõlkelingvistika.

Kõigest sellest tuleks eristada tõlkimise poeetika, uurida seda mõningate suurte tõlkijate puhul ning arendada siit välja üldine teooria keele ja kirjanduse vahelistest suhetest.

Antiigist keskajani. Sõnalt tähendusele

Antiikajal on otsene suhtlemine võõraga keele kaudu erandlik nähtus, näiteks Themistokles oskas pärsia keelt. Erandiks oli ka Ovidius, kes pagenduses olles õppis kohalikku keelt. Vana-Kreekas ei tõlgitud: võõrad olid barbarid, nende keeled – *borbor-ygmes*⁶. Herodotosel olid tõlkideks võõramaalased. Vanas Lähis-Idas tõlgiti üksnes riigivalitsemise tarbeks.

Roomast sai alguse ilukirjanduslik tõlge. Ennius kirjutas, et tal on "kolm hin-

⁵ V. L a r b a u d, *Sous l'invocation de saint Jérôme*. Paris, 1946; või M.-E. C o i n d r e a u, *Mémoires d'un traducteur*. Paris, 1974.

⁶ kr k-s 'rõhitsemine'. *Tlk märkus*.

ge”, sest ta räägib ladina, kreeka ja oski keelt. Kõigi teiste keeltega võrreldes oli roomlastel erisuhe kreeka keelega. Seetõttu peeti Plautust, Terentiust ja teisi tihti peale jäljendajateks, üksnes kreeklastes nähti loojaid.

Kreeklasted kasutasid tõlkimise tähistamiseks ainult sõna *hermeneuein*, ‘tõlgendama’. Roomlased loovad tõlkimisega seotud sõnavara: *vertere*, *convertere*, *transvertere*, *imitari*, *reddere*, *translatate*. Roomast on pärit esimene tõlkija, kelle nimi on meieni jõudnud – Livius Andronicus (284–205 eKr), kes 240. aasta paiku tõlkis “Odüsseia”. Tõlkijateks on kirjanikud: Cicero, Catullus, Horatius. Hiljem tõlgib Silius Italicus (25–101) ladina keelde “Iliase”, mida loeti kogu keskaja jooksul, enne kui õpiti uuesti tundma kreeka keelt.

Esimeseks teadaolevaks teoreetiliseks arutluseks tõlke kohta on lõik Cicero kirjutises “De optimo genere oratorum” (V, 14), mis on eessõnaks tema hävinud Aischinese- ja Demostenese-tõlgetele. Selles taunib Cicero sõnasõnalist tõlget. Nimelt väidab ta end toimivat mitte kui tõlkija (*ut interpres*), vaid kui oraator. Sealtpeale püsib vastuolu sõna ja tähenduse vahel, lisaks sellele aga ka vastuolu algkuju jäljendamise soovi ja oma keele, tulekkeele vahendite kasutamise kohustuse vahel – seega vastuolu tähenduse ja teise keele sõnadesse jääva stiili vahel.

Suur tõlge on tõlge, mis on suure mõjuga ning jääb püsima. Niiviisi neutraliseerub see erinevus, mida tavapärastelt eeldatakse olevat tõlke ja originaali väärtuse vahel. Selle erinevuse põhjendused on empiirilised – enamik tõlkeid püsima ei jää.

Esimeseks suureks tõlkeks on Alek-

sandria helleniseerunud juutide piiblitõlge *Septuaginta* 3. sajandist eKr. See on ka esimene teadaolev kollektiivne tõlge. On sümboolne, et tegemist on religioosse tekstiga. *Septuaginta*, uusplatonismist märgistatud kreekakeelne tekst kreeka maailmale, on ristiusu üks alustalasid isegi suuremal määral kui heebreakeelne originaal, mille vastu teda on ära kasutatud, ja paneb aluse Piibli teisese originaali rollile.

Esimene suur ladinakeelne tõlge, ka meie jaoks, on Püha Hieronymuse *Vulgata*, mida kasutas veel Paul Claudel. Hieronymus sai 384. aastal paavst Damasiuselt ülesandeks üle vaadata *Septuaginta* esimene ladinakeelne tõlge *Vetus Latina*. Ta töötas selle kallal kuni oma surmani 420. aastal, pöördudes tagasi heebrea algupärandi juurde ja tuues ladina keelde rohkesti heebrea keele elemente. Tõlkija temas on lahutamatu eksegeedist ja tõlketeoreetikust. Oma kirjas vastuseks talle osaks saanud rünnakutele “De optimo genere interpretandi” (kiri LVII Pammachiusele) eristab Hieronymus Cicero tõlketechnikat, mis on kohane kreeka autorite puhul, tõlketechnikast, mis sobib Pühakirja puhul: *Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scriptoris sanctis, ubi et verborum ordo mysterium est, non verbum e verbo sed sensum exprimerè de sensu* – “Ma nimelt mitte ainult ei tunnista, vaid kuulutan selgesõnaliselt, et kreeklaste tõlkimisel, välja arvatud Pühakiri, kus isegi sõnade järjekord on salapärase, ei väljenda ma sõna sõnaga, vaid mõtet mõttega”.

See kontseptsioon eeldab keelemärgi

heterogeensust, mõtte (*sensum*) ja sõna eristamist. Nii suunatakse tõlget vaba tõlgendamise teele. Välja arvatud Pühakirja puhul.

Araabia maailmas hakatakse algusest peale kreeklasi tõlkima Bütsantsi autorite ja süüria keele kaudu: tõlgitakse filosoofe (Platon ja Aristoteles) ja teadlasi (Galenos, Hippokrates, Eukleides, Archimedes). Just tõlgetest lähtuvad araabia teaduslik meditsiiniterminoloogia ja filosoofid, nagu Avicenna ja Averroes. Tõlkimine araabia keelest ladina keelde saab alguse 10. sajandil Hispaanias. 12. sajandil eeldab viide Aristotelesele ladinakeelset tõlget araabiakeelsest tekstist, mis omakorda on tõlge kreeka keelse algupärandi tõlkest süüria keelde.

Nii nagu tõlge paneb aluse keskaegsele araabia kultuurile, niisamuti põhineb sellel ka keskaegne Lääne kultuur. Mauride ülemvõimu kokkuvarisemine Toledos 1085. aastal avab juurdepääsu araabia originaalidele ja tõlgetele kreeka keelest. Siin asutatakse 1135. aastal esimene tõlkijate kolleegium. Korduvalt tõlgitakse Koraani ladina keelde. Ent eelkõige tõlgitakse teaduslikke tekste, võttes üle araabia terminoloogiat.

Kalkas – selles keele ja poeetika seisukohalt lubamatus tehnikas – on ometi ka midagi kaitsmisväärset. Nimelt tuleb tunnistada, et keskajal ja hiljemgi oli tal ajalooliselt oluline roll rahvakeelte väljakujunemisel. Eeskätt sõnavara, harvem süntaksi kaudu andis *kalka* identiteedile juurde teisesuse, rikastades identiteeti, kui sel endal puudusid vahendid väljendamaks keelde lisanduvaid uudusi. Otsimatagi vasteid, kandes endas läbinisti võõrast,

toob *kalka* kaasa muutusi kreeka keeles (juba alates *Septuaginta*'st ja veelgi enam Uues Testamendis), ladina keeles Pühast Hieronymusest peale; prantsuse keeles ladina keele kaudu. *Kalka*, mis valdava tõlkevõttena kadus 16. sajandil (kuid millest üksikuid näiteid leidub tänapäevani – Klossowski "Aeneis", Edmond Flegi Piibli-tõlked, mille jätkajaks on Chou-raqui), põhjustas niisiis keelte esmase segunemise. Ladina keele kui prestiižse teaduskeele segunemise alamaks peetavate rahvakeeltega.

Romaanidest, ilmalikust kirjandusest, sai 13. sajandil alguse mugandav tõlge. Guillaume de Lorris' "Roosiromaanis" (u 1235) on tõlgitud terveid lõike Ovidiuse "Armastuskunstist". Teadustekstides kasutatakse põhiliselt *kalkat*, tõlkimise kaudseks rolliks on siin uute prantsuskeelsete sõnade loomine.

Pierre Bercheure (1290–1362) tõlgib kuningas Jean II Hea tellimusel Titus Liviust. Ta toob prantsuse keelde sõnad *augure, auspices, cirque, expier, faction, fastes, inauguration, sénat, transfuge, triomphe*. Charles V, kes 1367. aastal rajab kuningliku raamatukogu, toetab ka tõlkijaid, nende hulgas Nicolas Oresme'i (1320–1382), kelle ülesandeks on "tõlkida üldiseks hüvanguks" Aristotelese teosed. Muuhulgas toob Oresme prantsuse keelde sõnad *action, aristocratie, démagogue, despote, législation, monarchie, poète, politique, potentat, sédition, spectateur, tyrannie*. Ühes oma "vabanduses" 1370. aastast teatab ta, et vastete puudumise tõttu on ta sunnitud sõnu "ümber istutama".

Tuleks juhtida tähelepanu kahele vas-

tuolule prantsuse kirjanduslugudes: esiteks on need tõlkijad andnud keelde olulise panuse, kuid kirjandusloos on nende tõlgetele omistatud täiesti tähtsusetu roll, ja teiseks on neile ette heidetud võõrkeelepärasust, naeruväärseid neologisme ja ülemäärast sõnasõnalisust – samas kiites nende oma aja kohta tähelepanuväärset originaaltruudust.

15. ja 16. sajand. Lauselt rütmile

Nagu Konstantinoopoli langemine 1453. aastal, nii tõid ka Itaalia sõjad kaasa tõlgete tulva. Neid hakkab levitama trükistööstus. Ladina keele vahendusel tõlgitakse 1497. aastal saksa keelest prantsuse keelde Sebastian Brandti “Narrenschiff” (1494). Retoorikas saab tavaks pleonasiline paljusõnalisus.

Renessansi ja reformatsiooni ajal elavnesid tülid tõlkijate vahel. Reformatsioon soodustas Piibli tõlkimist. Tülid puudutasid riiki ja religiooni. Dolet poodi ja põletati tuleriidal, sest tema Platoni tõlkest oli võimalik aru saada nii, nagu eitaks ta hinge surematust, nimelt tõlkis ta “[pärast surma] sind enam ei ole” (*su gar ouk esei*) asemel “[pärast surma] sa oled eimiski”.

Renessansiajal sünnivad uued sõnad tõlkimise tähistamiseks: itaaliakeelne *tradurre*, prantsuskeelne *traduire* – mille autoriks on Robert Estienne (1503–1599); 1540. aastal tõi Étienne Dolet (1509–1546) prantsuse keelde sõnad *traduction* ja *traducteur*. Varem kasutati sõnu *translation* ja *translater*, mis on senini

käibel inglise keeles.

Üldlevinud praktikaks on tol ajal endiselt keskaegne meetod – kaudtõlge, tõlke tõlge, mis vähetuntud idakeelte puhul püsib kuni 19. sajandini. Mõned kirjanikud kaitsevad seda meetodit veel tänapäevalgi. Humanism, taotledes tagasipöördumist läänemaailma kahe aluskeele, kreeka ja heebrea keele juurde, kritiseerib seda.

Étienne Dolet annab 1540. aastal välja esimese tõlkealase traktaadi prantsuse keeles “Õige tõlkimise viis ühest keelest teise” (*La Manière de bien traduire d’une langue en aultre*). Dolet sõnastab tänini põhjapanevaks jäänud põhimõtted viie reegli kujul. Esimene reegel – mõista “täielikult autori mõtet ja ainet” – kehtestab teksti esimese keele ees ja poeetika esimese filoloogia ees. Teine reegel – mõlema keele “täielik oskus” – pole veel tänapäevalgi kõigile enesestmõistetav ja vastandus Dolet’ ajastul kaudtõlkele. Kolmas reegel, mis on suunatud ”sõnasõnalise tõlke” vastu, pöörab peatähelepanu “lausetele” ja “kavatsusele” ning annab sõna arvel (mis kuulub keelde) esimese diskursusele. Neljas reegel nõuab vastupidiselt *kalkale* “tavakeele kasutamist”, vältides tolle aja kahte äärmust – “liiga ladinapäraseid sõnu” ja neologisme –, see mõõdukusetaotlus puudutab juba tõlkepoeetika eetilist külge. Viies, kõige tähtsamana esitatud reegel seisneb “kõnekunstilise rütmi järgimises” (*l’observation des nombres oratoires*), see tähendab ühtaegu rütmi, prosoodia ja “keeleharmoonia” ühtsuse järgimist. Siin on juba visandatud tõlkepoeetika põhijooned.

Du Bellay väidab 1549. aastal oma

teoses “Prantsuse keele kaitse ja ülistus” (*Défence et illustration de la langue française*), et tõlkimine on vajalik rivaalidega võistlemiseks, enesekehtestamiseks. Ta peab endiselt silmas keele avardamist, sest stiili polevat võimalik reprodutseerida, samal ajal kui Dolet seab esiplaanile poeetika. Peatükis “Üksnes luuletaja saab tõlkida luulet” esitab Du Bellay veel ühe viisi käsitleda tõlkimise kirjanduslikku põhiprobleemi. Seda on mõnikord tõlgendatud väitena tõlkimise võimatusest, mis oleks vastuolus tema enese katsega tõlkida “Aeneise” 4. laulu. Tegelikult see nii ei ole. Du Bellay tahtis näidata, et tõlkimine nõuab võrdväärset vaimu. See on küsimus vaimusugulusest. Ka tänapäeval poleks seda võimalik paremini käsitleda.

Selle aja suurim prantsuse keelde tõlkija on ilmselt Jacques Amyot (1514–1593). Tõlked teevad temast ka kirjaniku: 1547 tõlgib ta Longose lamburiromaani “Daphnis ja Chloe”, mis vallandas pastoraalkirjanduse moe alates romaanist “Astrée” kuni 18. sajandi lamburilauludeni.

Eriti oluline on tema tõlge Plutarchose teosest “Paralleelsed elulood” (ilmunud 1559), mida lugesid veel Jean-Jacques Rousseau ja Prantsuse revolutsiooni tegelased ning mis tõlgiti prantsuse keelest edasi teistesse Euroopa keeltesse. Amyot teeb vahet kreeka *kai* (‘ja’) eri tähendustel. Ta sõnastab põhimõtte: “Tõelise tõlkija ülesandeks pole mitte ainult täpselt edasi anda autori lauset, vaid visandada [*adombrer*] ka tema stiilivormi ja kõnelemisviisi.” *Adombrer* on maalikunstitermin, mida Cotgrave’i sõnaraamat (1611) selektab: *To pourtray, or draw a resemblance*

grossely, as Painters do in their first lines. – “Kujutada või joonistada ligilähedast sarnasust nii, nagu teevad maalikunstnikud oma esimeste joontega.”

Inglismaal tõlgib Chaucer “Roosiromaani”. Elisabethi ajal tõlgitakse palju. Selle perioodi suurtõlkeks on Chapmanni Homeroose tõlge (1598, tervikuna 1611, koos eessõnaga 1614–1616). Seda pikka aega klassikaliseks peetud tõlget luges veel Keats. See on sõnasõnalise tõlke vastand.

Hirmust ketserluse ees ei julgusta kirik keskajal Piibli tõlkimist rahvakeeltesse. Keiser Karl IV laseb 1369. aastal saksa keelsed tõlked konfiskeerida. Wyclif teeb 1382. aastal esimese ingliskeelse Piiblitõlke. Kuna see on seotud lollardite religioosse ja sotsiaalse liikumisega, nimetatakse seda “Lollardite Piiblik”.

Usvastuolude mõjul hakkab tulema üha uusi Piibli-tõlkeid. Jacques Lefèvre d’Étaples tõlgib 1528. aastal Uue Testamendi, Robert Olivétan 1535. aastal Piibli tervikuna, seda redigeerib Calvin 1553. aastal. Luuletajad tegelevad psalmide tõlkimisega: Marot (“Kolmkümmend psalmi”, 1541), Jean Antoine de Baïf (1578), Philippe Desportes (1595). Blaise de Vigenère tõlgib 1588. aastal psalme rütmilisse proosasse või vabavärsi.

Esimene ingliskeelne Uue Testamendi tõlge ilmub Kölnis 1525, tõlkijaks William Tyndale. Inglismaal see keelustatakse. Tyndale puuakse ja põletatakse tuleriidal 1536. aastal. Ingliskeelne Piibel kujuneb Tyndale’i 1530. aasta ja Coverdale’i tõlgetest, mida täiendab Thomas Matthew 1537. aastal.

Seejärel tulevad *Geneva Bible* 1560 ja *Bishop’s Bible* 1568. Kui 47 erudiiti

Winchesteri piiskopi Lancelot Andrews'i juhtimise all on kõik need tõlked aastatel 1604–1611 üle vaadanud, valmib 1611. aastal *Authorized Version* (ehk *King James Version*) – tekst, mis on vististi kõige enam mõjutanud inglise keelt ja kirjandust. Vaatamata 19. ja 20. sajandi tõlgetele on *King James Version* teosena siiani püsima jäänud.

Saksamaal oli enne Lutheri tõlget olemas täielik Piibli-tõlge 1494. aastast ja mitmeid teisi. Kui humanism hoidis ladina keele poole, siis reformatsioon toimus rahva keeles – saksa keeles. Luther avaldas 1522 oma tõlke *Das Neue Testament Teutsch* ja 1534 Vana Testamendi. Ta selgitas oma põhimõtteid “Kirjas tõlkimisest” (*Sendbrief vom Dolmetschen*, 1530). Selles tekstis on ühendatud teoloogiline pamflett ja kunstiline eneseõigustus.

Keskseks arusaamaks on siin keele rahvalik olemus: “tuleb küsida emalt kodus, lastelt tänaval, lihtrahvalt turuplatsil, ja just neile tuleb suhu vaadata, kuidas nemad räägivad, ja selle järgi tõlkida; siis saavad nad sellest aru ja taipavad, et nendega räägitakse saksa keelt.”⁷ Ent tihti on ta tõlge sõnasõnaline. Nii nagu ingliskeelne Piibel 1611. aastast, kujundas ka Lutheri Piibel ühe terve kultuuri ilmet. See on üks Euroopa suurtõlgetest. Nende kahe tõlkega pole ei oma ilult ega kultuurimõjult võrreldav ükski prantsuse tõlge. Ega ka tõlge ühessegi muusse Euroopa keelde.

Klassitsism ja neoklassitsism – *belle infidèle*'i vaim

Poliitiliselt absolutistlik 17. sajand Prantsusmaal peab ennast keeleliselt universaalseks. Ta muutubki universaalseks. Oma ratsionaalsest loomusest lähtudes muudab ta üldiseks ja levitab parafraseerivat tõlget kuni interpolatsioonini välja. See on prantsuse keele universaalsuse, prantsuse “selguse” valitsemisaja tagajärg. Ajastuvaimu tagajärg.

Gilles Ménage (1613–1691) võtab väljendi *belle infidèle* tarvitusele Nicolas Perrot d'Ablancourt'i tõlke kohta, kes oli kirjutanud ühes oma eessõnas 1646. aastast: “See autor kaldub tihti kasutama kasutuid kordusi, mida minu keel ja stiil ei suuda taluda.” Korduste kasutamise keeld, mis veel praegugi on paljudes tõlgetes nii vastuvaidlematuks ettekirjutuseks, et tundub otsekui ajaloovälisena, pärineb klassitsismist. See on üks jäänukeid *belle infidèle*'ist.

Ebatäpsus tõstetakse reegli staatusse, sellega tõestatakse oma üleolekut antiikautoritest: teatakse ja osatakse paremini kui nemad. Pole juhus, et tõlge saab Vanade ja Uute tüli keskpunktiks. Vanade partei, kuhu kuulub ka Ménard, on *belle infidèle*'i põhimõtte vastu. Tõlke kaudu sattuvad küsimuse alla kogu luule, kogu keeleteooria. Tüli puhkeb, kui madam Dacier tõlgib 1681. aastal tekstilähedasel, ent proosasse Anakreoni ja Sapphot. Vastuseks tõlkijatele, kes lisavad värsside

⁷Vt M. L u t h e r, Kiri tõlkimisest ja pühakute eestpalvest. Vt käesolev *Vikerkaar* lk 88. *Toim.*

loomiseks täitesõnu, selgitab ta, et “värssi tõlgitud poeedid lakkavad olemast poeedid”, et “vaid proosa suudab edasi anda poeedi kõiki mõtteid, säilitada kujundite ilu, öelda kõike, mida ta ütleb”. Tüli jätkub uue hooga, kui ilmuvad madam Dacier’ “Iliase” (1711) ja “Odüsseia” (1716) tõlked. Lamotte-Houdar vastab talle mõlema teose lühendatud värss tõlkega, võttes aga aluseks madam Dacier’ proosatoelke ja ladinakeelse variandi – Lamotte-Houdar ei osanud kreeka keelt. See väitlus lõppes naeruväärsuses. Põhiküsimus püsib muutumatu ja aktuaalsena tänini.

Belle infidèle’i põhimõttele (ehkki mitte nimetusele) paneb aluse juba Malherbe oma kriitikas Desportes’i psalmide-tõlke kohta (1603, 1604), lüües lahku Vanadest, s.o Plejaadi kirjanikest ning Montaigne’ist ja Rabelais’st. Malherbe ise oli Pliniust, Titus Liviust ja Senecat tõlkides võtnud endale õiguse lisada ja välja jätta, “et vältida kordusi ja muid kohmakusi, mis võiksid riivata tundlikku lugejat”. Malherbe vastandas “akadeemilisele maitsele”, st sõnasõnalisele tõlkele, õukondliku: “mina jään Louvre’i maitse juurde”. Kui Godeau kirjutab 1630. aastal “Kõne Malherbe’i teoste kohta” (*Discours sur les oeuvres de M. Malherbe*), toob ta ühe Seneca tõlke puhul välja *belle infidèle*’i põhimõtete täieliku loetelu: “Kuid meie kõrvad on tänapäeval sedavõrd tundlikud ja kõige vägevamatelgi tõdedel on vaimule sedavõrd vähe mõju, kui neid meeldi-

vate ornamentidega ei kaunistata, et see jumalik filosoof oleks lugejad kiiremini ära tüüdanud kui ükski teine antiikautor, kui Malherbe’il poleks olnud julgust segi paisata tema perioodid, muuta parema järjestuse saavutamiseks lauseseeid, välja jätta üleliigsena tunduvaid sõnu, teha mõtte selguse huvides lisandusi, ümber seletada asju, mis pole meie ajal enam kasutusel, ja mahendada mõningaid kujundeid, mille julgus võinuks lugejaid riivata.” Siin on esitatud terve teratoloogia.

Võib-olla kõige olulisemaks prantsuskeelseks tõlkeks 17. sajandil on jansenist Isaac Le Maistre de Saci ladina keele vahendusel tõlgitud Piibel – Uus Testament 1667 ja kogu Piibel 1695. Tema stiili kiideti kaua. Seda tõlget luges veel Hugo. Ülepaisutatud reputatsioon. Kesktõlke *belle infidèle*’i ja sõnasõnalise tõlke vahel: ei ilus ega sõnasõnaline. Pierre-Daniel Huet (1630–1721) peab oma töös “De Interpretatione” vaid niisugust tõlget “Pühakirja ja kirikuisade” puhul kohaseks. Protestantlikes maades loeti Piiblit kaua aega Ostervaldi tõlkes, mille esimene väljaanne ilmus 1720. aastal Neuchâtelis. Seda trükiti veel 1924. aastalgi. Just seda tõlget luges ka Antoine Vitez.⁸

Võib-olla tõi just *belle infidèle* kaasa tõlkimise alavääristamise, millest annab tunnistust üldtuntud katkend Montesquieu “Pärsia kirjadest” (Kiri CXXVIII), kus repliigile: “Ma tegelen juba kakskümmend aastat tõlkimisega”, vastab geomeeter: “Mis te räägite, härra! Kas te tõesti

⁸ Antoine Vitez (1930–1990) – prantsuse lavastaja ja teatridirektor, kellega käesoleva artikli autorit seovad mitmed koostöökontaktid. *Toim.*

⁹ Montesquieu, Pärsia kirjad. Tlk S. Keevallik. Tallinn, 1994, lk 195–196. *Toim.*

juba kakskümmend aastat ei mõtle!”⁹

18. sajandil tõlgitakse Prantsusmaal kaasaegseid inglise romaane: Defoe’ d, Swifti, Fieldingit, Richardsoni ja õudusromane. Marivaux on Marivaux osalt ka tänu sellele, et ta mugandas Richardsoni näidendeid. Voltaire äratas oma jäljendusliku draamaga “Caesari surm” 1735. aastal taas ellu Shakespeare’i Pierre le Tourneur tõlgib 1776–1782 kogu Shakespeare’i.

Juurde tulevad võõramad kultuurid. Hakatakse tõlkima portugali keelest (Camões 1735), vene keelest, pärsia keelest (Saadi 1704), sanskriti ja hiina keelest. Selle aja suurimaks prantsuskeelseks tõlkeks jääb Antoine Galland’i “Tuhat üks ööd, Araabia muinasjutud” 1704–1717, mis järgib küll *belle infidèle*’i traditsiooni, aga on siiski säilitanud originaaliga võrreldava, tänaseni püsima jäänud võlu.

Antoine Galland (1646–1715) tõlgib 1697. aastast peale, puritaanliku reaktiooni ajal, Louis XIV viimastel valitsemisaastatel. Ta kohendab ja silub liiga julgeid väljendusi, kus litootese kasutamine sugugi kahjuks ei tule, vaid jätab lihtsalt rohkem ruumi kujutlusvõimele. Galland’i edu põhineb osalt ka tema avastuslikul tegevusel: ta uurib Süüriast tellitud käsikirju ja isegi ühe jutuvestja suulist pärimust. Tema tõlge sai määravaks arabia originaali enese ilmumisele ja eelnes sellele (esimene väljaanne 1814 Calcuttas, teine, Boulaqi väljaanne 1835), islami kultuuris on need tekstid alati varjatud olnud ja on seda tänini (Kairos korraldati neist veel 1986. aastal autodafee). Galland’i tõlke põhjal sündisid neist 1712. ja 1794. aasta vahel tõlked saksa, itaalia,

flaami, taani, vene ja jidiši keelde. Inglise keeles on tänapäevani tähistena püsima jäänud kaks tõlget: E. W. Lane’i (1839–1841) ja R. Burtoni oma (1885). Saksa keel pidi selle saavutamiseks ära ootama Littmanni tõlke (1921–1928). Charles Mardrusi täpsusele ja täielikkusele pretendeeriv prantsuskeelne tõlge (1898–1904) lisab juurde pikantsust. Veel praegugi valmib “Tuhandest ühest ööst” üha uusi prantsuskeelseid tõlkeid. Ent ükski neist ei tõrju kõrvale Gallandi versiooni, mis elab edasi iseseisva teosena.

Ka Inglismaal on 18. sajand *belle infidèle*’ide aeg: Drydeni Vergiliuse tõlge, Thomas Urquharti (1653–1693) Rabelais’ ümbertöötused. Selle aja suur tõlkija on Pope oma “Iliase” (1715–1720) ja “Odüsseiaga” (1725–1726). Kui Pope kasutab paarisriimi, siis William Cowper tõlgib “Odüsseia” 1791. aastal blankvärsi. Eessõnas oma Ovidiuse “Läkituste” tõlkele eristab Dryden kolme liiki tõlketehnikat, huvitaval kombel on need tänapäeva poeetika seisukohast kolm viisi tõlget eirata: esimene, mida ta nimetab metamorfoosiks, on sõnasõnaline tõlge; teine, parafras ehk vabatõlge, on midagi vahepealset kahe ülejäänud vahel; kolmanda tehnika, jäljendamise puhul on originaal veel üksnes lähtekohaks.

Inglismaal on põhjapanevaks teoreetiliseks käsitluseks Alexander Fraser Tytleri, lord Woodhouslee (1747–1814) “Essay on the Principles of Translation” 1791. aastast, mis paneb aluse tõlgete võrdlemisele. Tema kolm printsiipi ei lisa midagi uut. Esimene puudutab tähendust ja mõtet, teine stiili (sealjuures ei näe ta vastuolu, mis tekib stiili eraldamisel mõttest,

eriti kui arvesse võtta originaali segaste kohtade võimalikke selgitusi ja parandusi tõlkes). Luule kohta kordab Tytler Du Bellay sõnu: “none but a poet can translate a poet”. Kolmas printsiip nõuab tõlkest originaalteosele omast ladusust, see on anneksiooni põhimõte – leida kõnekäändudele ja idiomaatilistele väljenditele sobivad vasted tulemekeeles. Lõpetuseks osutab ta vajadusele, et tõlkija tunneks originaaliga “vaimulähedust”.

Prantsusmaal toetab Saint-Évremond (1610–1703) oma teoses “Mõned mõtisklused meie tõlkijate kohta” (*Quelques réflexions sur nos traducteurs*, 1684) samuti põhimõtet, et vaid luuletaja saab luulet tõlkida. D’Alembert avaldab 1763. aastal “Tähelepanekuid tõlkimiskunsti kohta” (*Observations sur l’art de traduire*) ja Rivarol 1783 “Sissejuhatuse “Põrgu” tõlkele” (*Discours préliminaire à la traduction de l’Enfer*).

Saksamaal tähendab 17. ja 18. sajandil tõlkimine eeskätt saksa keele taasväärtustamist. Keele eripärasid otsides omistatakse saksa keelele Homerose vahendamisel eelisseisund, võrreldes inglise ja prantsuse keelega. Sellega seondub rahvusliku psühholoogia mõiste, mille esitab Herder teoses “Keele päritolust” (*Über den Ursprung der Sprache*). Prantsuse klassisistlike autorite tõlkija Johann Gottsched (1700–1766) asutab 1732. aastal esimese tõlkeprobleemidele pühendatud ajakirja *Critische Beyträge*. Ka Saksamaal õõnestab *belle infidèle* tõlkimise ja tõlkijate autoriteeti. Pärast arvukaid Shakespeare’i tõlkimise katseid jääb lõpuks püsima August Schlegeli (1767–1845) tõlge. Ludwig Tieckilt pärineb tänaseni loe-

tav “Don Quijote” tõlge (1795–1799), ka Johan Heinrich Vossi “Iliast” (1778) ja “Odüsseiat” (1781) peetakse veel meie päevilgi aegumatuks. Moses Mendelsohni saksakeelne Piibel 1778. aastast oli oluline juudi ja germaani kultuuri vaheliste suhete seisukohast.

Toonasel Venemaal esitavad Peeter Suur ja Katariina II ametlikke tõlketellimusi, tõlkimine mängib siin põhjapanevat rolli keele ja isegi värsisüsteemi väljakujunemisel.

19. sajand. Identseks tõlkimine

Oma eripärasuste-huvi kaudu naaseb romantism originaali juurde. Prantsusparast universaalsust eitades paneb ta paradoksaalsel moel aluse Saksamaalt lähtuvale eripärade tunnustamise nõudele, mis muutub omakorda universaalseks.

Schleiermacher eristasb oma 1813. aasta essees tõlkimise kahte põhisuunda: rõhuasetust lähtekeelele või tulemekeelele. Humboldt täheldab 1816. aastal eessõnas Aischylose “Agamemnoni” tõlkele tagasipöördumist täpsuse juurde. Goethe eristas “Lääne-Ida diivanis” (1819) kolme tüüpi tõlget: tõlge, mis annab mugandades edasi mõtte ja kaotab stiili eripärasused, näiteks Lutheri Piibel; “parodistlik” tõlge – prantsuse tüüpi mugandus, mis mõjub uue originaalina tulemekeeles; lõpuks “ülim ja viimane periood, mil püütakse muuta tõlget originaaliga identseks, nii et see võiks iseseisvat väärtust omada, mitte üksnes originaali asendada. (...) Tõlge, mille eesmärgiks on originaaliga samastuda, läheneb lõppkokkuvõttes rea-

alusele tõlkele ja kergendab oluliselt originaali mõistmist; selle kaudu satume otsekui tahtmatult tagasi algteksti juurde ja nii sulgub lõpuks see tsükkel, milles toimub üleminek võõralt tuttavale, tuntult tundmatule”.

19. sajand on ühtaegu universaalsuse haripunkt ja selle languse algus, vaatamata prantsuse keele hegemooniale saab Euroopas alguse keele- ja kultuurinatsionalism. Tõlkimine ja romantism on lahutamatud: Auguste Defauconpret (1767–1843) tõlgib kogu Walter Scotti, François-Victor Hugo¹⁰ kogu Shakespeare’i – sonetid 1857 ja näidendid 1859–1866.

Tõlgivad ka kirjanikud: Chateaubriand tõlgib 1836. aastal proosasse Miltoni “Kaotatud paradisi”, Mérimée tõlgib Puškinit, Nerval Goethet, Bürgerit ja eelkõige Heinet, Baudelaire ja Mallarmé Poe’d.

Võime tabada tabamatut tegi Nervalist suure tõlkija, kuigi ta “Fausti” tõlkele oli veel omane konventsionaalsus ja noorusest tingitud akadeemilisus. Nii kirjaniku kui tõlkijana oskas ta ühena vähestest siduda tollesama salapäratunnetuse kaudu erudeeritud ja rahvalikku luule, selle poolest sarnaneb ta Goethega.

Vene kirjandusest hakatakse prantsuse keelde kõigepealt tõlkima Puškinit, esmalt tema jutustusi, mitte luulet. Hiljem, pärast 1880. aastat, hakkavad esimesed Dostojevski tõlkijad töötleva neile tulumatuna tunduvat keelematerjali. Üldlevinud arvamus vene keelest kui noorest ja prantsuse keelest kui vanast keelest pole

tõlkijate eessõnadest kadunud veel tänapäevalgi.

Kasvab Hiina, Jaapani ja India religioosete ja kirjanduslike tekstide tõlgete arv. Eugène Burnouf tõlgib 1861. aastal “Bhagavadgita”.

1825. aastal, sada aastat pärast “La Scienza Nuova” esmaväljaande ilmumist, tõlgib Michelet Vicot. Benthamil, John Stuart Millil, Spenceril ja Darwinil nii kaua oodata ei tule. Kant ootab täielikku tõlget prantsuse keelde 1830–1865. Hegel, Marx, Schopenhauer ja Nietzsche tõlgitakse palju kiiremini.

Piibel inspireerib üha uusi eri konfessioonide tõlkeid. Kõige tähelepanuväärsemad neist on Samuel Caheni (1831–1853) tõlge; Louis Segond’i tõlge (Vana Testament 1874, Uus Testament 1880), mida tänini taastrükitakse; rabide tõlge 1899, mis kustutab oma heebrea tähistaja, olles seega tolleaegse prantsuse judaismi peegelduseks, kuid mida siiani välja antakse; kanoonik Augustin Cramponi katoliiklik Piibli-tõlge (1894–1904), mille jättis varju Jeruusalemma Piibel (1955). Ernest Renani kirjanduslikud tõlked: “Hiib” 1858, “Saalomoni Ülemlaul” 1860, “Koguja raamat” 1882. Teooriast kirjutatakse vähe: madam de Staëli töö “Tõlgete vaimust” (*De l’esprit des traductions*) 1820; Victor Hugo tähelepanekud siin-seal, teiste hulgas sõnasõnalise tõlke ülistus luulekogu “Idamaised laulud” (*Orientales*) kommentaaris.

Inglased tõlgivad 19. sajandil klassitsismi vaimus. Coleridge tõlgib Schillerit.

¹⁰ F.-V. Hugo (1828–1873) – ajakirjanik, tõlkija ja ajalehetoimetaja, Victor Hugo vanem poeg. *Tlk märkus.*

Tolle aja suurtõlge on aegumatuna püsiv Umar Hajjami “Nelikärsid” 1859. aastast Edward Fitzgeraldi vahendatuna. Selle tõlkija väitis: *It is better to be orientally obscure than Europeanly clear* – “Parem olla idapäraselt ähmane kui euroopalikult selge”. Matthew Arnold (1822–1888) toob töös “Homerose tõlkimisest” (*On Translating Homer*, 1861) tõlketeeoriasse ka tõlkekriitika. Jäädes põhimõtte juurde, et vaid luuletaja saab luulet tõlkida, leiab ta, et tõlkija ülesandeks on edasi anda Homerose neli omadust – tempokus, lihtsus, otsekohesus ja õilsus –, loobudes arhaisemide historitsistlikust illusioonist ja kunstliku läbipaistvuse ideest.

Saksamaal on sel ajajärgul kõige olulisem idakeelte tõlkija Friedrich Rückert (1788–1866), kes tõlgib pärsia, araabia ja sanskriti keelest. Piibli tõlkimise järjepidevusest rääkides tuleks nimetada Samson Raphael Hirschi (1808–1888) tõlget ja eksegeetilist tegevust, eeskätt Moosese raamatute (1867–1878) ja Psalmide (1883) puhul.

Venemaal on mõned suured kirjanikud ühtlasi ka tõlkijad. Nagu saksa aladelgi, lülitatakse ka siin kirjanike tõlked nende teoste väljaannetesse. Puškin osutab Chateaubriand'i Miltoni “Kaotatud paradiisi” tõlkest (1836) rääkides uuema aja nõudele näha kirjanikke “rahvarõivais ja nende loomulike puudustega”, vastupidiselt varasemale seisukohale, mis eelistas “mõtet väljendusele”. Ta kiidab Chateau-

briand'i sõnasõnalise – *slovo v slovo* – tõlke eest.¹¹ Just eeskätt luuletajatest saavad suured tõlkijad: Lermontov tõlkis Goethe, Tjutšev (1803–1873) Goethe ja Schilleri luulet, Annenski (1855–1909) prantsuse luulet Baudelaire'ist sümbolistideni.

20. sajand. Tõlkimine kui lavastamine

20. sajandil kasvab kommunikatsiooni roll tõlkimises ja samal ajal areneb ka metatõlkeline tegevus. Suuline tõlge saab alguse 1919. aastal, siis on veel tegemist järeltõlkega. Sünkroontõlge võetakse kasutusele pärast Teist maailmasõda Nürnbergi protsessi ajal. Külma sõja periood toob kaasa tõlkemasina leiutamise 1954. aastal. Põhiliselt just masintõlke piiratu- sest, süntaksiteooria puudumisest, kasvas välja sõjaväeliste struktuuride kaudu finantseeritav generatiivgrammatika programm.

Mis puudutab kirjandust, siis Prantsusmaal ilmub järjest uusi antiikautorite tõlkeid, palju on tõlgitud ja tõlgitakse edasi Sapphot. Victor Bérard'i “Odüsseia” ilmub 1925. aastal. Kõmu tekitab 1964. aastal ilmunud Klossowski sõnasõnaline “Aeneise” tõlge. Parimaks Shakespeare'i sonettide tõlkeks peetakse siiani Pierre Jean Jouve'i proosatõlget 1955. aastast. Kuid see on üksnes vähem halb kui teised. Lewis Carrolli sõnamängud vahendab

¹¹ Artikkel “Miltonist ja Chateaubriand'i “Kaotatud paradiisi” tõlkest”, ilmunud ajakirjas *Souremennik* 1837; A. P u š k i n, Polnoje sobranije sočinenij. Moskva, 1958, kd VII, lk 488.

prantsuse keelde Henri Parisot. Erinevaid "Hamleti" tõlkeid pole enam võimalik kokku lugedagi, nende hulgas on Eugène Morand'i ja Marcel Schwobi tõlge 1899., André Gide'i oma 1946., Yves Bonnefoy oma 1957. aastast. Ent ilmselt üks suuremaid prantsuse keelde tõlkijaid sel ajajärgul on Armand Robin (1912–1961), kes tõlgib paljudest keeltest ja avaldab oma tõlkeid kogumikus "Mu elu ilma minuta" (*Ma vie sans moi*, 1940). Musili vahendab prantsuse keelde Philippe Jaccotet, aga Jaccottet' "Odüsseial" puudub Homerose teksti ilu. On ka "valekaunitare", mis on küll kuulsad, aga ülekiidetud, nagu Pierre Leyrisi tõlkeid Hopkinsi luulest; on selliseid, mis küll oma ülesande täitsid, aga andsid teose tähenduse edasi vaid osaliselt, nagu Alexandre Vialatte'i Kafka-tõlkeid. On ka "tõelisi kaunitare", nagu Marguerite Yourcenari tõlgitud neegrispirituaalide kogumik "Fleuve profond, sombre rivière" (1973). Lisaks veel üks marginaalne nähtus, enesetõlkimine, näiteks Beckett'i ümberkirjutused.

20. sajandil vahendatakse Prantsusmaal väga palju ladina-ameerika romaani. Jean Prévost tõlgib Lorcat. Prantsuse kirjaniidud eelistavad "ümber kirjutada" hispaania "kuldse ajastu" draamaloomingut: Albert Camus tõlgib Calderóni, Superielle Lope de Vegat. Dantet tõlgitakse pidevalt, aga halvasti: temalt võetakse ära prosoodia ja rütm ning säilitatakse väidetavalt vaid tema tempokus. Kriitika vaikib vastutulelikult. Seevastu Dostojevski hakkab André Markowicz'i tõlkes rääkima prantsuse keelt, kuid kerge Céline'i aktendiga. Marina Tsvetajeva ilmub Ève Mallaret' tõlkes, Juan de Yepes Jacques

Ancet' tõlkes. Tšehhovi "Kajaka" tõlgib ja lavastab Antoine Vitez, kes lähenes oma lavastusele kui tõlkele ja tõlkele kui lavastusele.

Tõlgitava materjali kogus ei tähenda veel, et sünniks palju suurtõlkeid, lihtsalt tõlgete arv on suur. Dominiiklase Georges Passeleqi tõlgitud Maredsous' Piibel (1949) on endiselt mõjutatud konfessionaalsest hoiakust. Sellele järgnenud katoliiklik Jeruusalemma Piibel (1955) puhastab tõlget hebreaismidest. Ka Piibli-tõlkija Édouard Dhorme (tõlge 1956–1958) on dominiiklane, tema puhul võrdub eruditsioon usutunnistusega. Siis on veel kanoonik Osty tõlge 1973. ja TOB 1975. aastast (*Traduction Œcuménique de la Bible*, ühinenud protestantide ja katoliiklaste Piibli Oikumeeniline Tõlge, mille nimelühendis peitub sõnamäng: sõna *Tov* tähendab heebrea keeles 'hea'). Nendele vastanduvad vana sõnasõnalise tõlke traditsiooni esindajad, mille kaitsepühakuks võiks olla Aquila (2. saj): Edmond Flegi (1959, 1963) ja seda jätkav André Chouraqui tõlge (1974). Viimase menu põhinneb valearusaamal, nagu lastaks siin tõepoolest kõlada originaalil, tegelikult on see väärarusaamistev tõlge täis ebajärjekindlusi ja jämedaid vigu. Sest ta ei tunneta teksti kui tervikut, see tähendab rütmi.

Vastupidiselt varasemale põlgusele tõlkijate suhtes väärtustatakse sellel ajastul tõlkeid järjest uute auhindade asutamisega. Aga tõlge jääb põhiosas endiselt sõlsuma keelemõistetest ja stilistikast. Suulise kõne poeetika on alles tekkimas.

Ingliskeelseteks suurtõlgeteks võiks lugeda Scott Moncrieffi Prousti-tõlget "Kadunud aega otsimas" (1941), Michael

Hamburgeri Hölderlini ja teiste saksa luuletajate tõlkeid, Arthur Waley tõlkeid hiina ja jaapani luulest (1916–1947).

Saksa keelelal loovad arvestatavaid ja püsiväärtusega tõlkeid eeskätt luuletajad: Stefan George tõlgib katkendeid “Jumalikust komöödiast”, Shakespeare’i sonetid, Baudelaire’i “Kurja lilled”, katkendeid Dante Gabriel Rossetti, Swinburne’i, Verlaine’i, Rimbaud’, Henri de Régnier’, Verhaerani, D’Annunzio, poola, taani ja hollandi luuletajate loomingust; Rudolf Borchardt tõlgib Dantet, Rilke Verlaine’i, Mallarmé’d, Valéry’d. Franz Rosenzweig ja Martin Buber teevad uue Piibli-tõlke (*Die Schrift und ihre Verdeutschung*, 1925–1938), mida Buber redigeerib 1954. ja 1962. aastal. Paul Celan tõlgib palju prantsuse, aga samuti vene kaasaegset luulet ning inglise ja ameerika luulet Shakespeare’ist tänapäevani, Ungarettit, Pessoa, rumeenia luuletajaid, ja Israeli kirjaniku David Rokeah’ loomingut. Tõlgivad ka Heinrich Böll, Hans Magnus Enzensberger, Martin Walser.

Sajandi algupoolel, 1923. aastal, ilmub ka Walter Benjamini eessõna “Tõlkija ülesanne”¹² Baudelaire’i luuletsükli “Pariisi pildid” tõlkele. Sellest saab manifest teisesuse tavapärase annekteerimise vastu identiteediga, seda aga üksnes keele piires, mitte tekstipoetikas.

Saksa keeles on kaks mõistet, millel prantsuse keeles vasted puuduvad. Stefan George nimetas oma tõlkeid *Umdichtungen*, ümbertehtud luuletusteks, ümberluuletusteks; Celan nimetab end tõlkijana

Nachdichter’iks, *Nachdichtung* on järel luuletus, mis paikneb täpse transkriptsiooni ja muganduse vahel.

Venemaal ilmub suurtõlkeid: Aleksandr Blok tõlgib Heineta, aga samuti Rubtebeufi ja Grillparzerit; Pasternak tõlgib Shakespeare’i; Maršak inglise luulet; Lozinski tõlgib 1946. aastal “Jumaliku komöödia”. Venemaal räägitakse juba 1920. aastatel tõlketeooriast. Ent see teooria üksnes loob vastanduse tõlketeaduseks ülendatud filoloogilise täpsuse doktriini ja tõlkimise kui kunsti vahele.

Kokkuvõte

Tõlkimine on muutunud elukutseks. Seda õpetatakse. Ilmub järjest uusi õpikuid, mis levitavad võrdleva stilistika alastest käsitlustest lähtuvat kontseptsiooni, mille järgi kirjanduslik tõlge tähendab üleminekut ühest keelest teise. See on küll vaieldamatu, aga sellest ei piisa, sest siin puudub hädavajalik seos tõlgitavate tekstide poeetikaga.

Vajadusele tõlkepoetika järele viitab suurte tõlgete koondumine suurte tekstide ümber, st selliste tekstide ümber, mis on loonud aegumatuks jäänud poeetika – Ezra Pound defineeris kirjandust kui *news that stay news* – ja mis sunnivad end pidevalt alal hoidma, seeläbi et neid üha uuesti lausutakse. Ületõlkimine on osa nende võimest uuesti ellu ärgata. Niiviisi tõlgitakse teiste hulgas ikka ja jälle üle Homerost, Piiblit, Dantet, Shakespeare’i.

Prantsuse keelest tõlkinud Anu Treikelder

¹² W. B e n j a m i n, Tõlkija ülesanne. Vt käesolev *Vikerkaar*, lk 97. *Toim.*

HENRI MESCHONNIC (s 1932) on rahvusvaheliselt tuntud prantsuse tõlke-
teoreetik ja -praktik, kes on avaldanud
ligemale paarkümmend tõlkealast raama-
tut ning mitmeid kaalukaid vahendusi
(heebrea, vanakreeka, ladina, jaapani,
saksa, vene jt keeltest). Tema teostest tuleb
esile tõsta viiekõitelist raamatusarja Pour
la poétique (1970–1978) ning rütmi ja
tõlke probleemidele pühendatud käsitlu-
si Critique du rythme. Anthropologie his-
torique du langage (1982) ja Politique
du rythme, politique du sujet (1995).
Meschonnic nimetab oma lähenemisviisi
tõlkepoetikaks (või tõlkimise poetikaks),
mõistes sealjuures sõna “poetika” väga
avaralt; oma viimases raamatus Poétique
du traduire (1999) kirjutab ta: “kirjandu-
se, keele ja ühiskonna probleemide oma-
vaheline seotus paneb aluse lähenemise-
le, mida ma nimetan poetikaks, vastan-
dades seda nende probleemide autonoom-

sele vaatlusele traditsioonilises teadusha-
rude eraldatuse võtmes.” Meschonnici tõl-
kepoetika võtmemõiste on rütm. Lähtu-
des eeldusest, et igasugune tekst on sidus,
asetab Meschonnic rõhuasetuse teksti kui
terviku tõlkimisele ja loeb siin esmataht-
saks originaali rütmi edastamist. Rütm on
see, mis annab tekstile sidususe, mis tagab
teksti diskursiivse korrastatuse. Siin tõlgi-
tud peatükk eelpool tsiteeritud Meschon-
nici viimasest raamatust “Tõlkimise poee-
tika” ei võimalda küll lähemalt aimu saa-
da autori tõlketeadustest vaadetest,
kuid näitab tema teadmiste laia haaret
ning esitab isikupärase ülevaate Euroopa
tõlkeajaloost selle algusest tänapäevani.
Henri Meschonnic töötab praegu keeletea-
duse professorina Pariisi VIII Ülikoolis.
Lisaks teadus- ja tõlketöödele on ta aval-
danud kuus algupärast luulekogu.

Marek Tamm

ANNE MARIE LOUIS

JORGE LUIS BORGESE TÕLKEKÄSITUS *

Jorge Luis Borgese mõtisklused kirjandusliku tõlke teemal sünnivad teooria ja praktika lahutatuse märgi all. Oma kõige esimeste tõlgete puhul ta tõlkimise üle veel ei arutlenud ja tema esimesed tekstid, kus vaadeldakse kirjanduse tõlkimist, ei lähtu intensiivsest tõlkijatööst. Aastal 1926, kirjutises “Tõlkimisviisidest”, valandab Borgese arutluse probleem, millised võivad olla sõnade kultuurilised konnotatsioonid ühes ja samas keeles. Sellele artiklile järgnevad 1932. aastal “Homeroose-versioonid”¹ ja 1936. aastal “Tuhande ühe öö tõlkijad”². Alles viimasest aastast alates hakkab ta ka ise tõlkima mahukamaid kirjandusteoseid.

Need kaks 1930. aastatel kirjutatud artiklit ei püüa jätta filosoofilist muljet.³ Borges ei lähene tõlkele süsteemselt ja metodoloogiliselt ega arutle ka tõlkimisel tekkivate empiiriliste takistuste üle.

Tema diskursiivne strateegia põhineb hoopis teistsugusel lähenemisviisil: konkreetsete tõlketeastete näitel esitab ta teatava hulga tähelepanekuid ja printsiipe, milles ometi ei puudu ka teoreetiline refleksioon. Kuna Borgese meelest tuleb teoreetilised probleemid kätkeda kriitikasse, ehitab ta oma teooria üles tööle näidetele. Niisugune strateegia seletabki võib-olla, miks tema tõlkekäsitlused pole teooria mainet, sellal kui ta seisukohad muudes küsimustes on leidnud olulist vastukaja.⁴ Tõepoolest, Borgese tõlkearusaamad pole tänapäeva kirjandusteooriat eriti mõjutanud. Seepärast piirdubki tema tõlketeeemaliste tekstide retseptatsioon üksikute fraaside kordamisega, ilma et uuritaks nois tekstides väljendatud kontseptsioone – seega Borgese vaatepunkti tegelikult omaks võtmata.

Just nii on lugu George Steineri raama-

* La traduction selon Jorge Luis Borges. *Poétique* no. 107, Sept. 1996, lk 289–300.

¹ *Las versiones homéricas*. Esmakordselt ilmunud ajalehe *La prensa* kirjanduslisas 8. mail 1932; samast aastast kuulub esseekogusse “Mõttevahetus” (*Discusión*).

² *Los traductores de las 1001 Noches*. Oluline osa sellest ilmus ajalehe *Crítica* kirjanduslisas pealkirjade all *El Puntual Mardrus* (3. veebruar 1934) ja *Las 1001 Noches* (10. märts 1934). Alates “Igaviku ajaloo” (*Historia de la eternidad*) 1936. aasta väljaandest on need tekstid liidetud “Tuhande ühe öö tõlkijate” koosseisu.

³ Jätan siin seega kõrvale “Tõlkimisviisid” (*Las dos maneras de traducir*), kus Borges keskendub tõlkimisele ühteainsasse keelde. Ta alustab kahe tõlkimisviisi analüüsimisega, väites, et on need tuletanud Newmani ja Arnoldi diskussioonist; üks rakendab sõnasõnalisust, mida Borges seostab romantilise mentaliteediga, teine aga perifraasi, mida Borges peab klassikaliseks. Peagi jõuab kirjutis arutluseni rahvuskirjanduse kujunemise üle.

tuga “Pärast Paabelit”⁵, mille epigraafide seas leidub “Homeroose-versioonide” lõpulause: “Mitte ükski probleem pole kirjanduse ja tema tagasihoidliku müsteeriumiga niisama konsubstantsiaalne, kui seda on tõlke probleem.” Steiner tsiteerib seda esseekogu “Mõttevahetus” 1957. aasta väljaande järgi. Ometi ei ole tema raamatus ühtegi viidet Borgese tõlketeeemalistele kirjutistele: ei vihjata isegi tekstile, kust epigraaf on võetud. Sellest hoolimata on Borges raamatus sees. Steiner toob ta sisse kui ühe “meie kolmest tänapäeva kabalistist” ja viitab mõnede tema juttude teemadele: labürindid, ringvaremed, sammaskäigud ja Paabel. Ta tsiteerib novelle “Kompass”, “Paabeli raamatukogu”, “Pierre Ménard, Don Quijote autor” ja “Aleph”.

Arutledes keele ja tunnetuse üle, võtab Steiner appi need Borgese tekstid ja muudab nad filosoofilise tõlgenduse objektiks. Ta väidab, et “keeled, mida kasutab Borges, liginevad ainsale okultsele tõele (Aleph keldritrepi üheksateistkümnendal astmel Carlos Argentino Daneri majas), nagu seda teevad ka tähestiku tähed “kosmilises raamatukogus”, mida kirjeldab üks tema läbitungimatuid novelle”;

peale selle on “Pierre Ménard” Steineri arvates “kõige tihedam ja lõõvam kommentaar tõlkimisele”; “Paabeli raamatukogu” väljendab “keelte pudenumise all peituvat vormiliselt ammendamatu ühtsust”.

Tegelikult rõhutab Borgeselt võetud epigraafi olemasolu Steineri raamatus üksnes seda, kui ühitamatud on tema arusaamad nendega, mida “Homeroose-versioonides” väljendab Borges. “Pärast Paabelit” ei saakski sisaldada Borgese artikli analüüsi, kuna Steineri ja Borgese lähtekohad ja lähenemisviisid on selleks liiga erinevad.

Võib vaid rõdeda, et mõned Borgese novellid, mida on tajutud kui mõistujutte inimese filosoofilistest hirmudest, näiteks mis puudutab inimese suhet keelega, on tihti andnud ainet hermeneutisteks tõlgendusteks. Seega on Steineri valik Borgese tekstidest niivõrd klassikaline, kui saab üldse olla, ja sama tähendusrikas on tõsiasi, et ta ei võta üldse arvesse Borgese tõlketeeemalisi arutlusi.⁶

Kahe autori arusaamade lahknevust näitab ehk kõige paremini see, kuidas nad suhtuvad tõlkega seotud nostalgiasse. Kui Steiner teeb ülevaadet sellest, mida ta

⁴ See nähtus on tihedalt seotud žanriprobleemiga: “Pierre Ménard, Don Quijote autor” on välja pakutud kui novell ja kuulub “Fiktsioonide” esimesse osasse “Hargnevate teede aed” [e. k 1972, *Loomingu Raamatukogu* nr 5/6, tlk Ott Ojamaa]; “Homeroose-versioonid” ja “Tuhande ühe öö tõlkijad” kuuluvad aga esseekogudesse. On jätkuvalt paradoksaalne, et kui mitmedki Borgese jutud on leidnud olulist teoreetilist vastukaja, siis tema kirjandusprobleeme käsitlevate esseede tähtsust ei ole märgatud ja nad on jäetud kasutamata.

⁵ G. S t e i n e r, *After Babel. Aspects of Language and Translation*. New York, 1975.

⁶ Raamatus “L'Épreuve de l'étranger” (Paris, 1984) kordab Antoine Berman seda epigraafi, esitamata küsimust, millisest kontekstist see on võetud. Kuna tema teoreetiline mõte ulatab saksa romantismi käsituste uurimisest kaugemale ja kuna ta ühtlasi püüab distantseeruda hermeneutikast, on see huvipuudus kahetsusväärne, sest “Homeroose-versioonid” annab uue vaatenurga tõlkeprobleemile.

nimetab "teooria ambitsioonideks", kinnitab ta, et ükski tõlge ei pääse originaalile piisavalt lähedale ja nii on kogu tõlkimise ajalugu ja teooria täidetud kaotusekurbus. "On olemas tõlkimisele ainuomane viletsus, Paabeli-järgne melanhoolia," kirjutab Steiner⁷; samuti tsiteerib ta Matthias Claudiuse saksakeelset sententsi "*Wer übersetzt, der untersetzt*" (kes tõlgib, see madaldab). Samas peatükis kahetseb Steiner tõlke sünniprotsessi kadumaminekut, sest tõlkijate mustandeid säilitatakse harva ja meile jääb üksnes lõpptulemus.

Need märkused viivad jälle küsimusteni, kui suurt originaaltruudust tuleks tõlkelt nõuda ja millisel määral võib lubada eemaldumist, – seega sisuliselt probleemini, kuidas eristada "head" ja "halba" tõlget. Niisugused küsimused lähtuvad arusaamast, et kõike ei saa tõlkida, kuna kaovad kontekstid ja viitevõrgustikud, mis kunagi võimaldasid tõlgendada nüüd nii läbipaistmatuks muutunud teksti.

Borgese tõlkekäsituses pole sellisel kahetsusel ja nostalgial üldse kohta. Tõlkimise viletsusele vastandab Borges rikkuse, mille loob võimalus tekste tõlkides paljundada. Niisugune käsitlus kaotab tõlketöö eetilise dimensiooni ja muudab tõlke kohe kriitika objektiks, ilma et kriitika enam piirduks vigade ja õnnestumiste loeteluga. Tegelikult kaitseb Borges tõlke ainuomaseid õigusi.

Kirjanduse teenistuses

Borgese tõlkekontseptsioon saab alguse tema keeldumisest tunnustada asju, mis traditsiooniliselt on asunud tõlkekäsituste keskmes. Teda ei huvita mitte tõlke vahetõlge originaaliga, vaid eri tõlgete omavahelised suhted. Kuna originaaltruudus pole tema jaoks olemuslik küsimus, ei saa analüüs keskenduda kahe teksti vahekorrale ega ülekandele ühest keelest teise. Kogu selle problemaatika jätab Borges kõrvale ega lausu nende asjade kohta sõnagi, välja arvatud paar lühikest märkust essees "Tõlkimisviisidest".

Seepärast kinnitabki Borges "Homerose-versioonides", et ta "õnneks ei oska kreeka keelt"; keele mitteoskamine pole tema meelest vajak ega takista sugugi võrdlemast "Odüsseia" ingliskeelseid tõlkeid. Vastupidi, ta rõhutab mitteoskamise eeliseid. Tema arutlusi ei legitimeeri algkeele tundmine; hoopis oskamatus on see, millega ta oma kontseptsiooni põhjendab ja õigustab. Sest inimene, kes loeks Homerose teksti originaalis, ei saaks seda laadi katsetusele anduda; kui harilikult peetakse võõrkeele tundmist võimaluseks pääseda ligi originaalteksti rikkustele, siis siin teeks see lugeja vaesemaks. Ses mõttes vastandab Borges "Don Quijotet" ja "Odüsseiat": esimene on tema jaoks "ühetaoline monument", mille variatsioonid piirduvad eri väljaannetega, teine seevastu – "proosa- ja värssteoste rahvusvaheline raamatukogu". Nõnda kaotab võõrkeelne

⁷ Ta lisab, et seda mõtet olevat kõige paremini väljendanud filosoof Ortega y Gasset. Ilmselt pole siin kohatu meenutada, et Borges suhtus Ortégasse üldiselt vaenulikult ja oli temaga mitmes asjas eri meelt.

tekst oma eelisseisundi ja Homerose-kultusele ei jää enam ruumi. Tõlketeoste muutlikkus tuleneb sellest, et uusi tõlkeid tuleb kogu aeg juurde.

Need arutlused lähtuvad mõtisklusest "lõpliku teksti" mõiste üle (*texto definitivo*), mille Borges oma kuulsa vormeliga tagasi lükkab: "Lõpliku teksti mõiste sobib kokku vaid religiooni või väsimusega." Originaali ja tõlke vahekorda peab ta identseks kahe mustandi vahekorraga, kustutades niiviisi kõik kvalitatiivsed hierarhiad, mis mustandeid teineteisest eristavad. Tõepoolest, Borges peab seesugust hierarhiat originaali ja tõlke vahel valeks; tähistades üht mustandit numbriga ja teist tähega, rõhutab ta, et nende vahel ei saa hierarhiat kehtestada:

"Kui eeldaksime, et iga uus elementide kombinatsioon on tingimata halvem originaalsest, tähendaks see, et mustand 9 on tingimata halvem mustandist H – sest midagi peale mustandite ei saa olemas olla."

Niisugune argumentatsioon muudab küsitavaks niihästi "lõpliku teksti" kui ka "originaalteksti" mõiste, sest kui tõlge on originaali suhtes sama mis mustand, siis on originaaltekst *samuti* mustand. Selle kontseptsiooni originaalsus seisneb muidugi väites, et midagi peale mustandite ei saa olemas olla, kuna see kaotab võimaluse postuleerida originaalteksti olemasolu. Seega ei tulene "lõpliku teksti" staatus Borgese arusaamist mööda mitte teksti enese sisemistest omadustest, vaid ta saab selle lugemise käigus, õigemini korduva ülelugemise käigus. Ülelugemist tuleb siin mõista vähemalt kahes tähenduses: see ei tähenda ainult seda, et kord juba loetut

loetakse üle, vaid hõlmab ka esimest kokkupuudet klassikalise teosega. Borges nimelt lisab, et ka seda tüüpi teoste esmakordne lugemine on tegelikult teistkordne, sest me juba tunneme neid; seda väidet võib mõista kirjandusklassika definitioonina: klassikateos on tekst, mida tuntakse lugematagi. Samast vormelist võib aga tuletada veel teisegi definitiooni: klassikateos on tekst, mida kunagi ei loeta esmakordselt, vaid alati üksnes loetakse üle. Teosed, mida Borges tõlkimise üle arutledes vaatleb, näivad seega klappivat nende printsiipidega. Nad võib liigitada "klassikatekstide" hulka, millest on tehtud palju tõlkeid.

Borgese järgi on tõlketeksti probleem – võiks öelda, igasuguse tõlketeksti probleem – kirjandusega kaasa sündinud: järelikult on tõlkelisus kirjandusele seesmiselt omane, on tema konstitutiivne omadus. Tõlkest saab kirjanduse osadistsipliin, mis ühtlasi aitab viia teda kooskõlla iseenesega. Sest kui ühest ja samast teosest on palju tõlkeid, hoomab Borges siin üks-teisega vaenujalal olevate tõlkijate dünastiat – idee, mida ta väljendab "Tuhande ühe öö tõlkijates". Uue versiooni loomine lähtub soovist teist tõlget hävitada, seda diskrediteerida. Just sellest seisukohast vaatleb ta Galland'i, Lane'i, Burtoni, Mardrusi ja Weili tõlkeid "Tuhandest ühest ööst", mis annavad võimaluse mõtiskleda õhtumaise kirjandusajaloo üle. Mis puutub Homerosse, siis tema puhul jõuab Borges, kes eelistab ingliskeelseid versioone, koguni väiteni, et eri Homerose-tõlgete najal saaks rekonstrueerida terve inglise kirjanduse ajaloo.

Aga just "Tuhande ühe öö tõlkijad"

võimaldab mõista, miks Borges omistab nii suurt tähtsust teose esmatõlkele: esmatõlge tähistab võõraste kultuuri kuuluva teksti inkorporeerimist sellesse kirjandustraditsiooni, mille keelde ta tõlgitakse. Hiljem on Borges seda selgitanud ühes “Tuhandele ühele ööle” pühendatud loengus:

“Ent naaskem hetke juurde, mil esimest korda tõlgitakse “Tuhat üks ööd”. See on tähtsündmus kõigile Euroopa kirjandustele. Oleme aastas 1704 Prantsusmaal. See on Suure Sajandi Prantsusmaa, Prantsusmaa, kus kirjanduses dikteerib seadusi Boileau, kes sureb 1711 ega aimaagi, et kogu tema retoorikat ähvardab juba too hiilgav idamaine sissetung.”⁸

Borges käib siin välja idee, et tõlge võib muuta küsitavaks teatava ajastu ja iseäranis ühe maa valitsevad retoorilised printsiibid. Ta kirjeldab tõlke mõjujõudu ja neid muutusi, mis tõlge mingis keeles ja kirjanduses tekitab. Tõlkele omistatakse siin võime kummutada kogu kirjandustraditsiooni; sõnad, mida Borges kasutab (“dikteerib”, “ähvardab”), joonistavad välja arusaama kirjandusväljast kui kokkupõrgete ja võitluste väljast, *milles tõlked osalevad*. Kui tõlge omandab sellise dimensiooni, muutub ka arusaadavaks, miks Borges kunagi ei anna praktilisi kommentaare tõlkijatöö kohta ja miks ta ei tee kuskil katset formuleerida normatiivset tõlketeooriat. Samal ajal peab ta “õnnelikuks olukorraks” seda, kui ühest ja samast tekstist sigineb küllaga tõlkeid. Uus tõlge ei sea niisiis küsitavaks juba

olemasolevate kvaliteeti, vaid pakub välja uue teksti, mille väärtus oleneb tõlkija võimest teha tekst enese omaks.

Kohtumiste ja inskriptsioonide paigad

“Tuhande ühe öö” puhul tekitab Öhtumaa jaoks sellise õnneliku olukorra uue kirjandusliku fantaasiamaailma ilmumine. Vajadus teost tõlkida eeldab püüdu tuua lugejani kirjanduslik maailm, mida too seni ei tundnud; see maailm pole aga ühtne ja ühemõtteline, vaid esineb rea eri versioonidena, mille vahelistes erinevustes nähakse tõlkija isiklike juurdepanekuid – “Tuhande ühe öö tõlkijates” nimetab Borges neid “tõlkija isiklikeks kingitusteks”. Peale selle ei ole need juurdepanekud pelgad detailid, vaid nad on tõlke kõige huvitavam osa, ja seepärast ongi teosed, mis saavad ühe kirjandusliku traditsiooni osaks alles pärast tõlkimist, teistega võrreldes paremas olukorras. Borges käib välja hüpoteesi, et mõned tõlkija väljajätted või kõrvalekalded võivad muuta tõlke eelisteks. Näib olevat ilmne, et tõlkimine on parandustehnika ja et ta tähendab võimalust kõrvaldada originaalteksti ebatäiuslikkust.

Mõnikord võib tõlkijate kõrvalekaldeid pidada mingi varasema traditsiooni taastamiseks, mis oli olemas juba enne, kui teos sai raamatuks. “Tuhande ühe öö tõlkijates” käsitleb Borges tõlke aluseks olnud arabi keelset teksti mugandusena

⁸ “Tuhat üks ööd” (1977). [Tsitereeritud eestikeelsest tõlkest kogumikus: J. L. B o r g e s, Valik esseid. Tlk Ruth Lias. Vagabund, 2000.]

varasematest lugudest, mis vastasid Kairo keskklassi põõbellikule maitsele. Rafineeritud kõlvatused, mis Galland ja Lane oma tõlgetes täiesti välja on jätnud, oleksid siis väljaandja spekulatsioonid lugeja naermaajamiseks. Nõnda võiksid Galland'i ja Lane'i versioonid paista algredaktsiooni taastamisena.

Tekst, millest lähtudes tõlge loodi, kaotab seega originaalteksti staatuse ja muutub omakorda muganduseks, üheks versiooniks; teda ei võeta enam "teose kui monumendina"; samuti nagu "Tuhande

ühe öö" tõlked, muutub ka "originaaltekst" ajalooliseks, mistõttu lahknevused araabiakeelse teksti ja tõlgete vahel ei ole enam nii olulised.

Tõsi küll, Borgeski peab tõlkijate juurdepanekuid kõrvalekalleteks; aga ta kaitseb neid kõrvalekaldeid, kuna need soodustavad kuulsate tekstide paljundamist ja variatsiooniküllust, mis rikastab kirjandustraditsiooni, pakkudes lugejale uusi naudinguid.

Need tähelepanekud lubavad väita, et Borgese käsituses pole tõlge mitte oma ja võõra kohtumispaik, vaid inskriptsiooniruum. Katsetel rekonstrueerida tõlkekeeles "algupäraseid" tähendusi ei ole tema meelest mingit erilist väärtust. Konteksti, isegi tõlkija kaasaegse konteksti tõene rekonstruktsioon on tegelikult alati võimalu, utoopiline katse. Just selle poolest ongi tõlge kütkestav, et ta ei saa kunagi olla "autentne".

Teksti esmase resonantsi kadumine tähendab selle ruumi avanemist, kuhu tõlkija paneb iseenda, kirjutades sinna sisse oma ajastu ja individuaalsuse. Just see kadumine loobki tõlkija rikkuse. Al-

gupärase konteksti taastamatus pole seega mingi "kadu" ega "lünk", mis peaks tõlkijates tekitama nostalgiat.

Kavandades taastamist, tegutseb tõlkija aga heas usus. Niisugusel toimimisviisil on muide oma transtsendents: tõlkija muudab tõlketeksti inskriptsioonipaigaks, kuhu ta kirjutab sisse oma keele, kultuuri, ajastu ja individuaalse karakteri. Borges ei lükka seega konteksti taastamise katseid kõrvale; tema meelest tekitavad need toimimisviisi, mille kaudu – ja tänu millele – tõlkija töö

See fiktsioon on ta enese nägemus tõlgitavast tekstist, see tähendab viis, kuidas ta seda oma vaimusilmas näeb. Selle fiktsionaalse ruumi avanemine on möödapääsmatu; tõlkija ei saa seda kunagi takistada. Ja selle fiktsiooni kehtestamine paigutab tõlke omamaisesse kirjandusse, andes talle sama staatuse, mis on tõlkimise abita saadud tekstidel. Selle subjektiivsuse inskriptsiooniga ei kaasne autorikultus, sest kuigi see on üheainsa inimese inskriptsioon, paigutub see inimese konteksti: indiviid on ühtlasi ajastu, ajalugu ja ühiskond.

Nõnda ei ole tõlge mitte ala, kus põrkavad kokku oma ja võõras, vaid ta on kirjanduslike kokkupõrgete paik, kuna tõlkija kannab endas oma maa ja ajastu kirjandustraditsiooni ja esindab ka teatud arusaama tõlkimisest, mis on kultuurisidus ja ajalooliselt dateeritav.

Siiski eeldab Borgese käsitus ka pinda, millele see inskriptsioon kantakse. Tekst, millest tõlkija tahab anda teiskeelse versiooni, on objekt, mille teatavad omadused võivad paista silma hoolimata tõlkija subjektiivsuse lisandumisest. See on ainus

aspekt, mille puhul Borges kasutab "originaalteksti" mõistet: ta võrdleb omavahel "Tuhande ühe öö" tõlkeid eri keeltesse, et "rekonstrueerida" originaali.

Niisugune meetod pole kasulik mitte sellepärast, et nõnda pääseks lähemale originaalile; ta on hoopiski vahend, mille abil saab paremini hinnata eri tõlkijate inskriptsioone. Truuduse ja reetmise problemaatika omandab siin uue mõõtme: Borges teeb originaaltruudusest tõlketöö negatiivse omaduse, tõlkija teenete röövli. Seepärast teatab ta, et Mardrusile sageli osaks saanud kiitus tõlke täpsuse eest võrdub tema töö ja isikupära eitamisega – niisiis kõige selle eitamisega, milles peitub tema "Tuhande ühe öö" tõlke võlu.

Truuduse-probleemi puhul läheb Borges aga pisut veel kaugemale. Ta väidab, et keeleoskus ja kokkupuude võõra kultuuriga ei ole mingisuguse truuduse tagatised, sest nad võivad takistada tõlkijal oma kultuuri sissekirjutamist tõlkesse. Kõige püsivama jälje jätab tõlge *alati* tõlkija oma kultuuritausta tõttu, kusjuures tõlkija isiklik panus sõltub väga vähe originaali omadustest.

Mõnikord sõltub tõlkija panuse varieerumine tekstis tema eesmärkidest. Nendele pöörab Borges erilist tähelepanu: tema meelest on need lahutamatu seotud kirjastajaga ja publikuga, kellele tõlge on määratud.

Selles mõttes on ainuke truudus, millest tõlkija puhul saab juttu olla, Borgese meelest eesmärgitruudus. Järelikult on iga tõlge truu, välja arvatud sõnasõnaline tõlge, mille ainuke väärtus tuleneb ta kontrastist oleviku kommete ja sõnavara-ga. Lõpuks kaitseb Borges "Homerose-

versioonides" sellist versiooni, kus tõlkija kontekst ja tema kaasaegne sõnavara kõige tugevamalt läbi löövad.

Need märkused konteksti avaldumise kohta tõlkes toovad esile ühe aspekti, millele Borges tahabki juhtida lugeja tähelepanu: et tõlkija eesmärgid ja tõlkekäsitlus on tema silmis hoopis vähem olulised kui tõlkija ise ja tema kirjandusharjumused. Niisugune seisukoht toob meid tõlkija esteetilise maitse probleemi juurde; tekib tihe seos lugemise ja tõlkimise vahel, kuna tõlkija lugemusest ja kirjanikutööst oleneb tema tõlkeversiooni eripära. Kuid lugemisel on määrav roll ka Borgese arutlustes, mis puudutavad tõlke vastuvõttu. Kui tõlke staatus ei sõltu tema suhtest algupärandiga, sõltub see ainuüksi tema lugejatest.

"Tuhande ühe öö tõlkijates" kirjutab Borges: "Sõna-sõnalt on Galland'i versioon kõige halvemini kirjutatud, ta on kõige eksitavam ja nõrgem, aga teda loeti kõige paremini." Kui tõlke lugemisviisile omistatakse nii suurt tähtsust, tõstab see ühtlasi esile lugemise aktiivset rolli ja seda, et lugemine tähendab omaksvõttu.

Mõtiskledes tõlke konteksti ja selle sissekirjutamise üle, hakkab Borges "Tuhande ühe öö tõlkijates" muide kasutama "maitse"-metafoori. Asi algab viidetega eri meeltele, vastandades "18. sajandi maiku" "orientaalsele aroomile". Need maitseallusioonid kuuluvad selgelt esteetikasse, rõhutades tõlgete ajaloolist ja kultuurilist loomust, ehk teisisõnu, tõlke tihedat seost tõlkijale eriomase retoorika ja esteetikaga.

Borgese näidetest

“Homeroose-versioonides” keskendub Borges mõnele ingliskeelsetele tõlgetele ja püüab neid kirjeldada. Selleks toob ta ära ühe “Odüsseia”-lõigu kuus versiooni (katke Odysseuse jutuajamisest Achilleuse vaimuga), vaadeldes neid kui sama teksti erinevaid saatusi.⁹

Selles kirjutises kasutatav strateegia on üks Borgese suuri leide: ta ei tsiteeri neid tõlkeid mitte inglise, vaid hispaania keeles, ilma et sellele tekstis eraldi tähelepanu juhitaks. Valitud lõigu eri versioonid antakse nõnda, nagu oleks tegu ingliskeelse tekstiga, ja nende järgnevus peab näitama, milliseid varieerumisi sama tekst võib läbi teha. Lugeja puutub aga kokku üksnes kreeka keelest tõlgitu tõlgetega; kuna ingliskeelset teksti pole, tuleb omavahel võrrelda hispaaniakeelseid fragmente, mis peaksid võimaldama hinnata tõlkijate kõrvalekaldeid. Hispaaniakeelse versiooni päritolu teada ei anta, nii et autorinime puudumine kontrasteerub inglise tõlkijate nimedega ja annab veenva tõendi, et autor on Borges ise.¹⁰

See-eest ühes joonealuses, millega “Homeroose-versioonid” raamatuväljaandes lõpeb, lubab Borges anda tõlkenäite ühelt oma valikautorilt, ja toob siis äsja tsiteeritud lõigu ingliskeelse versiooni. Mitte miski ei valmista lugejat ette, et järgnev näide on teises keeles kui varasemad. Näite asend Borgese tekstis annab aga mõista, et autor tahab avalikuks teha võtte, millega ta inglise tõlkijate versioone

on looritanud. Niisugune strateegia võimaldab piiritleda kasutatud vahendite kaksipidist iseloomu, kuna Borges üht-aegu looritab ja paljastab seda, kuidas ta lugejat on lummanud. Too viimane löik annab märku, et kirjutist võiks lugeda ka teisel tasandil; Borgese eesmärk paistab olevat juhtida lugejate tähelepanu näidete esitamise viisile ja näidata, et nad on haneks püütud. Sest kõik, mis Borges tõlke kohta on väitnud, kehtib *samamoodi* ta enese tõlgete kohta ega ole mõeldud iseloomustama ainult inglise tõlkijaid.

Tegelikult lugeja ei ole Borgese menetluse ohver, isegi kui mõnikord tundub, et autor teda tüssab. Borges annab sageli märku, et reegleid on rikutud ja tõlkija keel pole sama mis näidete keel, muutes lugeja omamoodi kaassüüdlaseks kirjanduslikus mängus. Ühtlasi võimaldavad hispaaniakeelsed tsitaadid tajuda versioonide erinevust: kõik nad vastavad Borgese antud kirjeldusele ja illustreerivad tõesti neid erinevaid stiile, mida Borges tõlkijalt leiab. Näidete pikkus ja rohkus tugevdavad muljet, et tõestus on selge ja lõpule viidud.

Mäng, kus võõrkeelset tekstilõiku esmalt kommenteeritakse ja analüüsitakse ning siis tsiteeritakse samas keeles, milles on kirjutatud käsitlus, peab lugejale avama autori tõlkekäsituse. Borges rakendab ka tegelikult printsipi, mida ta oma tekstis kaitseb, nii et käsitluse ilmub veel teine tasand peale otsesõnalise väitmise. Kui Homeroose ja “Tuhande ühe öö” tõlgete rohkus sunnib “originaali” ja tõlke suhet

⁹ “Tuhande ühe öö tõlkijates” kasutab Borges sama võtet.

¹⁰ Vaadeldavad tõlkijad on Buckley, Butcher ja Lang, Cowper, Pope, Chapman, Butler.

Jorge Luis Borges

ümber mõtestama, siis näited võimendavad seda rünnakut veelgi, kuna nad on Borgese tõlked nimetatud tõlkijatest. “Homeroose-versioonide” ja “Tuhande ühe öö tõlkijate” omavahelist seotust rõhutab veel ka tõsiasi, et mõlemat vaatlusalust teost peetakse heterogeenseks kogumiks, mis on allunud suulise traditsiooni teisendustele. Mõlemad kuuluvad tänapäeva mõistes autorita tekstide kategooriasse. Autori kuju kadumine peaks esile tõstma tõlkijad, kellest saavad peaaegu autorid.

Süiski pole kindel, et Borgese printsüübid puudutavad ainuüksi selle kategooria tekste. Tõsi küll, teataval määral peab Borges neid tekste versioonideks jutustusest, millel ei ole originaalteksti. Seetõttu saab siin kirjalike teoste suhteid vaadelda samamoodi nagu suuliste versioonide omi, kaotades autori ja kirjandusliku omandi mõisted. Borgese analüüsi eesmärk on näidata, et analüüsitavad tõlked pole ei täpsed ega truud, aga just nende kõrvalekaldest teevad neist iseseisvad kirjandusteosed. Viis, kuidas Borges oma esseedes näidetega ümber käib, tõlkides nad edasi hispaania keelde, annabki neile tõlgetele “originaalteksti” staatuse, tekitades nõnda “originaaltekstide” ahela, mis selle mõiste murendab. Midagi peale mustandite ei saa olemas olla; olemas on ainult versioonid, sest iga tõlge tähendab omaksvõttu ja tõlkija ning tema konteksti sissekirjutamist tekstisse, samuti nagu

jutustuse omaksvõtt tähendab kirjaniku ja tema konteksti jäädvustamist. Selles peitub Borgese teooria fataalsus: õnnelik fataalsus, millest saab alguse kirjandus. Jutustuse autor on see, kes võttis jutustuse omaks.

Need tõlke-teemalised esseed kätkevad ka kriitikakäsitust. Ühest küljest on kirjanduskriitik keegi, kes midagi tõestab, esitades väiteid, tõendeid ja näiteid. Teisest küljest võivad näited, mis on tõlgete edasitõlked, olla ka tõestust õõnestavad “võltsitud tõendid”. See muudab kriitiku hoiaku petise omaks, kuna Borges on kirjutanud oma esseed narratiivses vormis: ta *jutustab* “Tuhande ühe öö” tõlkimise lugu. Narratiivset vormi, mis on veidi teisel kujul olemas ka “Homeroose-versioonides”, ei saa lahutada jutuzanri ilmumisest Borgese loomingusse, mis samuti toimub 1930. aastate alguses.¹¹ Tõlkeprobleemide käsitlus annab märku Borgese kriitikakäsituse teisenemisest ja taotlusest kirjutada teistmoodi kriitikat.

Nendes esseedes tekib ju kahe kriitikamudeli vastandus. Üks neist kahest on kriitika, mis politsei kombel jälitab vigu, langetab hinnanguid ja mõistab hukka selliste printsüüpide ja väärtuste nimel nagu originaaltruudus ja tõlkija isiku varjujäämine; teine aga on kriitika, mille silmis tõlge pole väärtuslik ja huvitav mitte originaaltruuduse, vaid tõlkija omapoolse panuse ja kontekstimõjude tõttu. Borgese arvates peab kriitika ületama kiusatuse

¹¹ Esimene Borgese tekst, mida võib nimetada novelliiks, on “Leyenda policial”, ilmunud ajakirjas *Martín Fierro*, 1927; selle teine versioon ilmus 1928 ajakirjas *El idioma de los argentinos*. Kuid alles pärast seda, kui Borges oli saanud *Crítica* kuulsat kirjanduslista peatoimetajaks, hakkas ta kirjutama rohkem jutte. Need andis ta välja 1935. aastal kogumikuna “Alatuse üldine ajalugu” (*Historia universal de la infamia*).

anduda tõlke vigade loetlemisele ja uurima hoopis seda, millised on tõlke põhimõtted, et tuua välja tõlkija panus ja saavutused.

Borges hülgab politseiliku lähenemise, kus koostatakse vigade ülevaadet. Loobumine tõlkekäsitusest, mis oli varem omane ka talle endale, tähendab soovi eemaldada "kohtuniku" rollist, kes hindab tõlgete vastavust originaalile; samuti loob see võimaluse mõtestada ümber truudusemõiste tõlkimises. See on Borgese kriitika teine aspekt, mille ta defineerib 1930.

aastate alguses: kummutada kriitikas ja kirjandusteoorias valitsev ebausku. Rõhutagem, et samal ajal hakkab Borges eemaldama ka kriitikast, mis otsib kirjanduslike "laene" ja tekstis kasutatud allikaid, mida kirjanik ei avalda. Borges keeldub sellisest uurimistööst, kuna see tema meelest kannab vähe vilja; võttes oma mõtiskluste teljeks suhted eri tõlgete vahel, hakkab ta uurima ala, mis on kirjanduse üle arutlemiseks palju viljakam. Tõlge on seega justkui üks kirjanduskriitika vorme.¹²

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

---

¹² Sellele arusaamale vastab Borgese enese tõlketegevus. Esimene terviklik tõlge temalt on André Gide'i "Perséphone", mis ilmub 1936, niisiis pärast "Homerose-versioone" ja "Tuhande ühe öö tõlkijate" varasemaid variante, samal aastal "Igaviku ajalooa". 1930. ja 1940. aastatel ilmuvad Borgeselt järgmised tõlked: Virginia Woolf, "Un cuarto propio", 1936; Virginia Woolf, "Orlando", 1937; Herman Melville, "Bartleby", 1943; William Faulkner, "Las palmeras salvajes", 1944; Francis Bret Harte, "Bocetos californianos", 1946; Thomas Carlyle, "De los héroes"; Ralph Emerson, "Hombres representativos", 1949. Oluline osa Borgese tõlgetest on ilmunud ajakirjades ja neid pole kunagi koondatud ühte köitesse. Borgese esimene tõlketöö, valik saksa ekspressionistide luulet, pärineb aastast 1920.

JAA KANGILASKI

TÖLKE JA TÖLGENDUSE PROBLEEM ANALÜÜTILISES FILOSOOFIAS*

“Keeleteadlane on kusagil metsiku rahva juures, kelle keel on täiesti tundmatu. Põõsast hüppab välja jänes. Kõrval seisev pärismaalane hüüatab “Gavagai!”...” Umbes selline pilt võiks ehk silme ette tulla inimesele, kes tahab kõnelda midagi tõlkimisega seotud probleemistikust, nii nagu seda mõistetakse tänapäeva ingliskeelses filosoofias (laiemalt nn analüütilises traditsioonis).

Siinses artiklis püüangi tutvustada üsna lühidalt ning üksikasjusse laskumata toda probleemidevalda.¹

Analüütilist (keele)filosoofi huvitab eelkõige mõistete ja nendevaheliste seoste eritlemine. *Tõlge* ja *tõlgendus* on ühed sellistest, mis juba ligi 40 aastat filosoofidele küllaltki suurt huvi on pakkunud. Need mõisted on seotud nii omavahel kui ka mitme teise inimõtlelemises vägagi keskse mõistega, nagu näiteks *tähendus*, *tõde*, *keel*, *mõistmine*, *arvamus*, *teadmine*, *kommunikatsioon* jt. Kavatsen keskenduda kahe väga mõjuka ameerika filosoofi

– Willard Van Orman Quine’i (1908) ja Donald Davidsoni (1917) seisukohtadele, kelle jaoks tõe ja tõlgenduse teema on tähtsal kohal.

1. Kõigepealt veidi Quine’i kui ilmselt olulisima 20. sajandi teise poole ingliskeelse mõtleja filosoofiast üldiselt. Ta alustas loogikuna, kuid asus peatselt tegelema ka muude valdkondadega, eriti metafüüsika, epistemoloogia ja keelefilosoofiaga. Muidugi on nood valdkonnad omavahel vägagi suurel määral seotud. Tema filosoofia alustaladeks on *naturalism*, *empirism* ja *pragmatism*. Naturalism tähendab siinkohal teesi, et filosoofia ja teadus ei vastandu üksteisele, maailma kirjeldab eelkõige teadus ning filosoofia teeb sedasama, ainult suuremal abstraktsustasandil. Empirism väljendub teesis, et kogu tunnetus rajaneb välismaailma objektide mõjul meie närvilõpmeile. Empirism on ühtlasi *holistlik* – meie teadmised välismaailma kohta peaksid läbima meel-

* Artikli aluseks on ettekanne UTKK korraldatud teaduskonverentsil “Retseptioon ja tõlge. Kontekstiprobleeme” Tallinnas 5. detsembril 1997.

¹ Täpsemalt saab nendel teemadel eesti keeles lugeda: W. V. Q u i n e, Tõe otsing. *Akadeemia* 1995, nr 4–7 (orig.: Pursuit of Truth, 1992); D. D a v i d s o n, Tõe ja teadmise koherentsusteooria. *Akadeemia* 1995, nr 9, lk 1843–1867 (orig.: A Coherence Theory of Truth and Knowledge, 1986); W. V. Q u i n e, Empirismi kaks dogmat. Rmt-s: Tähendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast I. Tartu, 1999, lk 194–219 (orig.: Two Dogmas of Empiricism, 1951); D. D a v i d s o n, Tõde ja tähendus. Sealsamas, lk 268–289 (orig.: Truth and Meaning, 1967).

teandmete kontrolli tervikkogumina, sealjuures on vaid osa väiteid otseselt empiirilisel kontrollitavad.² Metodoloogiline pragmatism aga ütleb, et hea teaduslik teooria on see, mis suudab pidevalt muganduda nende jätkuvate mõjutustega meie meeltele ning küsimus *tõest* on tõstetav vaid mingist teooriast lähtudes.

Milline on Quine'i käsitus *keelest*? Esmalt muidugi samuti *holistlik ja empiristlik*. See tähendab, et kõik laused, rääkimata sõnadest, omandavad tähenduse vaid keele kui terviku kontekstis. Meelteandmed aga on ainsaks kontrollivahendiks, mis tagavad keelekasutuse objektiivsuse.³ Veel tuleb siin rõhutada, et keelt mõistab Quine vägagi üldiselt, samastades keele ja *teooria* mõisted. Tema arvates saab keelt uurida aga ainult *biheivioristlikult*, vaadeldes keeletarvitajate käitumist. Kuigi psühholoogias on biheiviorism ilmselt ebaõige lähenemine, on see keeleuurimises paratamatu. Keele omandamine toimub teiste inimeste verbaalset käitumist jälgides ja enda oma sellega kohandades.⁴

Kuni Quine'i teoseni "Sõna ja objekt" (1960) tõlge ja tõlgendus analüütikuid eriti ei huvitanud, neid peeti suhteliselt triviaalseiks mõisteiks. Veidi varem oli Quine seadnud kahtluse alla tähenduse ja sünonüümia mõisted, väites, et neil pole arusaadavat sisu.⁵ Täpsemalt, pole võimalik anda kriteeriumi täielikuks tähendus-

samasuseks kahe väljendi vahel, st pole olemas sellist asja nagu täielik sünonüümia (väljaspool samaekstensionilisust ehk samaosutuslikkust).

Kui nii, siis pole ka tähenduse mõistega suuremat peale hakata, kuna puudub ka igasugune muu võimalus tähendust kuidagi defineerida. Koos sellega satub ohtu aga ka tõlkimise triviaalsus, mõistetakse ju tõlget tavaliselt samatähenduslike väljendite asendamisena teineteisega, olgu siis kahe keele vahel või keelesiseselt. Quine'i (ja Davidsoni) jaoks pole aga olemas keelt kui sellist, vaid meil on tegemist üksikõnelejate idiolektidega. Nn "keel" on selle keele kõnelejate idiolektide summa. Seetõttu on tõlge ja tõlgendus täiesti universaalsed nähtused, millega puutume kokku kogu aeg.

Quine jõudis siit järeldusena kõikehõlmava skeptitsismini: *radikaaltõlge* – tõlge täiesti tundmatust keelest – pole üheselt võimalik. Seda hakkas ta nimetama *tõlke määramatuse (indeterminacy of translation)* teesiks. Sellega ongi seotud ta eeltoodud kuulus näide. Kaks lingvisti, kes sõltumatult töötaksid mingi džunglikeele tõlkekäsiraamatu koostamisel, saaksid väga suure tõenäosusega erineva tulemuse. "...kahes konkureerivas käsiraamatus džunglilause tõlkena esitatud ingliskeelsed laused ei tarvitse olla ingliskeelses kontekstis üksteisega asendatavad."⁶ ("...käsiraamatud ühe keele teise

² J. K i v i s t i k, Järelsõna. *Akadeemia* 1995, nr 7, lk 1559.

³ Sealsamas, lk 1562.

⁴ W. V. Q u i n e, Tõe otsing, lk 1099.

⁵ W. V. Q u i n e, *From a Logical Point of View*. Cambridge (Mass.), 1953; W. V. Q u i n e, *Empirismi kaks dogmat*; vt ka W. V. Q u i n e, Tõe otsing.

⁶ W. V. Q u i n e, Tõe otsing, lk 1107.

tõlkimiseks võivad olla tehtud eri viisidel, mis kõik on kooskõlas kõnelemiskalduvuste kogumiga, kuid sellest hoolimata mitte omavahel.”⁷⁾

Pärismaalase hüüatus “Gavagai!”, kui põõsa tagant hüppab välja jänes, võib tähendada nii ‘Näe, jänes!’, ‘Küll sel jänesel on pikad kõrvad!’ kui ‘Jälle see pagana hüpik!’ vms. Lingvist teeb oletuse tähenduse kohta ning püüab seda edaspidi kontrollida, hüüdes ise sellesarnastes olukordades “Gavagai!”. Pärismaalase heakskiidu/mittenõustumise põhjal saab ta tõenäoliselt üsna hea lähendi tegelikkusele; seda tüüpi lausete, *vaatluslausete* puhul on see üsnagi piisav.

Edasi hakkab ta püstitama *analüütilisi hüpoteese* pärismaalase keelekasutuse kohta laiemalt, kuna enamiku lausetega ei saa ta vastavusse seada nende kasutus-situatsiooni. Lõplikku kindlust nende hüpoteeside õigsuses ei saa aga kunagi olla.

Siin tuleb tähele panna, et Quine ei räägi tõlke määramatusest mitte sõnade puhul, mis oleks küllaltki triviaalne tees ning mille kohta saab tuua palju konkreetseid näiteid. Ta peab silmas palju tugevamat põhimõtet: määramatu on *lausete* radikaaltõlge. Sõnad aga saavadki

oma tähenduse just lausest, milles neid kasutatakse, ega oma seda enamasti iseseisvalt, niisiis tuleneb triviaalne tees lihtsalt Quine’i omast. See sõltub palju rohkem konkreetsest (kahest) keelest ning seetõttu ei võimalda näidetega illustreerimist.⁸⁾

Eksootilise, täiesti tundmatu keele näide on toodud vaid asja teravamaks esiletoomiseks: määramatus valitseb Quine’i järgi, nagu öeldud, ka üheainsa keele sisesealt.⁹⁾ Quine tegeleb seega eelkõige radikaaltõlkega. Mis suhtes on aga tõlge ja tõlgendus?

Quine tunnistas oma viimases raamatus “Stimulist teaduseni”¹⁰⁾, et pärismaalaste keelt uurivat lingvist ei huvita õigupoolest mitte niivõrd tõlge kui tõlgendus, interpretatsioon. Ta tahab kohalikku keelt ära õppida, osata selles suhelda – see on avaram ülesanne kui pelga tõlkekäsiramatute koostamine. Lause, mis jääb tõlkimatuks, võib siiski olla kuidagi tõlgendatav. Laiemas semantilises perspektiivis on põhiküsimuseks tõlgendus, tõlge on tunduvalt kitsam projekt. Selles osas tunnistas Quine ühtlasi, et Davidsoni käsitus tõlgendusest on tema meelest asjakohane ning tal pole sellele midagi lisada. Järgnevalt lähengi selle juurde.

⁷⁾ W. V. Quine, *Word and Object*. Cambridge (Mass.), 1960, lk 27.

⁸⁾ W. V. Quine, *Tõe otsing*, lk 1109–1110.

⁹⁾ Sealsamas, lk 1108.

¹⁰⁾ W. V. Quine, *From Stimulus to Science*. Cambridge (Mass.), 1995, lk 80–81.

¹¹⁾ Vt D. Davidson, *Tõde ja tähendus*; M. Laasberg, *Sissejuhatus Donald Davidsoni keelefilosoofiasse*. *Akadeemia* 1999, nr 9, lk 193–195. Vt ka A. Tarski, *Semantiline tõekontseptsioon ja semantika alused*. Rmt-s: *Tähendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast* I. Tartu, 1999, lk 143–183 (orig.: *The Semantic Conception of Truth and The Foundations of Semantics*, 1944); A. Tarski, *Tõde ja tõestamine*. *Akadeemia* 2000, nr 3, lk 579–606 (orig.: *Truth and Proof*, 1969).

2. Quine'i õpilane Davidson alustas tõe mõistest. Alates 1967. aastast on ta mitmes artiklis arendanud oma kava — anda loomuliku keele tähendusteooria, toetudes poola loogiku Alfred Tarski tõeteooriale.¹¹ Selline teooria peab täitma kaht nõuet: esiteks peab ta pakkuma tõlgenduse mingi kõneleja või kõnelejate rühma kõigile lausungeile, nii tegelikele kui potentsiaalseile; teiseks peaks ta olema verifitseeritav, ilma et oleksid täpselt teada kõneleja(te) propositsioonilised hoiakud – arvamused, uskumused, teadmised, kavatsused jne. Esimene nõue lähtub teesist, et keeleline mõistmine on holistlik, teine peab ära hoidma nende, liiga lähedalt tähendusega seotud mõistete täpse analüüsi vajaduse.¹²

Kui kuuleme kedagi midagi lausumas, saame öeldut tõlgendada vaid lähtudes kahest eeldusest – et tegu on kavatsusliku aktiga ja et tegu on keelega. Tõlgendades kellegi kõnet, tuleb selles seega arvestada kaht komponenti – keeleväljendite tähendust ja kõneleja uskumusi-arvamusi. Neid ei saa aga vaadelda eraldi, vaid ainult koos, läbipõimunult. Põhiküsimused seoses tõlgendusega on seega järgmised: mida sellist me võime teada, mis teeb tõlgenduse võimalikuks? ja, kuidas me võime selle teadmise saavutada?¹³

Davidsoni jaoks on tõlgendus seega *epistemoloogiline* küsimus, otseselt *teadmise* mõistesse puutuv. Tõlgendatakse selleks, et mõista; mõistmine (arusaami-

ne) on aga tähenduse teadmine. Millist teadmist meil tõlgenduseks vaja läheb? Lihtne vastus: teadmist, mida tähendab iga tähenduslik väljend. Siin tuleb esile Quine'i poolt läbiuuritud problemaatika seoses tähendusemõistega. Davidson aga, erinevalt Quine'ist, ei taha seda mõistet täiesti kõrvale heita, kuivõrd ka midagi paremat pole asemele pakkuda. Tõlgenduse juures aga tähenduse mõistest üksi ei piisa – tõlgendussituatsioonis tuleb tegeleda *üheaegselt* kõneleja uskumuste, kavatsuste ja tema sõnade tähendusega.¹⁴

Tõlgendusega puutume kokku pidevalt, ka oma keele lausungeid kuuldes – sellisel juhul on tegemist probleemiga, kuidas me teame, et teine ikka räägib sama keelt; kuidas me teame, et teine kasutab mingit sõna just niisamuti nagu meie ise. Igasugune kellegi kõne mõistmine hõlmab seega radikaalset tõlgendust.

Tõlgendussituatsioonis võib ette tulla nii seda, et tõlgendaja ei tea kõneleja sõnade ja lausete tähendust, kui seda, et ta ei tunne tema uskumusi. See tähendab, et tõlgendus võib olla ekslik. Mis alust meil on tõlgendust adekvaatseks pidada? Keskseks tõlgenduskrriteeriumiks on siin nn *heauskusprintsiiip* (*Principle of Charity*). Selle formuleeris küll juba Quine, kuid ainult elementaarloogika tehteile; Davidson laiendab selle kogu keelele. "Heauskus on meile peale sunnitud; tahame seda või mitte, aga kui soovime mõista teisi, tuleb meil eeldada, et neil on enamikus as-

¹² D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford, 1984, lk xiii.

¹³ D. Davidson, *Radical Interpretation*. Sealsamas, lk 125–139. (Esmatrükk 1973.)

¹⁴ Sealsamas, lk 126–127, vt ka D. Davidson, *Tõe ja teadmise koherentsusteooria*, lk 1855–1857.

jades õigus.”¹⁵ Ühtlasi ei pea ta vaatluslausete eristamist muudest lausetest põhjendatuks. Heauskusprintsipi järgi on vastastikuse mõistmise eelduseks kõneleja uskumuste enamiku tõeseks pidamine tõlgendaja poolt, st tema ratsionaalsuse eeldamine. See tähendab omaenda tõesusstandardite sisselugemist kõneleja uskumustesse. Kui on tegemist uskumuste valdava kooskõllalusega, on ühtlasi alust eeldada, et need uskumused on valdavalt tõesed. Mis tahes uskumus üksikult võetuna võib muidugi vääraks osutuda.¹⁶

Heauskusprintsipi alusel on võimalik lahendada ka tähenduste ja uskumuste omavahelise sõltuvuse küsimus: tuleb eeldada, et uskumus on sama, niikaua kui tehakse kindlaks tähendus. Seda õigustab tõsiasi, et nii nõusolek kui mittenõusolek mingis ühes asjas on mõistetavad vaid laiaulatusliku nõusoleku taustal. See tähendab, et mida rohkemate lausete osas

kõnelejad üksmeelele jõuavad, seda paremini mõistavad nad ka ülejäänud lauseid.¹⁷

Davidson lükkab seega skeptitsismi tagasi — radikaalne tõlgendus on võimalik.¹⁸ Ta teeb seda, eeldades kõigile inimestele ühiste ratsionaalsusstandardite olemasolu. Neile toetub kogu inimeste keelekasutus, kusjuures tavaliselt keelelise suhtluse aluseks peetavaid keelekonventsioone peab Davidson üsna kõrvalise tähtsusega asjaks.¹⁹ Ratsionaalsusstandardite loomus on aga seotud loogika ja tõesusega ühelt poolt ning vaimufilosoofiaga teisalt ning pole enam käesoleva lühitutvustuse teema.

Kokkuvõtteks. Siin on puudutatud vaid Quine'i ja Davidsoni filosoofia põhiseisukohti. Nende vaated on palju sügavamale minevad, põhjendatumad ja samas kindlasti ka vaieldavamad, kui siinsest kirjutisest ehk paista võis.

---

¹⁵ D. Davidson, On the Very Idea of a Conceptual Scheme. Rmt-s: D. Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation, lk 197. (Esmatrükk 1974.)

¹⁶ D. Davidson, Tõe ja teadmise koherentsusteooria, lk 1857–1860; D. Davidson, Radical Interpretation, lk 136–137; D. Davidson, On the Very Idea of a Conceptual Scheme, 196–197.

¹⁷ D. Davidson, Radical Interpretation, lk 137.

¹⁸ Davidson lükkab sellega ühtlasi tagasi ka *relativismi*. Ta näitab, et tuleb loobuda veel ühest (kolmandast) empirismi dogmast, mille järgi saab vahet teha meie mõisteskeemil ja puhtempiirilisel (kontseptualiseerimata) sisul või tõendmaterjalil või reaalsusel. Kui see nii oleks, tuleks tõesti tunnistada kontseptuaalset relativismi – nagu saaks ühtsama empiirilist sisu hõlmata (organiseerida) erinevate, üksteiseks tõlgitamatu mõisteskeemidega (keelte, teooriate, paradigmadega), nagu on väitnud nt Benjamin Lee Whorf, Thomas Kuhn või Paul Feyerabend. Davidson aga rõhutab, et siis peaks olema võimalik tõusta üksikust mõisteskeemist “kõrgemale”, ütlemaks midagi mõisteskeemi ja empiiriliste andmete suhte kohta, see aga pole võimalik. Meil pole seega mingit arusaadavat alust mõisteskeemide üksteisest eristamiseks. Kui me aga ei saa arusaadavalt ütelda, et skeemid on erinevad, ei saa me ka öelda, et neid on üks. Järelikult tuleb üldse loobuda mõisteskeemi ideest. Vt D. Davidson, On the Very Idea of a Conceptual Scheme.

¹⁹ D. Davidson, Communication and Convention. Rmt-s: D. Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation, lk 265–280. (Esmatrükk 1981.)

ANNA VERSCHIK

ÜHE TÕLKE EBAÕNNESTUMISE PÕHJUSTEST

1999. aasta kevadel pidasin Peterburi Juudi Ülikoolis mõned loengud jidiši keelest ja kirjandusest. Ühe kirjandusloengu teemaks oli Dovid Bergelson ja tema looming, põhiliselt romaan “Kui kõik on läbi” (*Nox alemen*)¹, mis on Bergelsoni tähtsaim ja vist kõige parem teos. Tundsin ennast kindlalt, kuna esiteks olin Oxfordi Ülikoolis kuulanud erikursust selle romaani kohta ja lugenud asjakohaseid uurimusi ning teiseks – olin selle ise tõlkinud eesti keelde. Samuti oli mu käsutuses ingliskeelne tõlge.² Venekeelne Bergelson õnnestus mul hankida siis, kui olin juba tõlkimisega ühele poole jõudnud ja käsikirja kirjastusele loovutanud. Arvasin, et oma loengus saan toetuda vene tõlkele (kuulajaskond oli venekeelne).³

Kuid mu üllatus ja nõutus oli suur, kui hakkasin lugema tuttavat teksti vene keeles ega tundnud seda ära. Otsustasin, et pühendan vähemalt osa loengust hoopis tõlkeanalüüsile.

Allpool püüan selgitada, mis siis vene Bergelsoniga juhtus, et ta venekeelsele lugejale nii-öelda kaduma kippus minema.

Kirjanduslooline taust

Dovid Bergelson (1884–1952) on jidiši kirjanduse ajaloos küllaltki vastuoluline kuju: Ukrainas sündinud ja pärast 1917. aasta revolutsiooni Läände emigreerunud uuenduslik kirjanik, jidiši moodsa romaani rajaja, kes äkitselt pöördus nõukogude usku ja asus elama N. Liitu, kus püüdis viljelda sotsrealismi. Lojaalsus režimile teda ei päästnud. Kosmopolitismivastase (loe: juudivastase) kampaania käigus ta arreteeriti süüdistatuna kosmopolitismis, juudi natsionalismis jne ning hukati koos teiste juudi kultuuritegelastega 12. augustil 1952. aastal.

See vastuolulisus peegeldub ka kirjanduskriitikas. Bergelsoni sümpaatia N. Liidu vastu ja sotsrealismi nõudeid järgiv hilisem looming tekitasid nõrdimust ja nõutust Lääne kolleegide seas. Nõukogude arvustajad aga ülistasid Bergelsoni kui tõelist sotsialistlikku kirjanikku ja püüdsid ta varasematestki teostest välja lugeda sotsiaalsete olude ja kodanliku korra kriitikat.⁴ Hiljem, kui maailmale sai teatavaks

¹ D. B e r g e l s o n, *Nox alemen*. Rmt-s: D. Bergelson, *Oisgeveilte verk*. Moskva, 1961, lk 55–430. Siin ja edaspidi on jidišikeelne tekst ladina transliteratsioonis.

² Eesti keeles: D. B e r g e l s o n, *Kui kõik on läbi*. Tallinn, 1999. Tõlge jidiši keelest, kommentaarid ja järelsõna: A. Verschik; inglise keeles: D. B e r g e l s o n, *When All is Said and Done*. Athens, 1977. Tõlge, kommentaarid ja eessõna: B. Martin.

³ Vene keeles: Д. Б е р г е л ь с о н, *Мирелэ*. Rmt-s: Д. Бергельсон, *Избранные произведения*. Москва, 1947, lk 29–193. Tõlkinud J. Blaginina.

kurb kuupäev 12.08.1952, suhtus Lääs hukatud juudi (jidiši) kultuuritegelastesse mõistagi kaastundega, kuid hinnang Bergelsoni ja teiste nõukogude perioodi loominguks jäi endiseks. Pärast Stalini surma juudi kultuuritegelased rehabiliteeriti (enamik neist postuumselt), samas ei tehtud nõukogude jidiši kirjanduskriitikas kunagi juttu 1948. aasta kampaaniast, juudi teatrite ja kirjastuste sulgemisest ning juudi kultuuri hävitamisest.⁵

Nõukogude Liidus ei räägitud Bergelsonist ega tema saatusekaaslastest kuni 1960. aastate alguseni. Nn sula ajal hakati uuesti jidiši keele kirjandust välja andma – muidugimõista klassikat ja nõukogude kirjanikke. Enam ei räägitud Bergelsonist vulgaarmarksistlikus laadis, kuid endiselt nähti ka tema varasemates teostes eeskätt kodanliku ja patriarhaalse olme eitamist.⁶ Läbinägelikumad Lääne arvustajad tajusid nõukogude juudi (jidiši) kultuuri poolikust ja saamatust. Artiklis nõukogude jidišikeelse ajakirja *Sovetiš Heimland* (Nõukogude Kodumaa) käivitamise koh-

ta 1961. aastal suhtub I. B. Singer skeptiliselt ideologiseeritud ja muust juudi maailmast eraldatud jidišikeelse kirjanduskultuuri võimalustesse ning oma mõtte illustreerimiseks toob näiteks Bergelsoni: “Kirjanikud nagu Dovid Bergelson (...), kes olid (...) pühendanud end revolutsioonile, kaotasid kiiresti oma ande ja keelelise võlu. See võib tunduda müstiline, kuid mõned nendest kirjanikest ei suutnud enam õieti moodustada jidišikeelset lauset; nende keel oli kaotanud oma hinge.”⁷

Praegu on selge, et vaatamata sõnabadusele ja tsensuuri puudumisele ei ole jidiši kirjanduse arenguks Venemaal enam mingeid võimalusi. Hoolimata vene-juudi identiteedi konstruktsiooni keerukusest ja mitmekesisusest on täiesti ilmne, et olgu muude asjadega, kuidas on, aga keeleline assimilatsioon on toimunud ja jidiši kirjanikke loetakse seal vene keeles. Nüüd elame olukorras, kus võime küll vabalt rääkida jidiši kirjandusest ja hinnata ühe või teise kirjaniku loomingut olenemata

⁴ Nõukogude ja Lääne kriitika kohta vt S. A. S l o t n i k, *The Novel-Form in the Works of David Bergelson*. Doktoriväitekirj. (Käsikirj.) Columbia University, New York, 1978, lk 16–17, 53–54; B. M a r t i n, Introduction. Rmt-s: D. Bergelson, *When All is Said and Done*, lk xiii.

⁵ Juudi kultuuri hävitamisest N. Liidus vt E. M a r k i š, *Kuidas neid tapeti. Vikerkaar* 1991, nr 3, lk 74–80.

⁶ Sulaegse kriitika näide: R. R u b i n, *Einike gedanken vegn Bergelsons proze*. Rmt-s: R. Rubin, Šraiber un verk. Varssavi; Moskva, 1968, lk 246–251. Huvitav, et raamat ilmus nn kaasaegses standardses kirjaviisis, mitte nõukogude jidiši kirjaviisis. Ilmselt kavatseti teha nõukogude jidiši kultuurile reklaami Läänes ja realiseerida osa tiraažist väljaspool NSVLi. Vulgaarsotsialistliku käsitluse näiteid toome allpool.

⁷ I. B. S i n g e r, *A new use for Yiddish: Sovetish Heymland no 1. Commentary* 1962, nr 3 (33), lk 267. Täpsemalt nõukogude jidiši kirjanduse evolutsioonist vt G. E s t r a i k h, *A Touchstone of Socialist Realism. Jews in Eastern Europe* 1998, nr 3 (37), lk 24–37. Ajakirjast *Sovetiš Heimland* kui nähtusest vt G. E s t r a i k h, *The Era of Sovetish Heymland: Readership of the Yiddish Press in the Former Soviet Union. East European Jewish Affairs* 1995, nr 1 (25), lk 17–22.

ideoloogiast või konjunktuurist, kuid peame leppima sellega, et potentsiaalne lugeja sõltub saajaprotsendiliselt tõlkest (mõned asjatundjad ehk välja arvatud).

Romaanist "Kui kõik on läbi"

Teos ilmus eraldi raamatuna 1913. aastal. See romaan oli jidiši kirjanduses uudne: esiteks, peategelane oli naine, teiseks, käsitus oli silmatorkavalt erapooletu ja süvapsühholoogiline. Tuletame meelde, et see oli sama aeg, mil Šolom Aleihhem kirjutas oma rahvajutte lopsakas lihtrahva jidišis. Bergelsoni proosa pärineb aga hoopis teistest allikatest.

On avaldatud arvamust, et varajast Bergelsoni on mõjutanud Knut Hamsun⁸ (kelle teoseid oli ka jidiši keelde tõlgitud) ja mingil määral Tšehhov. Seda väidet on raske ümber lükata, kuid samuti raske sellega mööndusteta nõustuda. Sellepärast jätame mõjude küsimuse kõrvale ja kõneleme romaani põhijoontest.

Nagu öeldud, on peategelane noor naine nimega Mirele. Tegevus toimub juudi väikelinnas (täpsemat viidet autor ei anna), osaliselt aga ka suures kubernangulinnas. Peategelane ei leia endale asu, ei oska oma eluga midagi peale hakata, sipleb absurdses tegelikkuses ja sassiläinud suhetes. Traditsiooniline eluviis ei anna talle tuge, kuid samuti ei aita teda ka kaasaegne haridus ja moodsad ideed.

Olles läbi proovinud mitmeid suhteid meestega, abielu, lahutuse jne, lahkub Mirele väikelinnast teadmata kuhu, nõu leidmata. Ta on jõudnud veendumusele, et teda ei suuda aidata keegi ega miski, ka mitte oma olukorra lahtimõtestamine. Romaanis on tegevad veel Mirele vanaemad, endine peigmees, mitmed austajad, sõbrad, abikaasa, heebrea kirjanikust intellektuaal Herts jt. Taustaks on väikelinna rahumeelne vaikne elu, kus kõigil on tegemist oma igapäevaste askeldustega. Juudid ja mittejuudid (poolakad ja ukrainlased) saavad üksteisega hästi läbi.

Peategelase probleem on sügavalt isiklik ja psühholoogiline. Asi pole niivõrd "liigsete inimeste põlvkonnas" (seletus, mida pakub kirjanik Herts) kui pigem konkreetse inimese psühhofüüsilistes omadustes. Teose suunitlus on selgelt elitaarne, potentsiaalseteks lugejateks haritlased.⁹

Eraldi tuleb peatuda romaani keelel. Teose uudsus ei seisnenud üksnes problemaatikas, vaid ka keelekasutuses. Laused on pikad, süntaks äärmiselt keeruline. Dialoogi ja otsesest kõnet peaaegu ei kasutata. Iseloomulikud on kordused ja nn dialoog kolmanda isiku vahendusel. On levinud arvamus, et tegelikult on vähemalt osa romaani tegelastest keeleliselt assimileerunud ja kõneleb hoopis vene keelt, sellepärast kasutabki Bergelson kaudset kõnet, et vältida pikki võõrkeelseid lõike.

⁸ Hamsuni mõju mainib põgusalt Singer: I. B. Singer, *Love and Exile*. Harmondsworth, 1986, lk xxxii.

⁹ S. A. Slotnik, *The Novel-Form in the Works of David Bergelson*, lk 10, 15. Süntaksist ja dialoogist läbi kolmanda isiku vt samal autoril lk 130 jj.

Minu arvates ei ole asi selles: autoril esineb lauseid poola, ukraina ja vene keeles (jidiši transliteratsioonis) ja nn metalingvistilisi kommentaare (et tegelane ütles seda või teist selles ja selles keeles).

Tõlkest ja tõlkija tööst

Lugeja võib küsida, milleks on vaja nii pikka seletust. Vastus on järgmine: sellepärast, et – nagu näitab vene tõlke kogemus – ilma nende teadmisteta ei ole võimalik luua vastuvõetavat tõlkestrateegiat. Toome allpool mõned säärase strateegia sõlmpunktid.

* Dominant ja selle tuvastamine. Dominant on kirjandusteose põhiline ja otsustav komponent, mis määravalt mõjutab teisi komponente. Dominandi tuvastamine aitab selgitada ka vähemtähtsaid elemente, mida võib vajaduse korral välja jätta/muuta.¹⁰

* Tõlketegemise juurde kuulub alati otsustamine. Otsustatakse, kas teatud komponendid säilitada, muuta, välja jätta, lisada, kompenseerida.

* Iseloomulike tõsieluseikade (sageli tugeva rahvusliku komponendiga mõistete) edasiandmine.

* “Oma” ja “võõra” probleem. Meie juhtumi puhul seondub sellega tõlke denatsionaliseerimine.

* Tõlke käitumine uues kultuuriruu-

mis, seda määravad tegurid. Tõlke ideologiseerimine.

Tegelikkuses realiseeruvad mitmed punktid ühel ja samal ajal ning on omavahel tihedalt seotud: näiteks dominant dikteerib otsuste tegemist, sama kehtib oma-võõra eristamise kohta, denatsionaliseerimine võib olla otseselt seotud ideologiseerimisega jms.

Selliste põhiküsimuste eristamine on seega tinglik ja tehakse analüüsi hõlbusdamiseks. Iseenesestmõistetavalt on alati võimalik nimetada veel mitmesuguseid parameetreid, kuid lihtsuse mõttes peatume antud teose seisukohalt vaid kõige olulisematel neist.

Siinkirjutajale tundub, et põhiline on selles teoses kõrvalseisja, distantseerunud jutustaja positsioon. Rõhk on peategelase seisundi(te)l. Siit omakorda tulenevad teksti järgmised olulised omadused: keeruleine süntaks, dialoogi vältimine, kordused, liigendamine osadeks ja peatükideks.¹¹

Seetõttu teeb nõutuks vene tõlkija meelevaldne ümberkäimine lausetega: enamasti on üks pikk lause jagatud mitmeks lühikeseks. Tõlkija ei märka kordusi ja tihti väldib neid – võib-olla ajendatuna oma professionaalsest oskusest sünonüüme leida. Bergelsoni lausete võluva kaudsuse asemele tuleb järsk otsene kõne.

Kogu romaani tekstist võib tuua autori intonatsiooni eiramise näiteid. Et oma

¹⁰ Dominandi mõistest vt П. Т о р о п, Тотальный перевод. Тарту, 1995, lk 28, 83–84; Р. Я к о б с о н, Доминанта. Rmt-s: Хрестоматия по теоретическому литературоведению. Сост. И. Чернов. Тарту, 1976, lk 56.

¹¹ S. A. Slotniku tööst võib leida liigendamise detailse analüüsi ja põhjenduse (lk 60 jj).

väidet illustreerida, esitan siin vaid romaani esimese lause originaalis ja tõlkes.¹² Jidiši keeles: *Gance fir jor hot zix cvišn zei gecoign der heimišer klein-štetldiker šidex, un geendikt hot er zix ot viazoi: zi, reb Gedalje Hurvices basjexide, Mirele, hot im sof-kol-sof di tnoim opgešikt un alein vider ongehoibn arumšpacirn mitn krumen student Lipkis* (reaalune tõlge: “Tervelt neli aastat venis nende vahel kodune väikelinlik kihlus, ja lõppes see nõnda: tema, reb Gedalje Hurvitsi ainuke tütar Mirele, saatis talle lõppude lõpuks abielulepingu tagasi ja ise hakkas uuesti ringi jalutama lonkava tudengi Lipkisiga”). Ja vene keeles: *Свадьба так и не состоялась. Почти накануне ее Мирелэ, дочь Гедалье Гурвица, отослала жениху своему все подарки и акт обручения и опять возобновила знакомство с хромым студентом Липкисом* (reaalune tõlge: “Pulm ei toimunud siiski. Peaaegu selle eelõhtul saatis Mirele, Gedalje Hurvitsi tütar, oma peigmehele tagasi kõik kingitused ja kihluslepingu ning uuendas taas tutvust lonkava tudengi Lipkisiga”).

Kahjuks ei ole mul teada, kas vene tõlkija tõlkis originaalist või reaaluselt. Kuid isegi viimasel juhul oleks lausete struktuuri muutmine olnud välditav. Vaevalt küll, et vene klassikute keerulise lauseehitusega harjunud lugeja oleks vajanud mugandust, seda enam et selle teose puhul ongi süntaks põhiline võte (suuremal

määral kui sõnavara).

Otsustamine ja valikute tegemine on tihedalt seotud kõigi muude aspektidega. Kas eespool mainitud lauseehituse muutmise oli tõlkija teadlik strateegia (s.o ta otsustas, et lausepiirid pole tähtsad) või ebateadlik valik, on nüüd võimatu öelda. Küll aga võib oletada, et loobumine teatud juudi reaalistest on tendents, mis on märgatav ka teiste juudi kirjanike teoste nõukogudeaegsetes tõlgetes. Võimalik, et tõlkija järgis alateadlikult seda suunitlust, mis peegeldab võimude pehmelt öeldes ambivalentset suhtumist juudi rahvuslikku identiteeti ja kultuuri. See teema väärib kindlasti üksikasjalisemat käsitlust tulevikus. Mainime vaid, et Bergelson ei taotle juudi reaali abil etnograafilist koloriiti. Reaalid on tihti vaid igapäevase elu detailid, taust, eriti romaanis kujutatava jõuka keskklassi puhul. Oluline on aga juudi ja kristliku kalendri kasutamine.¹³ Pidevalt nimetatakse juudi kalendri kuid, tähtpäevi, pühi. Mõnikord nimetatakse kristliku kalendri tähtpäevi konkreetset, mõnikord piirdatakse ütlusega “mittejuudi püha”. Kui autorile on millegipärast oluline, et ühe sündmuse ajastamine toimub juudi ja teine kristliku kalendri järgi, siis peaks seda jaotust järgima ka tõlkija. Osa juudi kultuuri seikadest (ka osa kalendripühi) on tõlkes alles jäetud, kuid tundub, et tõlkija on püüdnud vältida juudi ja mittejuudi reaali vastandamist ja mõ-

¹² Vt D. Bergelson, Oisgeveilt verk, lk 55; Д. Бергелъсон, Избранные произведения, lk 29. Võrdluseks viitame ka eestikeelsele ja ingliskeelsele tekstile: D. Bergelson, Kui kõik on läbi, lk 5; D. Bergelson, When All is Said and Done, lk 3. Esimese lause tähtsusest vt R. Rubin, Einike gedanken vegn Bergelsons proze, lk 246.

¹³ S. A. Slotnik, The Novel-Form in the Works of David Bergelson, lk 84–85, 88.

nel juhul otsustanud asendada väljendi *mittejuudi püha* näiteks *pühapäeva õhtuga*.¹⁴

See asjaolu on seotud ka oma-võõra problemaatikaga. Eristamine, eraldamine on traditsioonilises juudi kultuuris väga oluline (sabat ja argipäevad, valgus ja pimedus, piimatoidud ja lihatoidud jne). Selline jaotus peegeldub ka jidiši keeles, näiteks juudi matuste ja mittejuudi matuste tähistamiseks on kaks eri sõna, sama kehtib paljude muude reaaside kohta. Ilmselt üldine ideoloogiline kliima ei soosinud sellist eristamist ja autoripoolsed märkused tegelaste rahvuse ja usutunnistuse kohta kõrvaldatakse (iseegi teisejärgulistes episoodides). Nõnda juhtub näiteks vestluses arstidest, kelle kohta autor on öelnud, et üks neist on kristlane, teine juut.¹⁵

Oma-võõra problemaatikaga on seotud ka võõrkeelsed elemendid romaanis ja nende staatus. Kujutatav ajastu – 20. sajandi algus – on juudi kultuuriloos aeg, kui oma muutub võõraks ja võõras omaks. Huvitav, et ukraina-, vene- ja poolakeelsed laused esinevad romaanis jidiši transliteratsioonis ja ilma tõlketa. Samas on üks ladinakeelne lause varustatud tõlkega ja antud originaalkirjaviisis. See märgib võõrelementide võõrapärasuse eri

astmeid (poola, ukraina ja vene on vähem võõras kui ladina). Autori metalingvistilistest kommentaaridest oli juba juttu. Kahjuks tõlkija enamasti ignoreerib neid. Antud olukorras tekib aga oht, et kuna teos tõlgitakse vene keelde, võivad algupärandi venekeelsed laused tõlkes n-ö lahustuda. Sellisel juhul peaks tõlkija need kommentaarid ise lisama (et tegelane ütles seda ja seda vene keeles).¹⁶

Kindlasti võiks rääkida ka “võõrast sõnast” (intekstist e tekstist tekstis), vahekorra autor individuaalsete omaduste (lauseehitus, lemmiksõnavara), kirjandusliku suuna omaduste ja kogu rahvusliku kirjanduse omaduste vahel.¹⁷ Siinse artikli maht ei luba neid tegureid pikemalt analüüsida; mainime vaid, et tõlkestrateegia kavandamisel on äärmiselt oluline arvestada nende kõigiga.

Eelneva põhjal veendusime, et loetletud sõlmpunktid on omavahel läbi põimunud. Nagu öeldud, on määravaks kirjandusteose dominant, kuid meie juhtumi puhul on just dominant tõlkes moonutatud, sest see on allutatud ideologiseerimise eesmärgile. Tõlketeeuse käitumine tõlkivas kultuuris on samuti allutatud ideoloogiale. Esiteks on Bergelsoni teoste valikkogumikus ülekaalus tema nõukogude ajal kirjutatud teosed, enamik neid

¹⁴ Vt D. Bergelson, Oisgeveilte verk, lk 64 ja Д. Бергелъсон, Избранные произведения, lk 32.

¹⁵ Vrd sealsamas, lk 366 ja lk 162.

¹⁶ D. Bergelson, Oisgeveilte verk, lk 181 ja Д. Бергелъсон, Избранные произведения, lk 73.

¹⁷ Selle problemaatika kohta vt П. Тороп, Тотальный перевод, lk 125 jj; P. Pesonen, Dialogi ja tekstid. Bahtinin, Lotmanin ja Mintsin virikkeitä intertekstuaalisuuden tutkimiseen. Rmt-s: Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia. Helsinki, 1991, lk 31–58; Ю. Лотман, Текст в тексте. Труды по знаковым системам 1981, nr 14, lk 3–18 (eesti k-s: J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tekst – kirjandus – kultuur. Tallinn, 1990, lk 280–303).

selgesti väljendatud nõukoguliku meelsusega. Teiseks rõhutab eessõna autor J. Dobrušin ka varasemate teoste puhul sotsiaalsete olude kriitikat ja seda, et romaani põhitegelane kehastavat stiihilist protesti roiskuva (juudi) kodanluse ja selle eluviiside vastu.¹⁸

Melanhoolial, kurbusel, üksindusel ja depressioonil polnud nõukogude ideoloogias kohta. Seetõttu tundub, et lausete lühendamise, kaudsuse vältimise, korduste asendamine ning sellest tulenev stiili rabeledus ja hoogsus teenivad (olgugi et sellisena teadvustamatult) just ideoloogilisi eesmärke.

Ja lõpetuseks paar sõna pealkirja tõlkimisest. Jidiši keeles on *nox alemen* idioom (otsetõlkes 'pärasť kõike'), mis tähendabki umbes: 'kui kõik on läbi'. Inglise variant *When All is Said and Done* tundub olevat sobiv lahendus, sest esiteks

on see samuti kindlaks kujunenud väljend ja teiseks kajastab see lõplikkust ja pöördumatust. Vene keeles on romaani pealkirjaks "Mirele" – peategelase nimi. Kindlasti olnuks võimalik leida vastav venekeelne väljend, kuid ilmselt polnud küsimus ekvivalendi puudumises. Ka see valik on kooskõlas kirjeldatud tendentsiga: kaudne ja ebamäärane asendatakse konkreetsega, raskuspunkt kandub mujale, peategelase olukorra trööstitus ei ole lõplik (sest ühiskonnakorda võib ju muuta jne).

Bergelsoni tõlkija inglise keelde Bernard Martin on märkinud oma eessõnas, et romaan väärrib tunnustust maailma kirjandusklassikasse kuuluva teosena, kuna pakub värsket pilguheitu inimeksistenti õudustele ja ilule.¹⁹ Tahaks uskuda, et see "õudus ja ilu" leiab kunagi väljenduse ka uues vene tõlkes.

¹⁸ И. Д о б р у ш и н, Давид Бергельсон. Rmt-s: Д. Бергельсон, Избранные произведения, lk 4–5.

¹⁹ D. B e r g e l s o n, *When All is Said and Done*, lk xxi.

REIN RAUD

Keel ja kultuuriline Teine

Üks jaapani kolleeg ütles mulle kord, et tema seisukohast vaadates näib, nagu räägiksid kõik Euroopa rahvad põhimõtteliselt üht ja sama keelt, milles ainult sõnad on erinevad. Ta pidas silmas muidugi keelte sisemist loogikat, mitte ainult sellist formaal-struktuurilist ja sõnavaralist sarnasust nagu see, mis seob romaani või turgi keeli, – ning selle loogika järgi kaldus ta ka eesti ja soome keelt arvama pigem Euroopa kui Aasia keeleruumi kuuluvaks, selgete saksa ja rootsi jälgede pärast, mis meie keelelisele mõtlemisele on pika läbikäimisega jäänud. Ka Soomes on Erik Allardt kunagi esinenud väitega, et soomelik keeleteadvus meenutab enam rootsi kui näiteks handi või udmurdi oma, mis sest et sootus ja tulevikutus grammatilist struktuuri määravad – muid, loomult indoeuroopalikumaid elemente leiduvat siiski veel rohkem.

Kuigi päris ühise keeleloogika olemasolu (indo)euroopa kultuuriruumis on siiski ehk vaieldav – ja ühiskonna meeldumus selles asjas sõltub üsna ilmselt muudest üksteist tõrjuvatest diskursustest, nagu rahvusromantilisest iseolemisihast ja selle eurodekonstruktsioonist, – valgustab selline probleemiasetus välja ühe olulise küsimuse, millega võõramatest kultuuridest tõlkija peab nii või teisiti kokku puutama.

Iga kultuur kuulub paratamatult suuremasse kooslusse, ruumi, milles räägitakse küll eri keeli ja harrastatakse mõnevõrra erinevaid eluviise, kuid milles valitseva mõtlemise loogika on siiski ühine, kas siis ühisest ajaloolisest traditsioonist või tihedast läbikäimisest tulenevalt. Sellist kooslust võiksime nimetada *homoloogiliseks* kultuuriruumiks. On üpris selge, et Euroopa moodustab sellise ruumi, kuid näiteks Lähis-Ida ei kuulu sinna kohe kindlasti mitte, vaid on Euroopa suhtes *heteroloogiline*. Ma ei pea siin silmas niivõrd seda paratamatult kahe kultuuri üksikute olmeliste detailide tasandil toimivat heteroloogiat (kuigi näidetes seda kasutan), vaid põhilistes asjades, kultuuride süvastruktuurides ilmnevaid kardinaalseid erinevusi. Küsimus on järgmine: kas heteroloogiliste tekstide tõlkimisel kehtivad samad reeglid kui homoloogiliste puhul?

Esmapilgul tundub, et peaksid kindlasti kehtima, sest teisiti ei suudaks kultuur heteroloogilise Teisega justkui üldse toime tulla. Sellestki oletusest võib teha mitu järeldust sõltuvalt sellest, milline on tõlkija teoreetiline lähtekoht. Oletame algselt, et ta seab esikohale tõlgitud teksti toimevõime oma kultuurikeskkonnas. Kultuurierinevustest tingitud raskused tuleks sel juhul osalt ära siluda, osalt jätta markeerima teksti algupära nii-öelda eksootilisust.

Ent sellisel viisil sünnib tõlge, mis on

oma originaali suhtes ise heteroloogiline. Lähtekultuuris ei ole ju eksootilised üldse need detailid, mis tekstis säilitati, vaid hoopis need, mis väidetavalt parema arusaadavuse nimel asendati. Mäletan näiteks juhust, kus eesti autori vene keelde tõlgitud loomajutus esines tegelase karu asemel tegelane Mihhail Ivanõtš – nü olevat vene lugejale arusaadavam. Siin ei ilmne heteroloogia küll veel väga järsult – ühe väikese parandusega on võimalik saada oma keskkonnas pea sama hästi funktsioneeriv, kuid originaali suhtes homoloogiline tõlketekst. Raskem on teha valikuid selliste lausete vahel nagu “sõdur pani püksid ja sandaalid jalga” ning “*bushi* pani *hakama* ja *geta*’d jalga”, millest esimene on konnotatiivselt vale, aga arusaadav, teine jälle originaaltruu, kuid arusaamatu.

Ent kultuurilised reaaliid, mille pruuk on lähte- ja sihtkeeles ka homoloogilise kultuuriruumi sees alati mõnevõrra erinev, on ikkagi veel osa kõigi tõlkijate ühisest probleemist. Heteroloogiliste tekstide tõlkimise raskused seisnevad peaaugjalikult siiski muus.

Me võime ette kujutada eesti kirjaniiku novelli, kus peategelast ei nimetata kogu tekstis nimepidi, vaid lihtsalt “temaks” ning puänt ehitatakse üles sellele, et teksti lõpus osutub tegelane olevat teisest soost, kui olnuks lugeja loomulik eeldus. Sellist teksti on ilmselt võimatu tõlkida keelde, milles toimib läbiv sooline märgistus. Näiteks germaani keeltesse tõlkimisel võiks anda tegelasele mingi eksootilise ja sootunnusteta nime ning mitte kasutada isikulisi asesõnu (kuigi see oleks väga raskesti teostatav), slaavi keel-

tes aga, kus standardne narratiivse aja vorm, minevik, on sooliselt märgistatud, ei saaks seda teksti üldse edasi anda. Heteroloogilise teksti tõlkeprobleemid on kõik sedalaadi, kuid lisaks moodustavad nad süsteemi, milles ei ole võimalik vajakajäämisi ühes lõigus mõne teise kaudu kompenseerida, sest igal tasandil tuleb lahendada samalaadsed probleemid.

Loomulikult on võimalik ka teistsugune lähenemine tõlkele, kus just originaaltruudus seatakse esikohale ning jäetakse heteroloogilise Teise sulandamine oma mõistekeskonda täielikult lugeja hoolde. Sellise tõlketeksti taga võib sageli leiduda tehniliste terminite sõnastik, mis lubab lugeda emakeelset teksti kui võõrast (st veel lõpuni tõlkimatut), ning ilma kommentaaride ja pikkade selgitusteta ei olekski see üldse võimalik.

Akadeemilised tõlked näevad enamasti just sedamoodi välja ning sellele formaadile ei olegi sisuliselt midagi ette heita. Enamasti tõlgitakse aga akadeemiliselt tekste, mis on juba algselt nii keerulised, et pakuvad huvi vaid vähesele hulga lugejatele. Selliseid tekste ei saagi tavapärestades tõlkida neid sealjuures hävitamata ja on ükskõik, kas nad on pärit homoloogilisest või heteroloogilisest kultuurikeskkonnast. Kuid kasutades seda tõlkeviisi kõigi heteroloogiliste tekstide puhul, omistame sama staatuse ka võõra kultuuri lihtsakoelisematele eluavaldustele. Kommentaarid ja glossariumid muudavad oluliselt teksti retseptiooni, pannes meid lugema näiteks lahedaid lorilaule nagu tähtsat teoreetilist teksti, kus iga sõna taga seisab pikk argumentaahel.

Meie kultuuri jaoks tervikuna tähendab see Teise segregatsiooni, heteroloogilise kultuuriainese sulgemist akadeemilise lugejaskonna mõistekeskonda ning valdava osa inimeste maailma piiramist turvalise homoloogilise kultuuriga, kust nad võivad, tõsi küll, isiklike intellektuaalsete pingutustega välja pääseda, aga peavad selleks kulutama vaid pisut vähem jõudu ja tööd, kui vajab ja teeb tekstide vahendamisel tõlkija. Lisaks ei suuda ka akadeemiline lugeja parima tahtmisegi juures omandada samal tasemel kompetentsi väga mitmes sfääris: mitmeaastase ülikoolistudiumi tulemusena võib ta küll õppida adekvaatselt lugema emakeelset Heideggeri, kuid ikkagi mitte saada hakkama buddhistlike suutratekstide või Dôgeniga – ja loomulikult ka vastupidi.

Vaieldamatult on olemas terve hulk tekste, mida ei olegi tarvis ega võimalik tõlkida teisiti kui akadeemiliselt, ning on väga kurb, et väike kultuur ei saa neid endale kuigi suures koguses lubada. Kuid isegi kui kõik maailmamõtte tähtteosed oleksid akadeemilises tõlkes vähestele piisavalt kompetentsetele lugejatele kättesaadavad, ei oleks probleem lahendatud. Selline teadmise hierarhia ei mõju kultuurile sugugi paremini kui võõra nivelleerimine, sest tõlke põhiline ülesanne – avardada oma kultuuri vaimumaailma piire – jääb ikkagi suurema osa inimeste jaoks täitmata. Ning kultuurikeskkonnas võib nõnda jäädagi valitsema analoogiline olukord nagu mõnes heaoluriigis, mille valgustatud eliit pakub peavarju oma kodumaal tagakiusatud, heteroloogilise kultuuritaustaga pagulastele, keda kohalikud mentaalsed *skinhead*'id hakkavad

viivitamatult kividega loopima.

Ent kui heteroloogiliste tekstide tõlkimisel ei anna soovitud tulemust kumbki tõlkekontseptsioon (mõtteline sulandamine ja tingimusteta originaaltruudus), siis jääb meil üle vaid oletada, et heteroloogiliste tekstide tõlkimisel ei kehti samad reeglid, mis homoloogiliste puhul.

Klassikalise jaapani kirjanduse tõlkimisel olen pidanud selle probleemiga tihti kokku puutuma. Näiteks tiitleid, ametkondi ja muid ühiskondliku elu reaale tõlkides on mul tulnud luua neile eestikeelsed vasted, mis annavad edasi nende tähenduse, kuid euroopalike mõistetega ei seonu. Vastupidise näitena võiks tuua Euroopa keeltes üldlevinud praktika nimetada näiteks buddhistliku *zen*-koolkonna pead patriarhiks õigeuskliku vaimulik-konna juhi eeskujul (mõlemad Läänest vaadatuna üks idamaine värk). Kuid see kõik on siiski tühine – põhiline raskus on minu jaoks olnud see, et eesti keel ei sisalda selliseid kõrgstiilitasandeid, mis kuidagiviisi ei assotsieeruks Lääne-Euroopa maailmaga. Näiteks teietamine viisakuse märgina viitab Euroopa monarhide kollektiivsele “meiele”, mis ei ole Aasia kontekstile omane. Muid respektiväljendeid (millel ei oleks iroonilist alatooni nagu verbil “suvatsema”) on eesti keeles vähe ning emotsionaalselt pingestatud olmelise keskkonna, looduse ja asjade tugevate kultuuriliste laengute adekvaatses edasiandmiseks jääb alati vahendeid puudu.

Teisalt on aga eesti keelel rohkesti omadusi, mis teevad jaapani kirjanduse tõlkimise temasse lihtsamaks kui indo-euroopa keeltesse. Suhteliselt suur mo-

daalsuste ja ebamäärasuse väljendamise aparaat ei ole küll päris võrreldav jaapani keele rikkalike võimalustega, kuid ületab tugevasti Euroopa keskmise (millisesse Euroopa keelde võiks täiesti adekvaatselt tõlkida Põrgupõhja Jürka "küllap vist?") ning sooliselt märgistamata asesõna- ja verbivormid lisavad seda avarust veelgi, samuti nagu ka võimalus konstrueerida lauseid, mille alusena võib kujutada mitmeid eri sõnu samast lausest või lõigust. Kaasaja asjalikkusesse kalduvas keelepruugis võivad need eesti keele omadused tunduda tarbetu risuna ning ajalehtoimetajad üritavadki neid alati laekuvatest kaastöödest välja rookida. Ent selle n-õ emotsionaalselt täpse faktilise ebamäärasuse vahendamiseks, millel klassikalise jaapani teksti loogika põhineb, on neist tohutult abi. Ning need on eesti keelele omased jooned, mille mõistmine ei tohiks valmistada rikkamat emakeelt kasutavale lugejale mingit vaeva. Kuna klassikalise jaapani kirjanduse stiilis põimuvad see täpne ebamäärasus ja kõrgstiili funktsioonid lahutamatuult ühte, olengi üritanud, nii hästi kui suudan, nende edasiandmiseks eesti keeles kasutada just neid võimalusi, mida rohke modaalsus ja ebamäärasus pakuvad. Võimalik, et kui selliseid tekste oleks piisavalt rohkesti ja neid ka laialdaselt loetaks, hakkakski see eesti keele kihistus pikapeale lugeja teadvuses assotsieeruma teatava jaapanlikkusega, umbes nõnda nagu Johannes Aaviku keel on ilmselt tema Edgar Allan Poe tõlgete mõjul omandanud pehmelt dekadentliku alatoon. Ning see võimaldaks

jaapanlikulgi mõtteviisil eesti keeles väljendada ka väljaspool jaapani kirjanduse tõlgete piire.

Proovides seda kogemust üldistada, võib ehk öelda, et heteroloogilise teksti tõlkimisel tuleb tõlkijal täita kaks ülesannet: esiteks, luua see mõiste- ja keeletaand oma kultuuris, milles heteroloogilist teksti saab võimalikult väikeste kadudega edasi anda – selleks oma keele marginaalseeruvaid väljendusvõimalusi võimalikult rohkesti ära kasutades –, ning teiseks, naturaliseerida see keskkond, muuta ta oma kultuuri integraalseks osaks ja seondada ülejäänud tasanditega. See tähendab ühtlasi, et heteroloogilise teksti tõlkija peab alati pidama omaenese kultuurikeskkonna piire tinglikeks ja küsitavateks, neid järjest laiemale nihutama, kuid samal ajal mitte üritama liigselt proovile panna oma kultuuri vastuvõtuvõimet.

Muide, need osad igast kultuurist, mis ei ole välja kasvanud ainuüksi temast enesest, põhinevad ju kõik sellisel heteroloogilise mõtteviisi naturaliseerimisel. Ning peaaegu kõigis kultuurides – vähemasti nn suurtes kultuurides, mis ise on teisi ajalooliselt kõige rohkem mõjustanud (välja arvatud hiina kultuur), on sellised elemendid enamuses. Sellest võib ilmselt järeldada, et heteroloogiliste tekstide tõlkimine ja suutlikkus neid vastu võtta on ka üks kultuuri jätkumise tingimatuid eeldusi – kui ta ei suuda nendega toime tulla, siis ta kas sulgub ja kängub või võtab vormi, mis on heteroloogiline tema enese algse oleku suhtes.

AKEN

SERGEI KOVALJOV **Putini sõda***

Äsja 70aastaseks saanud vene teisitimõt-
lejat Sergei Kovaljovi on sageli nimetatud
Andrei Sahharovi ürituse jätkajaks inim-
õiguste vallas Venemaal.

Elukutselt füsioloog (bioloogiakandi-
daat 1964), oli ta üks inimõiguste init-
siatiivgrupi asutajaid (1969) ja Jooksvate
Sündmuste Kroonika toimetajaid. 1970
võeti talt võimalus teadlastöök, 1974
arreteeriti ning 1975 mõisteti nõukogu-
devastase tegevuse eest seitsmeks aastaks
vangi ja seejärel asumisele.

1987 sai Kovaljov naasta Moskvasse.
1993., 1995. ja 1999. aastal valiti Vene-
maa Riigiduuma liikmeks. 1990. aastatel
oli mitmetel juhtivatel inimõigustealastel
ametikohtadel Vene parlamendi- ja valit-
susstruktuurides. 1996. aastal astus taga-
si presidendi inimõigustekomitee esimehe
kohalt koostöö puudumise tõttu valitsus-
saga, eriti Tšetšeenia küsimustes.

Kovaljov on saanud mitmeid rahvus-
vahelisi inimõiguste-auhindu ja teda on
korduvalt esitatud Nobeli rahupreemia
kandidaadiks. 1997 avaldanud autobiog-
raafia "Valge varese lend".

1998. aasta aprillis esines Kovaljov et-
tekandega Tallinnas Avatud Eesti Fondi
foorumil "Usaldus". Sel puhul usutles
teda ka Vikerkaare "sõsarajakiri" Radu-
ga (1998, nr 2).

Esimese Tšetšeeni sõja ajal sai Koval-
jovist maailma üldsuse silmis üks Vene
sõjavastase protestiliikumise sümboleid.
1997. aasta 17. juuli New York Re-
view's avaldas Kovaljov pika artikli "Ve-
nema pärast Tšetšeeniat".¹ Artikli põhi-
sõnum seisnes selles, et Tšetšeenia areng
võib sõjalisele võidule vaatamata taker-
duda sisetülidesse, kuritegevusse ja isla-
mi fundamentalismi. (Muuseas Šamil
Bassajevisse suhtus Kovaljov tolles kirju-
tises veel teatava sümpaatiaga, nimeta-
des teda "tõeliselt vapraks meheks". See-
vastu meie eelmise riigikogu poolt siiralt,
kuid ekslikult taga leinatud Salman Ra-
dujev oli Tšetšeeniat tihti külasthanud ja
sealseid juhtfigure hästi tundva Koval-
jovi meelest juba tollal lihtsalt hullu-
meelne.) Kovaljovi nägemus sõja kaota-
nud Venemaa tulevikust oli 1997. aastal
aga küllaltki helge. Ta märkis, et enamik
sõja eest vastutavaid poliitikuid on are-
nilt kadunud ja asendunud tublide refor-
maatoritega, nagu Anatoli Tšubais, Bo-
riss Nemtsov, Jakov Urinson. Esimene
Tšetšeenia sõda näidanud ka seda, et va-
litsus ei saa enam ignoreerida ja lollitada
Venemaa kodanikuühiskonda, rahva
"vaikivat enamust". Viimase poole aasta
sündmused, mille taga Kovaljov ei välista
seekord just nimelt "reformipoliitikute"
kätt, on andnud talle nüüd põhjust oma
kahe ja poole aasta taguste prognooside
optimistlikuma poole kibedaks revideeri-
miseks.

* Sergey Kovalev, Putin's War. *The New York Review of Books*, 10. veebruar 2000.

¹ Vt S. K o v a l e v, Russia After Chechnya. *The New York Review*, 17. juuli 1997.

I
1997. aastal avaldasin ma artikli, milles püüdsin teha mõningaid järeldusi 1994.–96. aasta Tšetšeenia sõja kohta. Venemaa ja Tšetšeenia president olid just sõlminud Moskvas lepingu, mis mõistis hukka jõu kasutamise ja lükkas Tšetšeenia-Vene suhete lõpplahenduse edasi aastasse 2001. Mulle näis toona, et sõda on viimaks läbi ning käes on aeg äsjased sündmused kokku võtta.

Ma eksisin kurjal kombel. Ometigi ei osanud tollal keegi ka oma hirmsaimates unenägudes näha, et korras mõistuse ja mäluga poliitikud alustavad uut Tšetšeenia sõda varasemast veel suuremas ulatuses. Veelgi raskem oli kujutleda, et see sõda pälvib Vene üldsuse toetuse ning annab koguni tohutuid poliitilisi dividende seda juhtivaile Vene poliitikuile, iseäranis Vladimir Putinile, kes pääses presidendikohale suurel määral just tänu sõjale. Selleks et Ameerika lugejad mõistaksid, kui mõeldamatu metamorfoos on aset leidnud, võiksid nad hetkeks kujutleda, et näiteks 1978. aastal oleks Ameerika Ühendriikide president uuesti alustanud sõda Vietnamis. Ja et selle sammu oleksid kiitnud heaks kõik ameeriklased – kaevuritest ja talupoegadest professorite ja üliõpilasteni välja. Mõeldamatu? Muidugi on see mõeldamatu. Ometi on Venemaa praegu just täpselt niisuguses olukorras.

Kõigepealt peab märkima, et suur osa süüist toimunu eest lasub tšetšeeni rahval ja tema juhtidel.

Esimestel kuudel pärast sõjategevuse lõppu 1996. aastal näis, et on avanenud võimalused sõjajärgses Tšetšeenias demo-

kraatiat ning õigusriiki rajada. Kui juhtunuks nõnda, siis oleks minu meelest kaotanud tähtsuse see, kas Tšetšeenia jääb Vene Föderatsiooni koosseisu või mitte. Jaanuaris 1997 valiti Aslan Mashadov Tšetšeenia presidendiks. Mashadov oli mõõdukas ja vastutustundlik juht, kes selgelt eelistas ilmalikku arenguteed “islamiriigile”.

Muidugi valmistas Tšetšeenia käitumine tollal tõsist muret. Järelejäanud venekeelse elanikkonna vastane vägivald ja tagakiusamine, sh orjastamine ja pantvangide võtmine lunaraha saamiseks, ei lakanud pärast sõda, vaid kasvas mitmekordselt. Ja Tšetšeenia uued võimud ei teinud vähimaidki jõupingutusi säärase kuritegevuse peatamiseks, ehkki nii väiksel maal nagu Tšetšeenias, mille rahvastik on alla miljoni, teadis igaüks imehästi, kes Mashadovi kunagistest kaaskondlastest teenib orjakaubandusega, kus hoitakse vange, kuidas pressitakse välja lunaraha jne. Ometigi tegi Tšetšeenia president pärast iga teatavaks saanud inimiröövi avalduse, milles ta seletas olukorda äärmiselt ähmaselt ja ebaveenvalt kui “Vene salateenistuste provokatsiooni”. Vange peaaegu ei püütudki vabastada. Ei tehtud vähimaidki katseid kuritööde organiseerijaid tabada ja karistada.

Eriti jäle oli mitmete ajakirjanike röövimine. Tegemist oli inimestega, kes olid kaks aastat oma eluga riskides kõnelnud Venemaale ja maailmale sõja kohta tõtt. Tšetšeenid olid rahu eest võlgu sama palju neile kui tšetšeeni rahvaväe sõjalisele eodule.

Tagajärjed ei lasknud end kaua oodata: reporterid lakkasid Tšetšeeniat külasta-

mast ja Vene ajakirjanike seas kujunes uus, eelnenule täiesti vastandlik suhtumine. Raske on taunida ajakirjanikke nende Tšetšeenia-vaenulikkuse pärast.

Pealekauba kehtestati Tšetšeenias islamiseadused eriti karmis vormis, sh ihu-
nuhtlus, jäsemete maharaiumine ja kohalik
televisioonis edastatavad avalikud hukkamised. Kõik see pani Tšetšeenia-
sõbralikke inimesi kahtlema Mashadovi
kavatsustes kaitsta riigi ilmalikku loomust
– kavatsustes, mida ta õigupoolest kunagi
avalikult ei olnud kinnitanudki, – või
vähemalt kahtlema tema otsusekindluses.

Kahjuks osutusid need hirmud, mida
ma oma 1997. aasta artiklis Tšetšeenia
tuleviku kohta avaldasin, põhjendatuks.
Tšetšeenia president ja valitsus ei ilmuta-
nud viimase kolme aasta jooksul tahtmist
luua vabariigis korda otsustavate meetme-
tega. Nende motiivid on selged – nad
kartsid, et juba esimene kindlakäeline
samm võib viia ülestõusu ja kodusõjani.
Kuid Mashadovi argus viis võimalikest
halvima tagajärjeni: ta kaotas peaaegu
täielikult kontrolli maa üle ja tegelik võim
läks nn “välikomandöride” kätte, kelle
seas olid säärased orjakauplejad nagu Arbi
Barajev ja Ruslan Haihorojev, terroristid
nagu Salman Radujev ja Šamil Bassajev
ning Jordaania islamifanaatik Hattab, kes
paljude arvates on Osama bin Ladeni liit-
lane. Valitsuse ja välikomandöride konf-
liktis läksid kaotsi riigi autoriteedi viima-
sed riismed.

Teisisõnu, Itškeeria Tšetšeeni Vabariik
jäi tegelikult sündimata – isegi “islamiva-
bariigina”. Selle asemel tekkis maailma-
kaardile must auk, millest aeg-ajalt Ka-
mazi veokite roolis valgus Kalašnikovi

automaatidega relvastatud habemikke
Tšetšeenia naaberladele Venemaal. Mõ-
nikord võtsid nad kaasa kariloomi ja ka-
dusid koos nendega, mõnikord inimesi.
Keegi ei tea kuigi täpselt, mis toimus te-
gelikult Tšetšeenia enese territooriumil.

Teadagi on aga see, et Bassajev ja Hattab
korraldasid augustis “vabastusretke” Da-
gestani. Näib, et nemad ja teised Dages-
tani tunginud tšetšeeni väeüksuste ko-
mandörid pidasid ennast “internatsio-
naalseteks sõdalasteks Allahi nimel”, võiks
öelda, et islami Che Guevaradeks. Nad
olid veendunud, et usukaaslased teisel
pool piiri võtavad nad avasüli vastu. Nad
eksisid: dagestanlased võtsid neid vastu
relvadega. Isegi mõned tšetšeenid – nii-
hästi Dagestanis kui ka Tšetšeenia piiri-
aladel – püüdsid seda arutut rüüsteretke
peatada. Räägitakse, et nad öelnud Bas-
sajevi ja Hattabi meestele: “Edasi pääsete
ainult üle meie laiba.” – “Milles küsimus,”
olnud “Allahi sõdalaste” vastus, ja nõnda
laskis tšetšeeni talumeeste mitteametlik
piiripatrull nad läbi.

Mul pole õigust mõista kohut rahulike
talupoegade üle, kes taandusid raskelt
relvastatud islamibandiitide ees. Kuid kui
nad oleksid teadnud ette kõiki Dagesta-
ni avantüüri tagajärgi, siis ma usun, et
paljud neist eelistanuks pigem riskida oma
eluga kui lasta islamiste üle piiri. Ja kui
president Mashadov näinuks ette kõiki
tagajärgi (aga see ju tema amet oligi),
oleks ta teinud kõik, mis ta võimuses, et
takistada sissetungi Venemaale Tšetšeenia
territooriumilt, isegi kui sellega kaasne-
nuks kodusõda.

Dagestanis pani Vene armee esmakordselt
pärast Teist maailmasõda toime tõelise

vabastusmissiooni. Ta kaitses Dagestani elanikke välisrännaku eest. Armeed tegi oma tööd halvasti: ta kaotas mehi omaenda suurtükitega ja lennurünnakuis. Ta ei suutnud nädalaid hõivata mitmeid pikikesi mägikülasid, mille olid vallutanud Bassajev ja Hattab; ja ta ei hoiatanud rahulikke külaelanikke suurtüki- ja õhuvõimade eest. Vene väed asusid vabastatud aladel rüüstama ja vägivaldsetama, ehkki eelmise sõjaga võrreldes oli nende käitumine suhteliselt vaoshoitud. Lõpuks sõjavägi siiski täitis oma missiooni. Mõned islamistlikud üksused löödi laiali, teised suruti tagasi Tšetšeeniasse.

Ilmselt sündis just sel hetkel kindralite ja Moskva poliitikute peas koletislik idee: kasutada Dagestani võidust saadud impulssi selleks, et alustada Tšetšeeniaga uut sõda.

Pole just raske mõista, mille peal olid väljas kindralid. Nemad ihkasid kättemaksu oma häbiväärse kaotuse eest eelmises sõjas. Poliitikute motiivid on märksa keerulisemad. Hiljuti püüdsin ma mõningaid neist kirjeldada Berliini ajalehes *Die Welt*:

“Tagurlike Vene poliitikute jaoks oli sõja taasalustamine samuti kättemaks, kättemaks “nurjatutele liberaalidele” ja “vastutustundetutele kisakõrvidel”, kes olid 1994.–96. aastal ässitanud avaliku arvamuse Vene riigi verise jõudemonstratsiooni vastu.”

Kuid ma kardan, et see tõlgendus on liiga lihtsakoeline. Ma alahindasin praeguses Vene poliitikaelus valitsevat künismi. Loomulikult teeb “Vene tagurlike poliitikuile” – rahvuslik-patriootiliste rühmituste ja kommunistliku partei mit-

mesuguste fraktsioonide toetajaile – head meelt “nurjatute liberaalide” nii nagu ka nõdra tsaari kõrvaldamine, kes oli lasknud sõlmida 1996. aasta 31. augusti vaherahu Hassavjurti linnas ning allkirjastanud 1997. aasta Moskva mailepingu. Kuid need poliitilised jõud ei pääsenud lõõgile.

Uut Tšetšeenia sõda kasutasid poliitilise püssirohuna ära teised mehed, eelkõige Vladimir Putin ning Kremli lähikondlased. Eelmisel suvel just Dagestani sündmuste kõrgpunktis vallandas Jeltsin peaminister Stepašini ja pani tema asemele Putini. Pealekauba kuulutas president Putini avalikult oma järglaseks alates aastast 2000 – see avaldus ajas tollal ainult naerma. Ja see oligi naeruväärne. Esiteks, kuidas saab olla võimalik, et võimulolev president “nimetab ametisse” tulevase presidendi – ega me ju Haiitil või mõnes säärases kohas ela?

Teiseks: professionaalselt ilmetu näoga Putin, varemalt FSB (KGB järglase) direktor, oli laiemale üldsusele samahästi kui tundmatu. Näis, et tal pole vähimaidki šansse võita valimiskampaaniat säärase kogenud poliitikute vastu, nagu endine peaminister Jevgeni Primakov, Moskva linnapea Juri Lužkov või Venemaa Kommunistliku Partei liider Gennadi Zjuganov. Kolmandaks: pärast 1998. aasta augusti finantskriisi oli Jeltsini enese maine parajasti nii madal, et tema avalik teetus mis tahes kandidaadile näis pigem määravat selle isiku vältimatule läbikukkumisele.

Putin aga ei lasknud end häirida. Võimalusest kinni haarates mõõnis ta, et tal on tõepoolest kavas kandideerida presi-

dendiks, kuid et antud hetkel on kõige tähtsam asi sõda Dagestanis. See avaldas üldsusele muljet – ja tundus tõepoolest õige otsusena: kas valitsuse jaoks siis saabki olla tähtsamaid asju kui sõjategevus oma territooriumil?

Pärast seda, kui tšetšeenide väed olid augustis lahkunud Dagestanist ja pöördunud tagasi Tšetšeeniasse, kuulutas Putin, et Tšetšeenias valitsevat olukorda pole võimalik enam sallida – ka see oli tõi. Ta ütles, et keskvalitsus ei tohi jääda nüüd peatuma, vaid peab ründama tšetšeenide tugipunkte, “isegi kui need asuvad Tšetšeenia territooriumil”. (Ka säärane loogika on mõistetav – ehkki jätab mainimata põhiküsimuse: kuidas eristada “terroristide tugipunkti” harilikust tšetšeeni külast?)

Putin hakkas saatma vägesid Tšetšeenia Vabariigi piiridele. Paljud arvasid, et need sõnad ja teod on lihtsalt sõjalise jõu demonstratsioon Mashadovi ja teiste Tšetšeenia ametlike juhtide toetuseks, mis sunniks viimaseid lõpuks pöörduma islamiekstremistide puhtverbaalselt taunimiselt konkreetsetele tegudele. Tähelepanelikumale vaatlejale olid aga Putini motiivid ilmsed: uus peaminister ei kavatse nudki piirduda ähvardustega. Ta isegi ei püüdnud kordagi algatada kontakte Tšetšeenia seadusliku valitsusega. Ta ei pidanud vajalikuks Mashadovile ultimaatumitki esitada. Ta tahtis sõda ning oli selge, miks ta seda tahtis.

Kolme ja poole kuu pärast olid tulemas riigiduuma valimised – 2000. aasta juuni presidendivalimiste peaproov. Oli üpriski tõenäoline, et Jeltsinit ja Kremli aparraati vastustav liikumine Isamaa –

Kogu Venemaa (mis koosnes peamiselt endistest nõukogude majandusjuhtidest ja mõjuvõimsatest regiooniliidritest) oleks saavutanud neil valimistel märkimisväärset edu. Ja värskelt võitnud presidendikandidaat oleks pidanud konkureerima selle liikumise juhtidega, riigi kõige populaarsemate poliitikutega, nagu Juri Lužkov ja Jevgeni Primakov.

Ainus viis Putini jaoks oma Moskva konkurentide üle võitu saavutada oli sõjaline edu. Ja Dagestanist ei piisanud. Kuid kas avalik arvamus oleks toetanud sõjategevuse taasalustamist Kaukasuses? Oli ju möödunud kõigest kolm aastat ajast, mil Vene üldsus hingas kergendatult, kui 1996. aastal sõlmiti Hassavjurti kokkulepe. Mõistagi olid tšetšeenid pärast seda saatnud korda paljugi niisugust, mis õõnestas seda sümpaatiat, mis venelastel võis nende vastu tekkinud olla. Ometi polnud relvastatud sissetung Dagestani veel piisavalt võimendanud Tšetšeenia-vastaseid meeleolusid selleks, et ühiskond oleks heaks kiitnud uue sõjalise avantüüri. Veel augusti lõpulgi tundus üldsuse toetus uuele Tšetšeenia-vastasele sõjakäigule enam kui kahtlane.

Putin tegutses ettevaatlikult. Ta teatas, et valitsus taotleb üksnes piiri sulgemist Tšetšeeniaga. (Mõistagi ta valetas: kõigest kaks nädalat hiljem algas suuremõduline invasioon – aga niisuguseid operatsioone ei planeerita ette ainult kaks nädalat.) Seejärel ütles ta, et väeüksuste ohutuse tagamiseks tuleb okupeerida mõned üksikud mäetipud Tšetšeenia territooriumil. Iseenesest mõista ei kõnelnud keegi sõjast, Jumal hoidku selle eest; valitsus tegi näo, et püüab kõigest tagada Tšetšeenia naa-

beralade julgeolekut.

Aga siis toimusid septembris Moskvas ja Volgodonskis plahvatused – öised plahvatused korterelamutes, mis tapsid üle kahesaja inimese.

Need plahvatused said meie lähiajaloo pöördpunktiks. Kui esimene vapustus oli möödunud, siis selgus, et me elame juba täiesti teistsugusel maal, milles peaaegu keegi ei sõandanud enam kõnelda Tšetšeenia kriisi rahumeelsest poliitilisest lahendusest. Küsiti, kuidas saab läbirääkimisi pidada inimestega, kes tapavad öösel magavaid lapsi? Lahenduseks on sõda ja ainult sõda! Paljude poliitikute, sealjuures Vladimir Putini retoorika oli sääranne: meil on tarvis “vaenlane” halasamatult hävitada, asugu ta kus tahes, mis tahes ohvrite hinnaga, ükskõik kui palju relvastamata tsiviilelanikke selle käigus hukkab, ükskõik kui palju Vene sõdureid peab andma oma elu sõjalise võidu nimel – peaasi, et “terroristide herilasepesa” saaks lõplikult hävitatud. Seejuures pole sugugi tähtis, kes on see “vaenlane” – kas võitlejad nagu Bassajev ja Hattab, president Mashadovi kaardivägi (kellel polnud vähimatki pistmist röövretkega Dagestani, rääkimata Venemaa linnades toimunud pommiplahvatustest) või lihtsalt kohaliku rahvaväega, kes kaitseb oma küla seda äkitselt ründavate Vene vägede vastu.

Muutus Vene poliitikute kõnepruuk – nad hakkasid kasutama kuritegeliku maailma slängi. Äsja ametisse nimetatud peaminister oli esimene, kes säärase kõnetarvituse aksepteeris, teatades avalikult, et me “matame nad nende enda sita sisse”. Pärast niisuguseid avaldusi tõusis Putini reiting arvamusküsitlustes enneolematu-

tesse kõrgustesse: viimaks ometi oli riigitiitri juurde pääsenud üks “karm sell”.

Vanad sõnad hakkasid tähendama hoopis uusi asju. Sõna “terrorist” lakkas tähendamast kriminaalse pörandaluse rühmituse liiget, kelle eesmärgiks on poliitilised mõrvad. Sõna hakkas märkima “relvastatud tšetšeeni” – ükskõik kus. Sõjateated Tšetšeenias väljendasid seda nihet selgelt: “Kolme tuhande meheline terroristide grupp on Gudermesis sisse piiratud”; “Šalis likvideeriti kaks ja pool tuhat terroristi”. Ja sõda ennast hakati nimetama “Vene vägede terrorismivastaseks erioperatsiooniks”.

Moskvas toimus sel sügisel hiiglaslik haarang Kaukaasia päritolu inimeste vastu ning nende tagakiusamine jätkub tänini; käisid jutud “ajutiste kinnipidamispunktide” rajamisest Moskva äärelinnadesse “inimeste jaoks, kes elavad pealinnas ilma vajalike dokumentideta”, – st kaukaaslaste jaoks, kel ei jätku raha miilitsa äraostmiseks. Paistab, et neid “ajutisi kinnipidamispunkte” ehk lihtsamini öeldes interneritute laagreid siiski ei asutatud, kuigi juba kavatsus seda teha on kõnekas. Kuid peale käputäie inimõigusaktivistide ei šokeerinud need barbaarsed plaanid kedagi.

Inimõiguslaste positsioon muutus ja ka see nimetus sai uue tähenduse. Nüüd peetakse inimõigusaktiviste ja -organisatsioonide riigi peamiseks sisevaenlaseks, “viiendaaks kolonniks”, keda toetavat Lääne organisatsioonid (loe: salateenistused) ja kes korraldavat Venemaa-vastast õõnestustööd. Selleteemaline artiklisari ei ilmunud mitte mõnes rahvuslik-patriootilises kollases lehes, vaid ei kusagil mujal kui

Venemaa vaba ajakirjanduse ühes tähtsamal väljaandes *Nezavissimaja Gazeta*'s.

Selles, et Vene väed said eelmises Tšetšeenia sõjas lüüa, osutasid süüdlaseks inimõiguste aktivistid ja "ebapatriootlik" ajakirjandus: nende reportaažid olevat tekitanud kaastunnet tšetšeeni rahva kannatuste vastu ja ajanud niiviisi üldsuse segadusse. Muuseas, keegi ei süüdistagi inimõiguste aktiviste ega ajakirjandust väära või ühekülgse informatsiooni levitamises. Tegelikult heidetakse neile ette sündmuste objektiivset kajastamist.

Kindralid on Tšetšeenia ümber kehtestanud ennenägematu infoblokaadi. Sellest on imbunud küll läbi mõningaid teateid Vene vägede poolt sooritatud hirmutegude kohta, nagu tsiviilelanike tapmine sõjalise konflikti piirkonnas või "vabastatud territooriumidel". Need teated vajavad süstemaatilist ja sõltumatut uurimist ning ma ei saa neid üksikasjalikumalt kinnitada; paraku pole mul ka põhjust neis kahelda. Rangelt võttes poleks kindralitel tarvitsenudki infoblokaadi luua. Neil juhtudel, kus teated sissepiiratud Groznõi hävitamisest ja ohvritest rahulike elanike hulgas jõuavadki teleekraanile, ei ärata nad enam vene vaatajais pahameelt.

2

Venemaal praegu valitsevat meeleolu võib iseloomustada ühe sõnaga – "sõjahüsteeria". Ja mõistagi ei olnud kortermajades toimunud plahvatused ainus seda põhjustanud tegur. Paistab, et juba enne hiljutise vägivalda algust oli Venemaa avalik arvamus psühholoogiliselt valmis toetama

karmikäelisi valitsusmeetmeid, ükskõik millised ja kelle vastu suunatud need ka oleks. Toimus see, mida oli ennustatud juba mõnda aega: ühiskond hakkas igatsema "tugevat kätt".

Oma 1997. aasta artiklis kirjutasin ma, et tšetšeenide sõjaline võit, mis andis nende maale *de facto* iseseisvuse, võib tegelikkuses viia Tšetšeenia vabaduse hääbumisele. Kuid ma kirjutasin ka, et Venemaa sõjaline lüüasaamine võib osutada varjatud õnnistuseks, kuna võib anda uut hoogu reformikatsetele, mis olid vahepeal takerdunud, ning pöörata maa uuesti demokraatia ja vabaduse poole. Tšetšeenia suhtes osutasid mu kartused õigustatuks, mu lootused Venemaa suhtes aga ei täitunud.

1998. aasta katastroofiline finantskriis ei kahjustanud üksnes Venemaa majandust. Veelgi suuremal määral õõnestasid kriisiga kaasnenud poliitilised skandaalid rahva usku poliitilise demokraatia ja sotsiaalse vabaduse võimalikkusesse ja soovitusse Venemaal. Paljudele inimestele tähendas "Jeltsini reformide" majanduslik ja poliitiline nurjumine pettumist "lääneliku" liberalismi ideaalides – oli ju aastaid üldsusele kinnitatud, et reforme viiakse ellu vastavalt Lääne mudelile.

Esimene märk ühiskondlike meeleolude muutusest oli Lääne-vastaste tunnete lahvatamine Balkani kriisi ajal. See ei olnud vähimalgi määral mingisugune "slaavi" või "õigeusklik" solidaarsus serblastega ega pahameeleavaldus rahvusvahelise õiguse NATO-poolse rikkumise vastu. Asi oli milleski muus. Ühtäkki katkes venelaste umbes kümme aastat kestnud äkiline ja sügav kiindumus Lääne ja

kõige sellega seonduva vastu, kaasa arvatud sellised mõisted nagu demokraatia, vabadus ja inimõigused.

On veider, et paljud inimesed Venemaal näevad praeguses Kaukaasia kaoses "Lääne intriigi", märkamata, kui absurdne on oletus, nagu Lääneriigid, iseäranis USA, toetaksid Venemaa vastu oma põhivaenlast – islamiterroriste. Käimasoleva sõja julmuse hukkamõistu eurooplaste ja ameeriklaste poolt tajutakse kui tõendit Lääne Venemaa-vastasusest. Lääne protestide siirusesse ei usuta.

Kuid veel suuremal määral on Venemaa üldsuse negatiivsed emotsioonid suunanud Venemaa enda praeguse olukorra vastu, mida seostatakse üpris adekvaatselt Jeltsini ajastu poliitiliste mahhinatsioonidega ja täiesti väärtalt liberaalse demokraatia väärtustega.

Võis oodata, et see olukord lõpeb vana režiimi restauratsiooniga, nõnda nagu seda kujutab ette Zjuganov, või poolrestauratsiooniga, mida peab silmas Primakov. On üpris tõenäoline, et säärased hirmud panid Kremli (ja ehk ka Kremli väliseid) tegelasi hauduma plaani, kuidas teostada Jeltsini nõdra režiimi "autoritaarset moderniseerimist". Ma olen peaaegu kindel, et selle plaani viimane variant valmis kesksuvel. Muidugi ei olnud põhiteguriks mitte plaan ise, vaid kujunenud mõtteviis, mis muutis selle plaani teostatavaks. Ja selle mõtteviisi võib kokku

võtta niisugusesse vormelisse: "Me ei taha kommunismi tagasi, kuid meil on kõrini ka teie demokraatiast, teie vabadusest, teie inimõigustest. Me tahame korda."

Ja paistab, et valminud draama lavastajatel oli ka peaosatäitja valmis vaadatud. Mis siis, et teda ei saa kuidagi võrrelda Napoleoni või Cromwelliga – niihästi oma administratiivse ja poliitilise suutlikkuse kui isegi karmuse poolest. Ootamisest väsinud Vene üldsus oli valmis karmi käe märkidena heaks kiitma ka lihtsalt mõningaid hüsteeriliselt agressiivseid mõtteavaldusi televisioonis ja pilte purkspommitatud Groznõist.

Üldsuse heakskiitu tõendab Ühtsuseks nimetatud liikumise – mis "peaministri toetuseks" kiirelt kokku klopsiti – hämmastav läbimurre detsembris toimunud riigiduuma valimistel. Ühtsuse blokk, mida kutsuti ka "Karuks", sai 23 % häältest.² See ei olnud lihtsalt tubli tulemus, vaid lausa ülekaalukas triumf poliitilisele blokile, mida suvel veel olemaski polnud ja mis tuli valimistele, ilma et tal olnuks vähimatki poliitilist, majanduslikku või sotsiaalset programmi peale palja loosungi "Meie toetame Putinit", ning mille juhid olid Venemaal tundmatud.

Pärast valimisi saabus aeg näidendi viimaseks vaatuseks. Ma olen peaaegu kindel, et ka Jeltsini dramaatiline tagasiastumine 31. detsembril 1999 kuulus eespool mainitud plaani. Ja asi pole üks-

² Regioonidevaheline liikumine Ühtsus asutati septembris 1999. Ametlikult ei kuulu Putin ei sellesse ega ühtegi teise parteisse või blokki. Ühtsuse ametlikud liidrid on Sergei Šoigu (eriolukordade minister), Aleksandr Karelin (maailmameister maadluses) ja Aleksandr Gurov (militaerumajor). Partei valimisnimekirja koosneb peamiselt üleriigiliselt vähe tuntud sportlastest, kohalikest pisibürookraatidest ja siseministeeriumi ohvitseridest. Blokk ei avaldanud mingit programmi.

nes selles, et Jeltsini tagasiastumine sundis Putini konkurentidele peale "kiire lõppmängu" ja andis Putinile võimaluse kasutada märtsivalimisteks maksimaalselt ära oma populaarsust. See oli ka massidele arusaadav demonstratiivne žest: uus juht vabanes "jeltsinluse" häbimärgist, mis oleks talle vältimatult külge jäänud, kui ta oleks kampaaniasse astunud Jeltsini peaministrina. Nüüd võib ta ilmuda valijaskonna ette vabana juba aastaid ebapopulaarse ja end pärast 1998. aasta augustit lõplikult kompromiteerinud poliitilise režiimi pattudest.

Masside silmis vastandub nüüd "noor otsusekindel poliitik" nii vanaldasele Primakovile, tagurlikule Zjuganovile kui ka omaenda nõdrade eelkäijale. Üldsust on samahaaval, kuid pidevalt õhutatud nägema Putinis presidendina alternatiivi niihästi kommunistlikule restauratsioonile kui ka "demokraatide" ebakompetentsusele. (Mõistagi saab viimase paari aasta Jeltsini režiimi nimetada demokraatlikuks vaid väga hea fantaasia korral – kuid enamasti seostavad Vene valijad "demokraate" Jeltsiniga.)

See näib ennustavat, et Tšetšeenia-vastane sõda kestab vähemalt märtsini, mil Vladimir Putin saab peaaegu kindlasti Venemaa teiseks presidendiks. Enne sõda polnuks tal vähimaidki šansse valitud saada.

Ma ei väida, nagu korraldanuks Putin tahtlikult septembriplahvatused, et hankida endale ettekääne sõja alustamiseks. Plahvatuste taust on väga sogane; mul pole alust uskuda, nagu usuvad mõned Venemaal ja Läänes, et need plahvatused olid Vene salateenistuse kätetöö. Ausalt

öeldes ma arvan, et Lääne kommentaatorid kalduvad ülehindama niihästi KGB ja tema järglaste jõudu kui ka – mis veel tähtsam – professionaalsust. Mul on selle organisatsiooniga olnud kokkupuuteid juba aastakümneid ja minu meelest ei leidu seal inimesi, kes oleksid piisavalt kvalifitseeritud ja otsusekindlad niisuguste aktsioonide korraldamiseks.

Ometigi on tõsi, et terrorismimaailma ja salateenistustemaailma ei lahuta teineteisest müür, mis takistaks nende kokkukulamist üheks maastikuks. Ja politseiprovokatsioonil võib olla mitmesuguseid kujusid: näiteks võib mingit ohule viitavat informatsiooni ignoreerida, kui kellelegi tundub, et tegevusetus vastab paremini ülemuste vaikivatele soovidele.

Süütuse presumpatsioon ei kehti mõistagi üksnes tšetšeenide, vaid ka salateenistuse suhtes. Plahvatustest möödunud kolme ja poole kuu järel tunnistab üha rohkem inimesi, et "tšetšeeni terroristide" versioon ei ole leidnud kinnitust ühegi faktiga. Vähemalt ei ole avalikkusele esitatud mingeid otseseid ega kaudseid tõendeid, mis kinnitaksid "tšetšeeni jälge". See vähene, mis on kahtluseluste kohta teada, viitab, et tõenäoliselt on tegu valejäljega: kõnealused isikud ei ole isegi tšetšeeni rahvusest.

Kuid süütõendite puudus ei pidurda rahva entusiastlikku toetust valitsuse aktsioonidele Kaukasuses. Plahvatusi oli tarvis üksnes esialgse ettekäändena.

Kuigi ma ei usu, et Putin oleks selle ettekäände ise tekitanud, pole kahtlust, et ta kasutas seda küüniliselt ja häbitult ära, nii nagu ma ei kahtle ka selles, et sõda oli ette kavandatud. Ja seda mitte üksnes

Vene armee peastaabis, vaid – nagu ma viitasin – ka teatavates poliitilistes peakorterites.

Millistes poliitilistes peakorterites? Sellele küsimusele on vastik mõeldagi. Need plaanid ei kannu endal vanema põlvkonna kommunistide ega noorte Suur-Vene deržaaava fanaatikute pitsert, kelle reaktsioonilist mõju oma kodumaa elule ma kunagi nii väga kartsin. Pigem on need kooskõlas uue poliitikapõlvkonna tegusa, dünaamilise ja väga küünilise stiiliga. Pole tõenäoline, et president Putin taastaks pärast märtsivalimisi nõukogude võimu või ärataks ellu Vene riikluse arhailised müüdid. Märksa tõenäolisemalt rajab ta režiimi, millel on pikad traditsioonid lääne ajaloos, kuid mis Venemaal on veel midagi täiesti uut: autoritaarse politseirežiimi, mis säilitab demokraatia formaalsed tunnused ja püüab viia ellu turumajanduslikke reforme. See režiim võib osutada avalikult antikommunistlikuks, kuid pole ka mõeldamatu, et kommuniste ei puututa niikaua, kui nad ei “sega end vahele”. Aga Vene verisulis kodanikuühiskonna elu tehakse kibedaks.

Niinimetatud parempoolsed (Paremjõudude Liit³, mis hõlmab ka minu parteid Venemaa Demokraatlikku Valikut) teatasid oma toetusest Putini kandidatuurile õigupoolest juba enne Jeltsini tagasiastumist. Ja tõsiasi, et Paremjõudude Liit ületas valimistel 5% künnise⁴, mis paar kuud varem oluks enam kui kahtlane, tuleneb suurel määral sellest, et hulk bloki prominentseid liidreid, sh säärased reformimeelsed nagu Anatoli Tšubais ja Sergei Kirijenko, toetas avalikult Putinit ja sõda.

Putin omakorda ei varja oma poolehoidu parempoolsetele, huvi nende majandusprogrammi vastu ega ka soovi kaasata Anatoli Tšubaisi oma valimiskampania korraldamisse. (Jeltsini 1996. aasta valimiskampania edu loetakse suurel määral Tšubaisi teeneks.) Ja see on arusaadav – pole ju mingit majandusprogrammi võimalik välja haududa Ühtsuse ridadest, mis loodi valitsuse poolt üksnes selleks, et sokutada omaenda valitud kuulekaid saadikuid riigiduumasse. Ja ammugi ei ole majanduse vallas midagi üle võtta kommunistidelt.

Seetõttu on kokkulepe Putini ja parem-

---

³ Paremjõudude Liit on demokraatlike ja reformimeelsete parteide ja liikumiste koalitsioon. See asutati novembris 1998 (ja kandis algul nime Õige Asja Eest) Venemaa Demokraatliku Valiku baasil (kuhu kuulub ka selle artikli autor ja mida tuntakse ka Gaidari parteina). Bloki ülejäänud liikmete seas on Sergei Kirijenko Uus Jõud, Boriss Nemtsovi Noor Venemaa, Irina Hakamada Ühisasi, Demokraatlik Venemaa, Samaara kuberner Konstantin Titovi Venemaa Hääl, Konstantin Borovozi Majandusvabaduse Partei, Vladimir Lössenko Vabariiklik Partei ja hulk teisi pisirühmi. Paremjõudude Liidu ametlikud juhid on Kirijenko, Nemtsov ja Hakamada. Anatoli Tšubais juhtis bloki valimiskampaniat. Blokk kogus detsembrivalimistel ootamatult 8,5 % häältest, edestades oma traditsioonilist demokraatlikku rivaali Grigori Javlinski Jablokot. Paremjõudude Liidul pole Ühtsusega muud seost peale toetuse valitsusele.

⁴ Vene riigiduumas on 450 kohta. Pool neist täidetakse ühemandaadilistest ringkondadest otse valitud saadikutega; teine pool täidetakse kandidaatidega parteinimekirjadest. 225 parteilist kohta jagunevad proportsionaalselt parteide vahel, mis saavad antud häältest üle 5%.

poolsete vahel ülimalt tõenäoline. Putini administratsioon tunnustab liberaalsete majandusreformide programmi, millele rõhuvad parempoolsed. Parempoolsed omakorda hoiduvad kritiseerimast Putini valitsuse autoritaarseid ja politseiilike jooni. Võibolla nad isegi toetavad valjemaid politseimeetmeid, nii nagu nad on juba toetanud teist Tšetšeenia sõda. Ei ole midagi uut päikese all. Midagi sellesarnast toimus Pinocheti diktatuuri aegu Tšiilis.

Niisugused on minu silmis poliitilised väljavaated. Mis puutub sõjasse Tšetšeenias, mis on olnud viimasel ajal poliitilise strateegia keskmeks, siis paistab, et sõjaline võit on seal võimalik ja isegi tõenäoline. On ilmne, et sõjaväejuhid on võtnud kindlalt nõuks mitte hoolida ohvritest relvitute tsiviilelanike seas; nad on võimelised tegema maatasa ükskõik millise Tšetšeenia osa, kaasa arvatud Groznõi, et hävitada "terroriste". Selle võidu tagajärjeks on tõenäoliselt vinduv ja julm partisanisõda mägedes ja eelmäestikus. Pealegi on ju hästi teada, et partisans saab hävitada ainult ühel viisil: siis, kui ei tehta vahet partisanide ja relvastamata elanikkonna vahel, kelle seas nood end varjavad. Teisisõnu: partisaniliikumise poolt kontrollitavates piirkondades tuleb läbi viia etniline genotsiid.

Vene armee on genotsiidiks enam-vähem valmis. Seda näitas juba eelmine sõda; seda näitasid taas hiljutised sündmused Alhan-Jurti külas, kus elukutselised

sõjaväelased lasid ilma vähimagi põhjusega maha umbes nelikümmend relvastamata inimest. Ametlikud teated on juba kinnitanud, et Tšetšeenias kasutatakse vaakumpomme – hirmsaid relvi, mis tapavad suurtel maa-aladel kõik elusa, sealhulgas varjenditesse peitunud inimesed.

Uus on praeguses olukorras see, et sedapuhku on ka Vene ühiskond laias laastus genotsiidi korraldamiseks valmis. Julmust ja vägivalda enam ei taunita. Aga kas on Venemaa valmis pikalevenivaks terroriks omaenda linnades? Ma ei kahtle, et kui pärast sõda jääb kusagil ellu veel kas või paar tuhat tšetšeeni, siis algab terroristikampaania, mis kestab kaua.

Oma kahe ja poole aasta taguses artiklis kirjutasin ma, et valitsuspropaganda poolt sõja õigustamiseks esile manatud katastroofinägemused – sealhulgas vägivald ja islamiekstremism – realiseerusidki sõja otsese tagajärjena pärast sõda. Tänapäeval hirmutatakse Vene üldsust tšetšeeni terrorismi tondiga. Milline kummitus materialiseerub nende loitsude tagajärjel? Paraku on vastus sellele küsimusele minu meelest liigagi etteaimatav. Samuti on selge, et meie traditsioone arvestades muudab sündmuste selline areng demokraatia võidu väljavaated ettenähtavas tulevikus ebatõenäoliseks.

Pigem on väga tõenäoline see, et aastat 2000 hakatakse kunagi nimetama "Venemaa vabaduse loojanguks".

13. jaanuar 2000

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

VAATENURK

SVEN MIKSER

Tsivilisatsioonist, usust ja konfliktist

SAMUEL P. HUNTINGTON. *TSIVILISATSIOONIDE KOKKUPÕRGE JA MAAILMAKORRA ÜMBERKIJUNEMINE. Inglise k-st tlk Mart Trummal. Fontes, Tartu, 1999. 456 lk. Hind 282 kr.*

Kuigi Samuel Huntington ei ole esimene analüütik, kes Läänemaailma kultuuri alalakäiku kuulutab, on tema "Tsivilisatsioonide kokkupõrge" ilmselt üks väheseid teoseid, mis sellise ettekuulutuse peale on Henry Kissingerilt ja Zbigniew Brzezinskilt kiidusõnu kuulda saanud. Huntingtoni raamat – mis suuresti kujutab endast poleemikat Francis Fukuyama "Ajaloos lõpuga" – ilmus ajal, mil kommunistliku bloki lagunemise järgne eufooria oli jõudnud jahtuda ja Euro-Ameerika "universaalsete" väärtushinnangute võidukäik ei tundunud enam nii ilmselgenagu nagu 1980. aastate lõpul. Kolm aastat, mis jäid raamatu esmatrüki ja eestikeelse tõlke ilmumise vahele 1999. aastal, jõudsid maailmas mõndagi muuta – Kagu-Aasia tiigid olid läbi elanud laostava majanduskriisi, Kosovo ja Ida-Timori ähvardavad kriisikolled olid lahvanud täismõõdulisteks relvakonfliktideks – ning seeläbi olid mitmed Huntingtoni tulevikunägemused leidnud kinnitust või (tõsi, märksa harvemini) saanud kummutatud.

Keel, usk või ideoloogia

Kandvaiks suurusteks, mis Huntingtoni arvates määravad tänapäeva (ja ilmselt ka lähituleviku) maailma jõujooni ja konfliktikoldeid, on tsivilisatsioonid. Eristades ühelt poolt Tsivilisatsiooni kui üldmõistet ja teiselt poolt eri keelt, kultuuripärandit või religiooni kandvaid või eri maailmajagusi asustavaid tsivilisatsioone, pakub Huntington viimaste puhul välja primitiivse, kuid üllatavalt töökindla valemi "oma" tsivilisatsiooni eristamiseks võõrastest: me kuulume samasse tsivilisatsiooni nendega, kes "on nagu meie", ja erinevasse nende omast, kes on teistmoodi. Sellele, mil määral on tsivilisatsioon defineeritav rahvuse, rassilise sarnasuse, keelesuguluse, religioosse läheduse, ühise ajaloo või lihtsalt geograafilise naabruse kaudu, sama ühest vastust ei leidu. Sestap ei üritagi Huntington neid kategooriaid hierarhilisse järjestusse seada, kuid lähtub siiski eeldusest, et kultuurilised kategooriad, nagu keel ja usund, on olulisemad nahavärvi ja elupaigast.

Eriti määrav on religioon, Huntingtoni kuus suurt tsivilisatsiooni kattuvad üsna täpselt suuremate usunditega: läänekristlus (katoliiklus ja protestantism) langeb ühte Lääne tsivilisatsiooniga, mille asuala ulatub Lääne-Euroopast Põhja-Ameerika ja Austraaliani, konfutsianism langeb ühte sinoilise tsivilisatsiooniga, mille raskuskesse paikneb Hiinas ja mille liikmeid leidub

arvukalt kogu maailmas, hinduism langeb ühte hindi tsivilisatsiooniga Indias, islam moslemi tsivilisatsiooniga, mille geograafiline asuala hõlmab Araabia poolsaart, suurt osa India subkontinendist ning Indoneesiast ja Põhja-Aafrikast. Omaette alatsivilisatsioonidena eristuvad kristlikust Lääne tsivilisatsioonist bütsantslik õigeusmaailm Euraasias ja Ladina-Ameerika tsivilisatsioon Uues Maailmas, Ida-Aasias saab sinoilisest tsivilisatsioonist eraldi vaadelda suhteliselt isoleeritud jaapani kultuuri.

Keel, mida eestlased ilmselt rohkem kui midagi muud oma identiteedi kandjana tajuvad, pole Huntingtoni jaoks nii määrav. See, et suur osa õigeuskliku tsivilisatsiooni esindajaist kõneleb slaavi keeli ja suur osa islami tsivilisatsiooni esindajaist araabia keelt, on oluline, ent mitte otsustav: tsivilisatsioonide sees moodustub omavahel keeleliselt, rassiliselt või etniliselt lähedasematest kultuuridest nn siseriinge, ent tuleviku maailmakorralduses on määrav just suurim ühisosa – tsivilisatsioon.

Põgusalt riivab Lääne dekadents Huntingtoni käsitluses ka maailma keelelist korraldatust. Vaadeldes “maailmakeelte” kõnelejate arvu muutumist viimase pool sajandi jooksul võib tõepoolest täheldada Euroopa päritoluga keelte kasutajate suhtarvu pidevat langust võrreldes araabia, bengali, hindi ja mandariini keelega. Kuulutades Hiina majanduslikku ja kultuurilist tõusu eriti Aasia ja Vaikse ookeani regioonis, usub Huntington, et sellega peaks kaasnema ka mandariini keele tõus ja uue aastatuhande esimese sajandi jooksul peaks mandariini keel globaalses suht-

lemises üha enam asendama inglise keelt. Arvud arvudeks, eri keeleareaalide geograafiline jaotus kõneleb siiski muust, ka jätab Huntington käsitlemata potentsiaalselt põneva probleemi, millised on mitte-häälikupõhise kirjaviisiga keelte perspektiivid leida laialdast kasutamist infotehnoloogias.

Religioon kui peamine tsivilisatsiooni määratlev tegur uuel sajandil omab erilist tähendust ka Huntingtoni poolt ennustatava Lääne kultuuri allakäigu seletamisel. Maailmasõdade vahel ja järel, mil Lääs kujutas endast nii majanduslikult kui sõjaliselt ning seeläbi ka kultuuriliselt dominantset tsivilisatsiooni, oli religiooni suhteline tähtsus moodsa ajaloo madalaimas seisus ning ilmselt ei osatud Läänes ette näha uut usulist tõusu. Ometi on see nüüdseks tõeks saanud. Religiooni tähenduse kasvades inimeste, rahvaste ja tervete tsivilisatsioonide enesemääramise alusena on Ida ja Lõuna tsivilisatsioonidel seegi oluline eelis tunduvalt sekulaarsema Lääne ees.

Lääne sekulaarsust iseloomustab hästi tõik, et Lääs on ainus (või peaaegu ainus) kaasaja suurtest tsivilisatsioonidest, mis pole oma ajaloo jooksul suutnud maailmale anda ühtegi arvestatavat religiooni. Nõnda ei olegi kuigi üllatav, et “importöörina” on Läänemaailma inimesed usu kui sellise suhtes alati olnud veidi leigemad teiste tsivilisatsioonide esindajaist. Teisest küljest on Lääs ainus tsivilisatsioon, mis on suutnud luua tõsiseltvõetavaid poliitilisi ideoloogiaid. Sekulaarse Lääne domineerimine 20. sajandil on seega üheks seletuseks, miks maailm globaalsete impeeriumide kõrgajal oli pola-

riseerunud rohkem ideoloogiliselt kui religioosselt.

Mitmed Läänes sündinud poliitilised ideoloogiad on leidnud rakendamist mitte-Lääne tsivilisatsioonides ning õieti on paljude poliitiliste ideoloogiate äärmuslikud vormid täiuseni arendatud just väljaspool Lääne tsivilisatsiooni raame – õigeusu- ja Kagu-Aasia maades.

Ehkki poliitiliste ideoloogiate vastasseis on 20. sajandil maailmale andnud kaks ajaloo koletumat sõda, on Huntingtoni arvates tsivilisatsioonilis-religioosne konflikt ideoloogilisest astme võrra fundamentaalsem: sotsialist ja liberaal võivad oma erimeelsused läbirääkimistelaua taga selgeks rääkida ning jõuda vähima õuduse põhimõttest lähtudes ka pikaajaliselt töötava lahenduseni, moslemil ja juudil kui kahe konkureeriva monoteistliku religiooni ja tsivilisatsiooni esindajal on oluliselt raskem (kui mitte võimatu) jõuda kompromissile Jerusalemma kuuluvuse üle, sest territoriaalne tüliküsimus on siin tühine võrreldes tsivilisatsioonilis-religioosse vastuoluga.

Moderniseerumine, pärismaisestumine ja demograafiline tegur

Huntingtoni käsitles lähtub Lääne allakäik, eeskätt Hiina ja islami tsivilisatsioonidega võrreldes, otseselt Lääne senisest hegemooniast. Lääs on maailmasõdade järel suuresti minetanud poliitilise kontrolli oma kunagiste kolooniate üle ning ühes sellega on hakanud taasiseseisvunud riigid ja dekoloniseeritud tsivilisatsioonid

pead tõstma Lääne sõjalise, majandusliku ja kultuurilise ülemvõimu vastu. Läänestastastust toetab Jaapanis ja Kagu-Aasias majanduslik kasv, islamimaailmas demograafiline tõus koosmõjus religioosse ärkamisega, Hiinas ja teda ümbritsevas mõjusfääris kombinatsioon mõlemast eelmainitud tegurist. India subkontinent on senini justkui poolunes, kuid ilmselt saabub alanud sajandil ka tema tund.

Võimalik, et osa Huntingtoni poolt Lääne ja mitte-Lääne tsivilisatsioonide arengutaseme võrdlemiseks kasutatavaid parameetreid on iganenud: olukorras, kus Lääs on juba saja aasta eest saavutanud enam-vähem sajabrotsendilise kirjaoskuse, tuleb mitte-Lääne mahajäämuse vähenemise üle küll rõõmu tunda, kuid tegelikult ei saagi see erinevus teha muud, kui väheneda. Samas on selge, et mitme infoajastu olulise indikaatori puhul näitab muu maailma mahajäämus Läänest selget kasvutendentsi.

Sõltumata sellest, kas mitte-Lääne suhteline mahajäämus Läänest kasvab või kahaneb, saab neis tsivilisatsioonides siiski selgesti täheldada majanduslikku ja tehnoloogilist progressi. Viimaste sajandite jooksul on majandusarengu domineeriv mall olnud läänelik ning enamasti on ka mitte-Lääne tsivilisatsioonid saavutanud majanduslikku edu, rakendades Lääne mudeleid.

Niisiis on läänestumine sageli moderniseerimise eelduseks, samas käivitub majandusliku tõusu saavutanud ühiskonnas varem või hiljem vastassuunaline protsess – pärismaisestumine. Edukalt arenevate tsivilisatsioonide esindajail kaob aukartus Lääne kultuurilise üleoleku ees,

see protsess omakorda käivitab protesti-reaktsiooni Lääne poliitilise ja sõjalise domineerimise vastu. Läänevastatus leiab enamasti parima manifestatsiooni tagasi-pöördumises omamaise kultuuri ja oma tsivilisatsiooni religioossete väärtuste juurde.

Mitte-Lääne riikide majandusliku tõusu mootoriks on tavaliselt Läänes hariduse saanud noor edumeelne põlvkond, kes üritab oma lääneliku kogemuse najal omamaist mahajäänumat tsivilisatsiooni ümber kujundada.

Läänevastatus ilmneb järgmise, juba kodumaise koolitusega generatsiooni juures, kes omamaise tsivilisatsiooni tormaka edukäigu laineharjal vaimustub selle kultuurilistest ja religioossetest väärtustest, nähes enamasti just neis majandusarengu peamist põhjust ja tõlgendades läänelikust hoopiski moraalse laostumise allikana.

Demograafilises plaanis iseloomustab Lääne tsivilisatsiooni viimase sajandi jooksul rahvastiku vananemine ja äärmiselt madal sündivus, seda nii absoluutarvudes kui ka võrrelduna teiste suurte tsivilisatsioonidega. Probleemidega, mida see tendents kaasa toob, on ka Eesti hästi tuttav. Õigupoolest oleme nende näitajate poolest oluliselt "euroopalikumad", kui ilmselt olla tahaksime.

Samal ajal kui Lääs maadleb madala iibe ja sellest tulenevate sotsiaalsete häädaga, on Hiina tsivilisatsioon suutnud demograafilise plahvatuse kontrolli alla saada ning sündivuse tippnäitajad on nihkunud islamimaailma. Võrreldes moslemite demograafilist tõusu ja sellega kaasnevat usulist ärkamist samalaadsete prot-

sessidega eri tsivilisatsioonide ajaloos, jõuab Huntington järeldusele, et tsivilisatsioonide areng on kõige tormilisem – seda nii majanduslikus kui religioossetes mõttes – perioodil, mil 15–25 aasta vanuste inimeste osakaal on suurim, ja tipneb ajal, mil nimetatud eagrupp moodustab kogu populatsioonist ligikaudu viiendiku. Sellist majanduslikult, poliitiliselt ja religioosset aktiivsete noorte inimeste üleesindatust, millega enamasti kaasneb intensiivne linnastumine, nimetab Huntington "noorsookühmuks".

Lääne tsivilisatsiooni viimane suurem sündidelaine langes Teise maailmasõja järgsesse aega ning sellele 60. aastatel järgnenud "noorsookühm", mille aktiivsust kõige eredamalt mäletatakse hipiliumise tõttu, on vananedes teed andnud suuremale ühiskondlikule stabiilsusele, mida, tõsi küll, on võimalik kirjeldada ka passiivsusega.

Lääne, Ida ja Lõuna vahekorrad

Ehkki tsivilisatsioonide koguarv varieerub Huntingtoni teoorias kuuest kaheksani, keskendub ta eeskätt kolmele, mille suhteline osatähtsus globaalsete vahekordade klaarimisel võib alanud sajandil enim muutuda. Need on kristlik Lääs, islami-maailm ja sinoiline Ida-Aasia.

Lääs vananeb ja sedamööda, kuidas tsivilisatsioonide ideoloogiline aluspõhi asendub religioossetega, kaotab üha enam oma poliitilisest, kultuurilisest ja majanduslikust hegemooniast.

Tegelikult kaotas Lääs poliitilise kontrolli juba maailmasõdade järel, kui Euroo-

pa suurriigid jäid ilma peaaegu kõigest oma ülemerekolooniast. See protsess jõudis sisuliselt lõpule, kui Portugal andis käest Macao ja Suurbritannia Hongkongi.

Nagu mainitud, järgneb Huntingtoni arvates Lääne otsese poliitilise ülevõimu kahanemisele muude tsivilisatsioonide majanduslik tõus.

Raamatu ilmumisajal möödunud kümnenendi keskel olid Kagu-Aasia tiigrite majandusnäitajad laineharjal, kuid järgnenud kollaps mõjutab seda maailmanurka raskelt veel tänagi.

Seega on märgid sellest, et maailma kultuurilistes ja majanduslikes jõujoontes peaksid toimuma olulised ümberpaiknemised Läänemaailma kahjuks, võrdlemisi vastuolulised. Seda enam et praegu naudib just Ameerika börs ühes London City finantskeskusega ennenägematut edu. Ilmselt pole aga seegi trend igavene ja mõned analüütikud sosistavad börsimulli peatsest lõhkemisest.

Mitte-Lääne väljakutsed Läänele sõjalise võimsuse vallas on huvipakkumamad ja meile kui "läänlastele" ka murettekitavamad. Allajäämist tänapäeva kõrgtehnoloogilises tavarelvastuses korvavad kasvava iseteadvusega islami- ja Aasia rahvaste püüded omandada või luua massihävitusrelva. Neid püüdlusi on viimase aastakümne jooksul krooninud arvestatav edu ja kindlasti ähmastab see tegur seniste superriikide võimalusi tulevikumaailmas "tuumarusikat" viibutades korda majja lüüa.

Tuumikriigid, veajooned ja sõjakolded

Tõeks on läinud ka Huntingtoni väide, et valdav osa nii maailma veristest konfliktidest kui ka külmadest sõdadest hakkab lähitulevikus kulgema mööda tsivilisatsioonide ja religioonide piire. Mitmed tuha all hõõgunud kriisikolded ongi vahepealsete aastate jooksul lahvatanud täiemõõdulisteks sõdadeks või ulatuslikeks humanitaarkatastroofideks – mainigem vaid Kosovot, Ida-Timorit ja Tšeetšeeniat.

Läänemaailma kõige otsesemalt puudutanud Kosovo konfliktis joondusid serblaste taha õigeusklik slaavlaskond ja suuresti ka ortodoksse Kreeka avalik arvamus (ehkki NATO riigina säilitas Kreeka ametlik juhtkond solidaarsuse alliansiga). Kosovo albaanlasi toetas moslemi üldsus (kui usukaaslasi), aga ka suurem osa läänekristlasi (kui konflikti kannatajapoolt). Ning kui varasema samalaadse, moslemeid ja õigeusklikke puudutanud konflikti puhul Bosnias hurjutas Huntington Ameerika Ühendriike, kes relvastatud sekkumisest hoidusid ning võtsid teise tsivilisatsiooni kuuluvate Bosnia moslemite kannatuste suhtes võrdlemisi jaheda joone, siis Kosovo kriisi puhul suutsid ameeriklased seda malli murda ning seega vähemalt endi silmis taastada ka eetilise maailmapolitseiniku maine.

Ka mullune Euroopa Liidu Helsingi tippkohtumine, mis otsustas liitumiskõnelustele kaasata teiste hulgas Türgi, olgugi teatavate reservatsioonidega, näib kõigutavat Huntingtoni teesi, et Lääne tsivilisatsiooni tõsiseimaks mureks uuel

sajandil kujuneb moslemite ja asiaatide ees kapseldumine ning oma väheneva võimu kaitsmine nende tõusvate tsivilisatsioonide eest.

Lisaks lähiajaloo eelmainitud veristele sõdadele kuuluvad nn tsivilisatsioonide veajoonel toimuvate konfliktide hulka Lähis-Ida pingekolle Iisraeli ja islamimaailma vahel ning India ja Pakistani tüli Kašmiiri provintsi pärast – mõlemad konfliktid on erineva intensiivsusega kestnud kogu postkoloniaalse ajaloo jooksul ning nende juured ulatuvad veel märgatavalt sügavamale.

Klassikalisteks tülikäsimusteks, mis võivad viia täiemõduliste konfliktideni, on Huntingtoni järgi tsivilisatsioonide (ja enamasti nende tuumikriikide) mõjuvõim globaalse arengu ja rahvusvaheliste organisatsioonide suunamisel, sõjaline jõud, majanduslik võimsus ja heaolu, võõrsil elavate hõimlaste kaitsmine, väärtused ja kultuur ning mõnel juhul territoriaalsed vaidlused. Elades samuti veajoonel, on eestlased viimase kolme tüliõunaga vägagi isiklikult kokku puutunud.

Nii konfliktide õhutamise kui lahendamise faasis on eri tsivilisatsioonidesse kuuluvatel riikidel kalduvus vaadata suuniste ja kinnituse saamiseks tuumikriikide poole. Enamikul tsivilisatsioonidest on selgesti määratletav raskuskeske – Lääne tsivilisatsioonil Ameerika Ühendriigid, õigeusulisel tsivilisatsioonil Venemaa, sinoilisel Hiina, hindi tsivilisatsioonil India; Jaapan on omaenda isoleeritud tsivilisatsiooni tuumikuks. Ainus mõjuvõimas tsivilisatsioon, millel konkreetne tuumikriik puudub, on islamimaailm. Erisugusel määral pretendeerivad sellele

positsioonile Iraan, Türgi, ka Indoneesia. Ometi on määratletava raskuskeskme puudumine islami tsivilisatsioonis pidevate konfliktide allikaks nii selle tsivilisatsiooni piires kui ka suhetes teiste tsivilisatsioonidega ning valdav osa veajoonesõdadest leiab aset just islamirahvaste ja nende naabrite vahel.

Nõnda on 20. sajandi konfliktides näha kahte universaalset joont: ühelt poolt kannustavad neid vastuolusid kõigi teiste tsivilisatsioonide koondumine Lääne arrogantsi ja domineerimise vastu, teiselt poolt islamimaailma kokkupõrked kõigi naabertsivilisatsioonidega kõigil kontinentidel. Kui need tendentsid jäävad prevaalerima, on Ida-Aasia tsivilisatsioonil tõepoolest parimad väljavaated saada uue aastatuhande tegijaks: neil on olemas arvestatav demograafiline potentsiaal, on sõjaliselt võimas ja majanduslikult edenev tuumikriik Hiina, on kollektivismile suunatud tugev religioosne ja kultuuriline identiteet konfutsianismi näol. Ja kindlasti ei puudu hiinlastel ka rahvuslik ning kultuuriline motivatsioon, et saavutada oma potentsiaalile vastavat kohta maailmaasjade otsustamisel.

Huntington on Lääne allakäigu kirjeldamisel hirmutavalt veenev, eestlasena, kes kogu 20. sajandi on üritanud eestlaseks jääda ja lootnud eurooplaseks saada, tahaks ometi loota, et ta eksib. Ning et kui me ühel päeval ihaldatud Läände kohale jõuame, ei tule meil tõdeda, et oleme hoopis Hiinasse või Araabiassa sattunud.

PEETER LINNAP
Täieliku Devalveerumise
Aabits

JEAN BAUDRILLARD. SIMULAAKRU-MID JA SIMULATSIOON. Prantsuse k-st tlk Leena Tomasberg. Kunst, Tallinn, 1999. (Avatud Eesti Raamat). 230 lk. Hind 117 kr.

Jean Baudrillard on uue ajastu märksõna, kehastades ühtaegu nii selle sümptomit, märki kui ka šarmi. Kuigi see dändilik intellektuaal on viidanud oma allikmõjudena Marxi, Nietzsche, McLuhani, Maussi, Lefèbvre'i, Deleuze'i jpt kirjutisi, on ta tegelikult alalises poleemikas kõigiga, keda ta tõsiselt võtta suvatseb.

Kesksete liinidena Baudrillard'i mõttearendustes pakuvad enam huvi "objekti sümboolne väärtus" ja "märgi poliitiline ökonomia". Et "objekti", "tegevuse", "struktuuri", "meedia", "võimu" jne kontseptsioonid olla hiliskapitalismi perioodil "semiootilised", siis tulevat ka marksistlik poliitökonoomia asendada märkide ning sümbolite tootmise, distribueerimise ja tarbimise seaduste analüüsiga. Kasvab ju tarbimisühiskonnas eriti jõudsalt just säärase objektide hulk, mis pole mõeldud mitte niivõrd kasutamiseks (nagu "naturaalsed" objektid), vaid mis evivad potentsi tähenduslikuks prestiižiks.

Baudrillard eitab järjekindlalt (vähe-malt senikehtivaid) vastandeid ja vastandumist, sest igasugune "anti-" on inkorporeeritav süsteemi teenistusse, moonduv oma vastandmõisteks ja kipub süsteemi hoopis kinnitama (lk 34). Kui Michel Foucault arendas välja "võimu kapillaar-

teooria", siis Baudrillard soovitab ühtviisi unustada nii Foucault kui ka võim – tema arvates pole võimupositsioon enam põhimõtteliseltki võimalik.

Samasugusesse nurilooikasse kuulu-vaks arvab ta ka tänapäeva vasakpoolsuse – vaatamata sellele et näiteks hiilgav sotsioloog Pierre Bourdieu suudab süsteemi "läbi näha", toimib ta ometi eituse-loogikas, st aitab tahtmatult süsteemil säilida (lk 27). Selle asemel et paljastada jõusuh-teid ratsionaalselt, skandaali-formaadis, mida kehtiv režiim ainult ootabki, arvab Baudrillard, et süsteemidesse on sisse kodeeritud "iseeneslik kadumine".

Just viimase erinevaid mutatsioon, selle aeglasi ja kiireid vorme "Simulatsioonide"-raamat vaatlebki.

"Simulaakrumid ja simulatsioon" on hiilgav näide käsitlusest, milles destilleeritakse muu hulgest välja üksainus printsiip ja taandatakse sellele kõik ülejäänud. Simulatsioonide teooriat ja sellega kaasnevat mudeli primaarsuse, kõige kadumise ja hüperreaalsuse absolutismi, mida Baudrillard jutlustab, ei saa mõistagi pida-da ei "vääraks" ega ka "tõseks".

Küll aga saab nautida prantsuse menu-filosoofi võimekust teostada meiega to-taalset *make believe*'i. Baudrillard'i me-nukuses on oma osa eeskätt vajadusel tänapäevase apokalüptika järele – ja siingi on tarve ise olulisem kui tema mis tahes sisu.

Niisiis: see, mida meile kuulutatakse, on reaalsuse-*versus*-imaginaarsuse lõpp ja ühine asendumine hüperreaalsusega (lk 9), referentsi lõpp pildilises kujutamises (lk 15 ja 64), võimu lõpp (lk 38), panop-tilise ruumi lõpp (lk 50), tuumaenergee-

tika implosioon (lk 65), ajaloo muutumine operatsioonalseks stsenaariumiks (lk 72), televisiooni "eelnevus" katastroofile (lk 83), tuumaohu igavene simuleerimine ja lõpmatu edasilükkamine (lk 87), sõja asendumine kinematograafilise massivaatemänguga (lk 90), kultuuriliste eristuste kadu ja krematoorne ühtesulandumine (lk 97 jj), institutsioonide implosioon (lk 107), tähenduste "lahustamine" informatsiooni poolt (lk 122), ema ja isa asendumine geneetilise matriitsiga (lk 145), kõigi inimtegevuste kaldumine reklaami suunas ja ammendumine selles (lk 131), võimu võimetus valitseda (lk 215) ja akadeemiliste väärtuste kollaps ülikoolides (lk 219).

Et niisugusest loetelust lähtuvalt saaks Baudrillard'i kergesti tituleerida "nihilistiks", siis tõmbab ta ettenägelikult "vee peale" sellelegi võimalusele (lk 223). Nihilismgi on määratud kadumisele, kuid sellises kadumises pole enam tema jaoks tunnuslikku paatost (lk 227).

Mis meile jääb, pole enam mitte kaupade, reaalsuse ja referentsi, tõe ja õiguse maailm, vaid üleküllastunud ja taandarenev universum – tähenduseta kõrb või tihnik, hüperreaalne udukogu (lk 124), mida pole võimalik piiritleda ega selles kuidagi selgust saada. Selles maailmas toimib põhiprotsessina implosioon – kahe vastaspooluse varisemine üksteise otsa, plahvatus sissepoole ja simulatsioonide sünd.

Hilinenult, katkendlikult ja veidralt on Jean Baudrillard'i simulatsiooni-absolutism mõjutanud Eesti visuaalset kunsti. Olukorras, kus valitseb "reaalsuse kõrb" ja märgid ei tähenda midagi peale iseene-

se, pole ju taas mõtet rääkida kunstiteose referentsist, tema "sisust" jms. Nii on ilmselt tekkinud mulje, et seda raamatut saab kasutada kuidagi "semi-operatsioonalselt". Ja juba ongi meil uus õigustus "modernismi renessansile" – *l'art pour l'art*, sest mis vahet on küll väitel, et teose vorm ongi tema ainus sisu, ja sellel, mida kuulutab Baudrillard?

Ometi on vahe vägagi olemas: siin kuulutatakse nimelt "sisutuks" ka "sisustustega mängimine" ise, mida varem vägagi "reaalseks" või "tõeliseks" peeti. Samaväärselt teosega on sisust "tühjaks jooksnud" igasugune kunstiharidus, -näitus, -publikatsioon, -auhind ja -tiitel, sest: Ülikooli väärtused (diplomid jne) vohavad ja ringlevad ka edaspidi, umbes nagu kõikuv kapital või eurodollarid, nad ringlevad ilma osutuse kriteeriumita, kaotavad äärmisel juhul igasuguse väärtuse... (lk 219). See kehtib edukalt ka kunstitegevuse kohta tervikuna.

Valdkonnaks, millele Baudrillard eriti täielikku kadu kuulutab, on "dokumentalistika" (lk 64, 169). Tegevustik, mis toodab pildilis-helilis-verbaalseid jne ekvivalente või "proteese" nn reaalsusele, pole nende teooriate põhjal võimalik, kuna autoriteetsed mulaažid eeldavad autoriteeti ka oma prototüübilt.

Originaali ja koopia eristus aga Baudrillard'i arvates ei tööta, sest nende vahel pole olemuslikku vahet – nad on teineteiseks pööratavad, st võrdväärsed. Koopia on "iseseisvunud", tal on originaali tunnused, mida tal aga ei ole, see on suhe prototüübiga. Nii võime selle loogika kohaselt rahumeeli maha kanda "asitõendi" kriminalistikas, allikmaterjali

ajalooteaduses, ID-pildid tuvastusprotse-
duurides ja kroonikalõigud filmitööstu-
ses. Et dokumentalistika “argumentaalne”
olemus on vaid meelete, siis kõik, mis
sellest tegevusvaldkonnast järele jääb, on
vaid autori intentsioon ja ühiskonna kok-
kuleppeline tõlgendusharjumus.

Simulaakrumite teooriaga lähedalt seotud
palenduseks kunstides on Jeff Walli
ajaloomaale ja fotodokumentalistikat si-
muleerivad fotolavastused ning hiljuti
linastunud D. Myricki ja E. Sanchezi “Blairi
nõiafilm”. Kui esimese puhul on tegemist
illusionistlikult perfektsete ja simulatiiv-
sete dok-konstruktsioonidega pildipinnal,
siis nõialugu loob tõsieluzanrile “ennetava
mudeli” just vaatamisharjumustest lähtu-
des.

Selles mudelis on kohal enamik koo-
de, mis vaatajas “dokumentalistika-aistin-
gu” moodustavad: sissejuhatav stoori,
“autentsed intervjuud”, südametunnistuse
taktis värisev käsikaamera, “objektiivselt
valimatu” filmimine ja lavastusliku alge
osav maskeering, kunstilise montaaži ning
kommentaari näiv puudumine – ainus,
mida me siit tõesti ei leia, on tõeluse
kullakate. Defineerides, et... pole olemas
reaalsust ja tema mõistet (lk 8), väljendub
Baudrillard aga siiski pisut vägivaldselt.
Mõiste pole kadunud kuhugi, sest selle
järgi on olemas vajadus. Küll aga on “do-
kumentalistika” minetanud oma senise
“sisu” ja muutunud teatud “teemaks”,
tühjaks rituaaliks, stiiliks – üheks sama-
väärseks pildilise esituse kombeks paljude
teistsuguste hulgas.

Olemuselt on “Simulaakrumid ja simu-
latsioon” apokalüptiline metateooria, mis
pole esitatud klassikalises teooriavormis,

vaid kergestiseeditava loengu või jutluse-
na. Ironiseerides ühes oma teises raamatus
prantslasliku sarkasmiga Ameerika üle,
võtab Baudrillard samas Uut Maailma
vägagi tõsiselt.

Nii on enamik siinseid näiteid ja alus-
materjali ameerikaliku päritoluga – ja
nõnda on ta ka kirjutamisel omaks võt-
nud jänkilikult mõnusa jutukastiili. Seda
iseloostust sõnumi rajamine käibetõde-
dele, omamehelik just-nagu-jutustav väl-
jendusviis ja tekstide ülim emotsionaalne
resoluutsus. Baudrillard’i joviaalne kuu-
lipildujalaad jätab mulje mehest, kes teab,
mida räägib. Sellele vaatamata on küllalt-
ki tajutat kirjutaja sõltuvus süsteemist,
mida ta ise järjekindlalt ümber sõnastada
üritab.

Baudrillard vastandub nimelt ilm-
selgesti vastandumise-ideele enesele. Raa-
matu kõigis peatükkides kohtame metoo-
dilise järjekindlusega näiteks sõnapaare
“enne ja nüüd”, “pole enam...”, “nüüd-
sest peale...” jpm. Üritades esmalt üheks
kogelmogeldada ja amalgaamida tervet
rida seniseid erisusi-vastandeid, püüab ta
oma sulameid seejärel üldistada üldkeh-
tivuse määraneni.

Nii saamegi Baudrillard’i võtta kui ak-
tivist, kes tahab meid surnuks rääkida
oma apokalüptilise innukusega: näiteks
panna meid vaimustuma kadumisest ja ta-
salülitumistest, tähenduste lakkamisest või
pinnapealsuse vohamisest. Vähe sellest –
me oleme palutud isegi nautima oma või-
metust maailmas midagi olulist korda
saata.

Poliitilisest spektrist lähtudes ei tohiks
Baudrillard õieti meeldida ei vasak- ega
parempoolsetele, kui needki veel endis-

tena alles oleksid. *Left*'i jaoks tundub ta sobimatu kas või juba vastandite ja opositsiooniliste vastuolude mittetunnistamise tõttu. Nii peab ta tänapäeva keskkonnas võimatuks destruktiivset kriitikat ja vas-tupanuliikumist. Nõnda nimetab ta simulatsiooniks isegi Lääneranniku vasakpool-sust, mis tema arvates eituse kaudu just "süsteemi" tugevdab ja õigustab.

Parempoolsema, näiteks kodanlik-libe-raalse maailmavaate seisukohast pole Baudrillard'il jälle piisavalt (et mitte öel-da: üldse) optimismi. Tema teooriad lõ-pevad ebamäärases kõrbes, tihnikus või "hüperreaalses udukogus" ega paku üh-tegi arvestatavat positiivset käitumisprog-rammi.

Võttes käsile vaat et kõik vähegi olu-lised väärtussüsteemi komponendid, püüab ta "reaalsuse" mõistest täielikult vabaneda. Ometi tundub, et tegemist on ainult asendusvõttega ja et "simulatsioo-ni" mõistele püütakse siin omistada sama-sugust absoluutse printsiibi staatust nagu varem reaalsusele.

Seekord pürgitakse küll veelgi laiemale tähendusväljale – segaseks jäävad aga kriteeriumid, mille alusel "hüperreaal-sust" saaks eristada kas või Ladina-Amee-rika "maagilise reaalsuse" universaalsest ja samavõrd kõikehõlmavast mõistest.

INDREK IBRUS

Tavamõistuse vastu. Media Studies revisited

PIERRE BOURDIEU. TELEVISIOONIST. *Prantsuse k tlk Hasso Krull. Loomingu Raamatukogu 1999, nr 30. 80 lk. Hind 10 kr.*

Pealtnäha on see Bourdieu eestindus ju üks üsna õhuke vihik. Tuttav väheldane perioodikatükk, mis ent oma ilmutumishet- kel piisavalt suureks osutus, et siinse kit- sukese kultuuriavalikkuse suu parajal määral lõhki ajada. Raamatu ümber ker- kinud meediavaht demonstreeris taas, kuidas me kultuuriruumi haprus saab eriti ilmseks hetkedel, kui siia mõni veidigi tähelepanuväärsem tekst siseneb. Nagu nüüd Bourdieu tele-heietused või varem see Huntingtoni lihtsakoeline maailma- käsitus, millesse tõsine sotsiaalteadus ülisuurte reservatsioonidega suhtub, kuid millele Eesti ajakirjandus üsna absoluut- seid väärtusi on omistanud. Aga mis sa teed – kultuurina oleme ju uus ja väike, ja kui sakstelaualt mõni kübe pudeneb, eks siis ole sädistamist küllaga.

Nüüd siis pudenes Bourdieu. Ja otse keset peielauda. *Postimees* mattis ju "Kul- tuuri" ja kultuur püüdis sama teha *Posti- mehega*. Ning Bourdieu sai selles madinas kõige hinnalisemaks relvaks. Eks ta selleks ju sobib ka, sest "Televisioonist" ongi pigem emotsioonide pillerkaar kui tõsi- teaduslik mediakäsitus. Raamatuks ahel- datud jutuvada, millel kindel koolkondlik ja maailmavaateline taust. Seetõttu oligi veidi üllatav see üheselt ülistav retsept- sioon, mis seda raamatukest Eestis tabas.

Kuigi Bourdieu kriitiline käsitus on meediamaastiku kitsaskohtadele osutamisel äärmiselt tänuväärne või vähemalt mõtlemapanev, on tema lähenemine kaas-aegsete meediateooriate taustal piisavalt vaieldav. Järgnevalt pisut vaidlefski.

Maailmavaateliselt ei ole Bourdieu kunagi saladust teinud oma sümpaatiast marksistlike ideede vastu ning sotsioloogina liigub ta struktuurfunktsionalismi kitsastel radadel. Tema maailm on selgelt struktureeritud, määratud ja paigas. Kõigel on ühiskonnas oma funktsioon ja enamasti on selleks võitlus ühiskondliku hegemoonia nimel.

Taoline jäik ja võitluslik maailmapilt on ilmselgelt modernistliku mõttetraditsiooni vili ning sellisena tänapäeval kindlasti vaidlustatav. Ükspuha kui vähe võib meil olla põhjust rääkida mingi uue (kas või postmodernistliku) ühiskonnakorra tekkest, ei saa me siiski mööda teatud kvalitatiivsetest muutustest, mis uus aeg kaasa on toonud. Näiteks ühiskonna struktuurse määratuse nõrgenemine, millest Bourdieu ei näi oma meediakäsitluses paraku hoolivat.

Tema viga on, et ta käsitleb tänapäeva teleauditooriumi endiselt massifenomenina – suur, passiivne ja sõltuv. Meedia on tema jaoks üliefektiivne vahend, mille abil valitsevad klassid massidega manipuleerivad. “Publik on turu ja majanduse mõjutusvahend” ning “demokraatia nimel saab ja tuleb võidelda publiku vastu,” (lk 58) sedastab ta.

Paraku ei nõustu kaasagne meediateadus enam meedia mõjuvõimu säärase müstifitseerimisega. Sest kui masse ei ole, pole ka kellelegi mõjuda. Massiühiskond

on kokku kukkunud ja erinevalt Bourdieust nähakse selle peamise põhjusena just televisiooni arengut – ajapikku aset leidnud telekanalite meeletut paljunemist.

Valikuvõimaluste rohkuse tõttu on vaataja nüüd kultuuriliselt sõltumatum kui kunagi varem ja sellega kaob igasugune alus ka Bourdieu fatalistlikult pessimismit. Ta süüdistab: “Mida laiema publikuni tahab üks häälekandja või mistahes väljendusvahend jõuda, seda enam kaotab ta oma teravaid nurki, kõike seda, mis võib tekitada jagunemisi ja välistamisi” (lk 38). Bourdieu väidab, et jagunemisi ei toimu ja “teravaid nurki” jääb aina vähemaks – kõik saated ja kanalid muutuvad üha sarnasemaks.

Jääb mulje, et Pierre-pois pole üldse kodust välja saanud. Vastasel juhul oleks ta ehk märganud, et kõiksugu kompottkanaleid jääb üha vähemaks ning nüüdisarenguid märgib meedias eelkõige “spetsialiseerumine” – vähemuslikke “teravaid nurki” tuleb juurde nii et mühiseb.

Raske on tõsiselt võtta ka tema jutte “sümboolsest vägivallast”, mida televisioon vaatajate suhtes rakendab, kui tegelikult on põhjust rääkida otse vastupidisest protsessist. “Meediavälja” suurenemine ühiskonnas toob kaasa tähistatava vabanemise – pildid ja sümbolid on üha kiirenevas ringluses kaotamas sidet oma originaalse algtähendusega. Täendusväljade muutumine üha relatiivsemaks toob kaasa seniste sümboolsete hierarhiate kokkukukkumise. Kõik on vaba ja liikuv ning nostalgiahoogude tülles peab Bourdieu oma “sümboolset vägivaldat” varsti raamatukogudest otsimas käima.

Televisuaalse märgikeele areng tundub

Bourdieu jaoks olevat üldse võõras maa. Kirjutab ta ju Manet' sümbolset revolutsiooni televisiooniga kõrvutades nii: "Kui sedavõrd võimas vahend nagu televisioon kasvõi veidikegi võtaks suuna niisugusele sümbolsele revolutsioonile, siis, ma kinnitan teile, seda ei tõtataks takistama..." (lk 39). Loomulikult mitte. Või mida seal olekski takistada, kui revolutsioon on olnud niivõrd suur ja võimas. Peab olema päris pime, et mitte märgata seda arengut, mis visuaalses kommunikatsioonis on viimase aastakümne jooksul aset leidnud. MTV meeletud tempod ja kõigi seniste visuaalsete kaanonite eitamine on kandunud ka kõige konservatiivsematesse uudistesaadetesse. Vabanenud tähistajad õõnestavad narratiivi, üksikud pildid on saanud loost olulisemaks. Kui see ei ole revolutsioon, siis mis on?

Bourdieu tele-jutlus seda kindlasti ei ole. Nende kaante vahel on see frangi sotsiaalteaduse suurmees pigem vagur väikekodanlane kui põlevapilguline barrikaadivõitleja. Kirjasõnakeskse õhtumaise kultuuri jaoks on visuaalne kommunikatsioon patt ja Bourdieu hoidub usinalt patustamast. Oma jutluse alguses seletab ta, et loobub "televisiooni tavalisest praktikast" ehk "vormiotsingutest kadreeringu ja vaatepunkti osas, kuna need ähmastavad jutu kulgu". Võimalus, et ka televisuaalne keel võiks olla omade reeglite, eeliste ja piirangutega iseseisev keel, Bourdieu modernistlikusse mõttemaailma ei mahu. Kuid selle maailma piiratud maht ilmselt tolle mustakaanelise vihu sünnivalud põhjustaski.

KALEV KESKÜLA

Kauri Raamat

KAUR KENDER. YUPPIEJUMAL. Täht, Tallinn, 1999. 120 lk. Hind 153 kr.

Kenderilt oodatakse sõnumit. Kõikvõimalike elu- ja eduõpikutega ära hellitatud ja rikutud iseseisvusaegne lugeja ootab kannatamatult läbinägelikku tõe siin ja praegu sündiva kohta? Mis toimub tegelikult? Mis on see, mida tal on õigus teada, aga millega kirjanikud jätavad ta kangekaelselt varustamata? Vanal vene ajal (nagu ütlevad Ivan Orav ja Mati Unt) ju kirjeldasid Teet Kallas ja Raimond Kaugver moodsat elu ja Mati Unt katsus esile manada *Zeitgeist*'i ennast. Miks meil ei ole romaani nupukate inimeste elust? Neist, keda raha ja seksi lainehari kõrgusse tõstnud, meie "Suurt Gatsbyt".

Selline hingeline ootushorisont vajutab "Yuppiejumala" retseptisioonile muidugi oma pitseri. Vaieldakse selle üle, kas reklaam on hea või kuri ning kas naise penetreerimine on kõrge või madal. Ja usutakse salamisi, et kui juba Kender, inime- ne Egiptuse (st reklaami) lihapottide juures võtab vaevaks romaani kirjutada, siis peab sel tegevusel ikka mingi tähendus olema. Sellega saab inimesi manipuleerida ja küllap ka raha teenida.

Paraku ei kustuta Kenderi uus raamat oluliselt janu tegelikkuse järele, ei teavita meid sellest, mis toimub tegelikult. Toomas Liivi tõdemuse – et reklaamitöö on praegu seesama, mis Nõukogude Eestis ideoloogiatöö, – valgusel on see huvi ju ka mõistetav.

Mõned naiivsed ajakirjanikud on Ken-

derilt koguni imestuse ja imetlusega küsinud, et miks tema, kopiraider, kes mõjutab hulki ja teenib palju, on ennast sidunud kirjanduse kitsa ja keerulise meediaga. Ja Kender on siis alati mõista andnud, et otsib omale igavikku.

Nagu juba öeldud, ei ole Kenderi romaan – väike ilus asi – mingi elukujutus, vaid hoopis reklaamiklipp. Niisugune suur reklaamiklipp, mis on paljudest väikestest kokku pandud, seest siiruviruline pealt, kullakarvaline. On niisugune matrjoška, millel veel mitu samasugust kõhus. Tegelased lausuvad tähendamissõnu ja jutustavad legende, mis omakorda liituvad üheks suureks legendiks, Kauri Raamatuks, kui piibellikult väljenduda. Reklaamipoeetikat kasutades jutustab see meile piiblist pärit pattulangemise loo.

Näib, et autori inspiratsiooniallikaks on olnud just juutide jumala Jahve ja mõne meie päevade suure kopiraideri samasuse tunnetamine. Nii nagu üks manipuleeris juudi rahvaga, manipuleerib teine kõigi rahvastega, keda vaid kätte saab. Manipuleerimine ongi “Yuppiejumala” põhisisu, see on väike manipuleerimise õpik koos asjakohase teooria ja sobivate näidetega. (Muide, läinud aastal ilmus veel üks selline manipuleerimisraamat – Jerzy Kosinski “Kohtumine tundmatuga”.) Et reklaamis ei tohi suurt midagi juhuse hooleks jätta, on Kenderi piibliviited üsna puust ja punased. Reklaamibürood juhivad raamatus tegelane nimega Jaffa (Jahve), kopiraiderid on Siffer (Lucifer), Mada (Adam) ja Eva. Kui nimed teada, on ka romaani sündmustik ette arvatav: Jaffa vallandab Sifferi reklaamibüroost, Mada ja Eva armuvad, Eva kaotab süütuse ja ka

neil tuleb lahkuda.

Jaffa on täispuhutud intellektuaal, väikese kontori suur diktaator, kes kõneleb tähendamissõnadega ja peab sisemonoloogide massidega manipuleerimisest. Ilmselt on ta sihuke moodne ameerikalik juht, kes usub, et ta on väga hea ja läheb aina paremaks, ning unistab täiuslikuks saamisest. Ta imetleb Sifferit (“tema on kõige kavalam”) ja romaani loogika seisukohalt jääbki segaseks, miks ta Kurja Kiusaja paradiisist vallandab. Ilmselt seepärast, et piiblis on nii kirjas. Iseenesest on Siffer Jaffa *alter ego*, vahest selles ongi asi: argu olgu Sul teisi jumalaid minu kõrval.

Siffer on tõesti väga kaval, aga tema profiil on madal: ta hullutab maakatest reklaamikliente, räägib ära debiilseid beibesid ja paneb prükkarile vastu vahtimist. Kahju küll, kui talent ei leia kitsastes oludes võimetekohast väljendust.

Mada ja Eva on paras paar, andetud kopiraiderid, pigem reklaami ohvrid kui ise manipuleerijad. Mõlemad on uppunud reklaamitööstuse loodud pisarakiskumislugudesse ega suuda neid reaalsusest eristada. Mada on kaunishing, kes tahab tuua hallis maailmas inimestele rõõmu ja unistab kohtumisest kuulsustega.

Mis puutub Evasse, siis misogüünia on üks kirjanik Kenderi maailmavaatelisi alustalasid ja kõikvõimalike penetreerimiste (nii vaimsete kui füüsiliste) kirjeldamisel on ta tõesti suur meister. Kui vajate feministlikke näiteid naise objektistamisest ja dehumaniseerimisest, lugege Kenderit. Aga loomulikult ei maksa liialt erutada, sest “Yuppiejumala” tegelased ei ole ju lihast ja verest inimesed meie kes-

kelt, vaid ikkagi üksnes piibellikud karakterid. Kui katsute neid jäljendada, lõpetate halvasti nagu Dostojevski idioodist vürst Mõškin, kes üritas olla halastaja Jeesus Kristus.

Nagu lugupeetud kirjanduskriitikud juba tõdenud, kirjutab Kender hästi: lause on tihe ja lõöv. Suurepäraselt on konstrueeritud Sifferi manipuleerimisdialogid. Jaffa monoloogides on andekalt kombineeritud erinevaid stiilikihistusi vanatesamentlikust vägevusest nürbe reklaamilabasuseni: "Ja Jumal nägi, et see hea oli, ja Jumal mõtles: "Express yourshelf." Ja siis sai õhtu ja sai hommik, esimene päev karbamiidiefektiga." Vägev on ka Paradiisiaiast väljaajamise monoloog: "Seis on selline. Eva. Sa saad praegu väga haiget. Sa oled vallandatud. Sa himustad Madat, Mada sa saad. Ela siis. Inbriiding. David Allmighty tahtis, et üks lahkuku. Mõlemad lahkuvad. Mada, sind pole ka enam vaja. Aitab. Välja. Minu pärast rabele kuskil mujal omaette, pinguta nii, et higipull otsa ees. Tõesti, sa oled põrm ja pead jälle põrmuks saama. Del Monte man said: "No!""

"Yuppiejumal" on ka kavalalt komponeeritud. Jutustatud seigid balansseerivad tõsielu ja reklaamisüžee piiril. Aga lõpuks võib kogu elu osutada reklaamisüžeeks ja see ongi reklaamijumala ideaal: täielik üleüldine illusioon täiusliku manipuleerimistehnika abil. Autoripositsioon on samuti hästi kaval. Kas Kender naudib manipuleerimist oma tegelaste ja lugejaga või on kogu lugu sarkastiline pila reklaamigeeniuste pihta? Küllap ikka mõlemat ning autor harrastab positsiooni vahetamist. Kord teeb näo, nagu katsuks luge-

jale tõsimeeli pisaraid silma tuua: jutustab kadrikasuemalikult, kuidas lastekodulaps Eva kord kuus vanaema juurde kooki tegema pääses, ning luuletab isegi emale telefonis lauldava nutulaulu. See viimane läheb just nii parajalt üle maitsepiiri nagu korralikus reklaamis kohane. Teinekord vorbib aga naisfiloloogide voodisse lohistamise loitsu ja see mõjub juba vabastava naljana. Üldiselt ei lase Kender ennast vahele võtta: enam-vähem igas situatsioonis on võimalik osutada kujutava illusoorisusele ja pahupidisele irooniale. Samas: kui tal puuduks usk reklaami saatanlikku jõusse ja ilmutus kurja võlust, vaevalt et ta oleks siis viitsinud sellist raamatut üleüldse kirjutama hakata.

"Kui mõni eesti miljonär paneks kümme miljonit selle raamatu reklaamiks, müüdaks seda oma 30 000 eksemplari," arutles Kender Tallinna Kirjanike Majas kohtumisel rahvaga. Minu meelest nägi ta selles manipuleerimisvõimalust. Vahest pole suhteliselt noorele kirjamehele ja semiootikustaustaga kopiraaterile päris selge, et rahvaga on alati manipuleeritud, aga reklaami ja meedia mõju ei maksa üle paisutada. Tõepoolest, kui suurte rahade ja vägedega tehti omal ajal ideoloogilist kasvatustööd ja ikka oli see kui haneselga vesi. Ja mis puutub kirjandusse, siis avaldati kommunistide ajal iga viisakas eesti romaan 30 000 eksemplaris ning Kaugver küündis vist kord isegi 100 000ni. Ja seda ammu enne, kui keegi oli kuulnud sõna "marketing". Ei juhtunud sest midagi erilist.

Eks raamatu kohta leiaks ju miskit kriitilist öelda: Jaffa pikk soiguv lõpumonoloog jääb mulle pisut arusaamatuks.

Vahest viitab see tekstile, mis mulle tundmatu? Kahtlen ka pisut Heiti Talviku "Orjade koori" lõppu lisamise otstarbekuses. Nojah, sisuliselt see ju sobib, toetab veel kord autori ideed rahva pimesi järgimisest (reklaami)jumalale. Teisalt lõhub see kuidagi teose fiktsioonilist tervikut, annab talle traktaadi maiku.

Üldiselt on tegu muidugi osava masinavärgi, väikese ilusa raamatuga. Mida Kenderilt veel rohkem tahta? Eks ikka avaramat ja tõelisemat elukujutust, mütolooigiast eemale, elule lähemale. Nojah, "tüsedad karakterid" on eesti kirjanduses vist moest väljas, aga loogu siis elulisi tüüpe – nagu (nais)lugejate poolt imetletud Aive Simpson. Kuuldavasti pidi Kenderil mingi telliskivimõõtu teos käsil olema. Eesti lugeja on alati armastanud pakse raamatuid nagu "Tõde ja õigus", "Kivid ja leib" ja "Rusikad". Kirjuta kah selline, Kaur Kender, ja sa näed, et see su lugejatele hea on.

ENE-REET SOOVIK

Jooksev Eliot

T.S. ELIOT. AHERMAA JA TEISI LUULETUSI. *Inglise k-st tlk Paul-Eerik Rummo. Hortus Litterarum, Tallinn, 1999. 112 lk. 53 kr.*

Paul-Eerik Rummo tõlgitud ja Jaak Rähesoo järelsõnaga varustatud kogumikuga on kanooniline T.S. Eliot Eestis kehtestatud. Tõlgitud on keskseim, kuulsaim, antoloogiseerituim osa Elioti luulepärandist. Järelsõna keskendub samale osale, vaatleb seda kõrgmodernismi kontekstis

ning lõpeb "Ahermaa" ja "Nelja kvarteti" kuulutamisega 20. sajandi luule väljapaistvateks tippudeks. Järelsõna pealkiri aga ei olegi kummalisel kombel "T.S. Eliot ja modernism" – see tavapäraselt elitaarsusega seostatav kirjandusnähtus, mis arenes (Elioti enda toetusel) käsikäes õilistava kaanoni väljatöötamisest huvitatud uskriitikaga. Praegune pealkiri "T.S. Elioti luulest" lubaks tõsimeelselt ja põhjalikult ühele aspektile suunatud esseed mitmeti täiendada.

On ju olemas ka vähem kanooniline Eliot – näiteks nalja- ja nonsenssluule autor, kelle kogumikku "Old Possum's Book of Practical Cats" Rähesoo meenutab hoopis Elioti esseekogu järelsõnas. Ja on olemas ka täiesti kaanoniväline Eliot, kes nooruspäevil kirjutas pikema ropu luuleteose "Kuningas Bolo ja tema suur must kuninganna" ning levitas sellest jupikesi sõprade seas. Too kirjatöö oli ilmselt liig ka uuemeelsetele ja eksperimentihuvilistele – Wyndham Lewise vortistsitlik ajakiri *Blast* selle katkendeid 1915. aastal igatahes avaldada ei võtnud. Ühel katkendil oli muidugi juba pealkirjaks "Bullshit".

Puudujäägid tõsiduses ei olnud Elioti puhul siiski päris kaduv noorusnähtus – meenutagem või hilisemat luuletust "How unpleasant to meet Mr Eliot", mis jõuab välja selleni, et ebameeldiv oleks taoline kohtumine igal juhul, hoidku mainitud Eliot oma suud lahti või kinni. Ja näiteks 28. jaanuari *Times Literary Supplement* (TLS) ütleb meile Stephen Spenderi biograafia arvustuses, et teada saades, et Nõukogude press teda pornograafiliseks häääniks nimetab, olla Eliot üliväga lõ-

bustatud olnud. Sellised vahejuhtumid pakuvad järelikult arvustajale ja eeldatavasti lugejale tänapäevalgi huvi.

Toimetus soovitas kommenteerida Elioti kohta kirjanduses nüüd ja praegu. Edasine jutt võtabki sihikule Elioti uusi-
mad ilmumised, kuid mitte läbikaalutud kriitilistes monograafiates, vaid spontaan-
selt rahva seas – ebatõsisel ja kerglasel ajalehepaberil, ehkki selle veidi väärika-
mas, TLS-i variandis.

Kõige silmatorkavam on Elioti esine-
mine lehe põhiartiklite suurtes pealkirja-
des – jõulunumbri Johannes Paulus II
biograafiaie pühendatud esilugu modifit-
seerib “Tarkade teekonda” – *A cold com-
ing he had of it* – “Üks kõle tulek see tal
oli”. (Veel elus oleva paavsti puhul on
originaali “tulek” ilmselt kohasem kui
Paul-Erik Rummo tõlke “minek”.) Artik-
kel Benarese linnast kannab pealkirja
“Much possessed by death” – Elioti luu-
letuses “Surematuse sosinad” käis see
Jamesi-aegse näitekirjaniku John Websteri
kohta (Ants Orase tõlkes: “Websteri hinge
painas hukk”). Kui paavsti-teemat saab
jõulusündmustega kuidagi seostada, siis
Benaresel Websteriga lähemat seost küll
ei ole – neile, kes inglise kirjanduslooga
vähem tuttavad, võib meelde tuletada, et
Webster oli see tatine poisike, kellele fil-
mis “Armunud Shakespeare” teatritükkide
tapatööd kangesti peale läksid.

Veel saame teada, et “Neljast kvarte-
tist” esimese, “Burnt Nortoni” algust
“Aeg, mis on, ja aeg, mis möödab, on ehk
mõlemad olemas tulevas ajas” on kasuta-
tud millenniumipidude kutsetel. Elioti
hõlpsat tsiteeritavust mainib ka Rähesoo
– ja seda võib ehk pidadagi põhjuseks,

miks tema kultuslik staatus ja kohalolu,
nagu näha, veel tänapäevalgi aktiivselt
jätkub. Umberto Eco arvates peab selleks,
et teos muutuks kultusobjektiks, olema
võimalik seda tükeldada, ümber tõsta,
lahti liigendada nii, et meelde jäävad üks-
nes osad, sõltumata nende algsest seosest
tervikuga. See peaks ühtviisi toimima nii
Elioti “Aprill on julmim kuu” kui näiteks
omamaise “Jõudu, külamees!” puhul –
sõltumata nende ajastuomasest elutunne-
tusest või kujundikeelest, mida Rähesoo
Elioti jäävuse võimalike põhjustena mainib.

Suhteliselt suvalise, kultusliku tsitaadi-
kasutuse kõrval on ka argumenteeritud
pöördumist Elioti kriitikapärandi poole.
Glen Duncani romaani “Love Remains”
arvustus ütleb, et tegelasi vaevab “Elioti
kurikuulsa objektiivse korrelatiivi prob-
leem”. Prosoodiaalase teose arvustus rää-
gib Elioti õonestavast mõjust arusaamale,
et prosoodia on abstraktse ja ennustatava
rütmi ning kõne loomupärase liikumise
vaheline viljakas pinge – kuigi Eliotile
endale omase, kindlast korrapäraselt pide-
valt kõrvale kalduva rütmi harrastajaid
leiduvat tänapäeval pigem hakitud proo-
sas kui luules. Jules Laforgue’i tõlkekogu
puhul on Elioti tsiteerimine ja meenusus,
et nii “Prufrock” kui suur osa luuletaja
varasest loomingust oleksid otsekui La-
forgue’i tõlked, otse enesestmõistetav.

Elioti kohta tehakse ka ekslikke aval-
dusi – kahtlustatakse, et “Tarkade teekon-
na” alguses ei kasutanud ta Lancelot And-
rewesi tsiteerides jutumärke. Selle peale
haarab valvas lugeja sule ning parandab
juba järgmise numbri kirjaderubriigis
eksituse: ehkki Eliot enamasti kasutata-
va materjali tsitaatsusele ei osuta, on selles

kohas siiski jutumärgid olemas. Samas tunneb lugeja huvi, kas 1926. aastal *TLS*-ile Andrewesist kirjutatud artikli tellis Eliotilt toimetus või pakkus ta seda ise, ning oletab, et vastus sellele küsimusele võiks pakkuda olulist teavet Elioti mõtetegevuse kohta tol ajal, vahetult enne anglikaani kirikuga liitumist.

Huvi ei tunta aga üksnes Elioti mõttemaailma vastu, ajaleht valgustab ka seda, kuidas tema nime kasutades luuletajatele materiaalseid hüvesid võimaldatakse. 1953. aastal rajatud Luuleraamatu Seltsi (The Poetry Book Society) poolt oma asutajaliikme mälestuseks välja antav T.S. Elioti luuleauhind väärtusega 5000 naela on 1999. aastal läinud Hugo Williamsile luulekogu "Billy vihm" (*Billy's Rain*) eest. Luuletaja kavatsevat selle eest osta vanu rockisingleid. Ehkki *TLS* seda ei valgusta, annab Elioti-nimelist preemiat välja ka Truman State University Missouri osariigis. 1999. aastal pälvis selle H.L. Hix koguga "Ratsionaalarvud" (*Rational Numbers*). Raha on ameeriklastel vähem välja pakkuda – ainult 2000 dollarit. Lisada on aga avaldamisvõimalus, sest võistlema palutakse luulekogude käsikirju. Britid hindavad juba ilmunud teoseid ning Williamsi kogu on mõistagi avaldanud Elioti kunagine kirjastus Faber.

Ka Whitbreadi luuleauhinna lõppkandidaadid aastal 1999 olid Faberi üllitatud, millega seoses meenutatakse Philip Larkini kommentaari "Ahermaa" pühendusele *il miglior fabbro*, mida Larkin oma sõnutsi tõlgendanud kui soovitus "parem avaldada Faberis". Eliot kui toimetaja aga on meil päevil sõna otseses mõttes reinkarneerumas. Tema uueks kehastuseks

üritab saada Faberi luuletoimetajana töötanud Craig Raine (teda on avaldanud ka *Vikerkaar*). Elioti mantlipärija kohta pole Raine mitte teadvustamata jätnud ning üritab haaret veelgi laiendada. Aasta lõpul alustas ta uue ajakirja *Aretç* väljaandmist, mida kirjeldab kui Elioti toimetatud *Criterion*'i tänapäevast varianti. Avandumbris on ära trükitud ka viis Elioti seni avaldamata kirja aastatest 1923–30, adressaatideks Yeats, Pound, Woolf, Joyce ning leedi Rothermere. Kirjas Virginia Woolfile kurdab Eliot raske toimetajatöö üle, mis käib uneajast, seltskonna ning eraelu arvel ja mida peab tegema sama hästi ja leidma niisama häid või paremaidki kaastöölisi kui neis ajakirjades, millel on palgalised toimetajad, ärijuht, toimetuseruumid ja tehnilised töötajad.

Nii et kerge pole olnud kellelgi. Eliot aga elab *TLS*-i veegudel hästi ja tema sõnum kirjandusajakirja väljaandmise kohta kestab üle aja.

MELE PESTI

Tee 100 aknaga majja

PATRICK McCABE. LIHUNIKUPOISS. *Inglise k-st tlk Aet Varik. Varrak, Tallinn, 1999. 204 lk. Hind 128 kr.*

Patrick McCabe'i õhulise ja kergesti läbitava teksti lugemine meenutas lapsepõlveunedes kogetud lendamistunnet. Ainus, keda "Lihunikupoiss" ei saa ei läbida ega läbi näha, on peategelane Francie Brady, kes hõljub teksti kohal ja muigab teiste tegelaste ja lugejate üle. Kuigi "Lihuniku-

poiss” on just tema normaalsusest nihetumise lugu, jääb Francie’st tihtipeale mulje, et küsimus on lihtsalt teistmoodi reaalsuse teadlikus eelistamises. Nii lugedes ei tundu romaan üldse võigas, nagu seda mitmetes arvustustes kirjeldatud on, tegelik sünge sisu ei pääse üldmuljes domineerima.

“Lihunikupoiss” räägib sõprusest, mahajätmisest, armukadedusest. Francie elu määravad mahajätmised, altvedamised (inglise keeles tähistab mõlemat *to let down*). Peategelase isa jäeti juba väiksema maha, hiljem jättis isa maha ema, parim sõber ei taha Francie’t enam tunda. Ka vanemate surma võtab ta mahajätmisena. Kodunt põgenedes veab Francie ise alt ema. Süütunne ema enesetapu pärast süvendab lõhet poisi ja maailma vahel. *The New Yorkeri* arvustaja sõnutsi on McCabe’i eriline võime aistingutest kõike veidrat välja pigistada Joyce’ist ja Beckettist kuni Seamus Heaney’ni iiri kirjanikel juba veres.

Hülgamised ja süü vajuvad Francie’le peale ja sunnivad tedagi kellelegi haiget tegema. Tema jätab aga hoopis maha üldtunnustet reaalsustaju ja moraali. Ta hakkab kuulma hääli ja tegema asju, mida “normaalne inimene” ei teeks. Eluaegne kinnine vaimuhaigla on ootuspärane lahendus.

Kui lugu juhtuks siin ja praegu, oleksime rõõmsad, et tänavail on üks pätt vähem. “Lihunikupoisi” lugejale jääb aga ka teine variant: uskuda, et Francie ei olnud süüdimatu kaabakas ega ka pelgalt ühiskonna surve ohver, vaid tundlik ja intelligentne poiss, kes arvas, et kontrollib oma elu just nii nagu oma kodulinna.

“Linn oli muutunud hiiglaslikuks ookeaniaurikuks, (...) valmis seilama sinna, kuhu ma iganes soovin” (lk 126).

Tundub, et “Lihunikupoiss” on hästi tõlgitud. Mõnda lauset tahaks lausa valjusti lugeda: “... ja nii me läksime, isa Sullivan ja mina, nagu kaks suurt sosinat mööda koridori kabeli poole suhkat-suhkat” (lk 71). Hästi on tabatud Francie sõnavara: vaimuhaiglat nimetab ta “töökojaks”, kus inimesed jälle ära parandatakse; “100 aknaga maja” on külm koht, näiteks laste varjupaik või tööstuskool.

Francie sisemonoloogid ja kõne on ohjeldamatu, teadvuse vooluga sarnanev loba, kuhu mahub palju omapäraseid seoseid. Komad kaovad lausetest ja naasevad jälle, just nii nagu Francie’l parajasti pausideks aega ja tahtmist on. Tabavaim kommentaar Francie tekstile on selles endas: “...sõnad tulvasid mu suus kui ratsaväerügement rünnakul ma tõesti ei tea, kust nad kõik tulid. Võis juba arvata et hakkad lõpetama kui tuli uus suur parv üle mäe ohhoo aga kuulake nüüd see lugu ka ära.”

McCabe’i peetakse üheks tähtsamaks iri kaasaegseks kirjanikuks, 1992. aastal jõudis “Lihunikupoiss” ka Bookeri auhinna lõppvalikusse. Olustiku järgi saab kohe aru, et tegu on iiri romaaniga. Võrdlusvõimalusi on palju, minul tekkis paralleel Vanemuises lavastet McDonagh’i “Mägede iluduskuningannaga”. Mõlemas on teravalt tunda väikelinna suruvat õhustikku ja ängi, mis nii peresisest kui perevahelisest vaenust otsekui loomulikku rada mööda vägivallani viib. Samuti on mõlemas üheks kõrvaltegelaseks iiri noormees, kes on Inglismaal tööd saanud ja

keda oma kodulinna seetõttu idealiseeritakse.

“Lihunikupoisi” järgi on Neil Jordan teinud ka filmi, mis jõudis Eestisse Pimedate Ööde filmifestivalil ja imekombel ka videolevi teel. Peaaegu kõik, mis raamatus head, on filmis alles jäänud. Filmi väljen-

dusvahendid lasevad kogunisti paremini esile tuua romaani intertekstuaalsust: tugevat seost koomiksiga ja vesternitega. McCabe'i suure- ja omapärase stiili saab aga kõige paremini maitsta loomulikult lugedes.

FOORUM

HEINAPUU OTT

Kas jälle 40 aastat ajast maas?

Vahur Afanasjev, *Kas meil on kuuekümnendad? Vikerkaar 1999, nr 10.*¹

Sidāmlī tienū Katšīn

Maarahva Woodstock – see on tõesti huvitav leidus. Kuid selliste troopide kasutamisel on üks väike oht: nad võivad nimelt liiga kuulsaks saada ja leida oma koha tutvustustes, bukletes jne, kuigi kerge vaevaga oleks võimalik leida ka mõni adekvaatsem kujund.

Kahju, et etnofuturismi emme² Kauksi Ülle folgil ei käi. Nimelt oluaks tänavune folk suurepärane koht, kus jätkata aukirjade jagamist “tehtud töö ja mõeldud mõtete eest etnofuturismi kehtestamisel uue maailmakorrana”, mida alustati Tartus sel kevadel etnofutu-sõna kümnendat juubelit tähistanud konverentsil *etnofutu3*.

Vahur Afanasjev on nimetanud oma käsitluses küll kaht välismaist etnofutumuusika tõusvat tähte (nimelt ersa “Toorama” ja liivi “Tulji Lum”); miseest talle

tānu hõimuliikujate poolt), kuid jätnud unarule kõik kodumaise.

Hesse Hesseks, Woodstock Woodstockiks, kitarrid kitarrideks. Neid on ju kõikjal. Regilaulutraditsiooni velmamist aga kohtab tunduvalt vähesemais paigus. Viljandi Kultuurikolledž on üks neist. Paralleeliks kõlbaks ehk joiu rekontekstualiseerimine lõunasaami kultuuri, mille meetodeid ja vahendeid demonstreeris väljapaistev lõunasaami etnofuturist Laara tänavuste saami kultuuri päevade ajal samas Viljandis. Woodstockil vist midagi sellist polnud. Vähemalt enamik inimesi pole kuulnud, et seal kohalikud indiaanlased päikesetantsu reanimeerisid.

Välitestki märkidest on ehk mõni olulisem kui pikad juuksed (muide vaba mehe tunnus meie muinaskultuuris) või idamaised aroomid. Kirivõid-rahvarõivid eriti palju silma ei hakanud (nende kandmiseks peab olema kas fundamentalist või laulupeoline), aga “vanade hipide” kõrval oli tugevasti esindat “kampsuninimeste” (maa- ja taarausulised, maasõbrad ja hõimuinimesed – kasutades laenatud for-

---

¹ Viljandi pärimusmuusika festivalist on seoses etnofuturismiga kirjutatud veel: A. B a r k a l a j a, Ühisväljade leebe psühheedeelika. *Postimees* 01.08.1996.

² Etnofuturismi isadus on õnneks tuvastamata ja nende loendamiseks, kel sellele võrdsest tugevaid pretensioone, ei piisa enam ammu neljagi käe-jala sõrmedest-varvastest. Sõna on küll pärit Tartust (Karl Martin Sinijärve looming šamaanliku ekstaasi seisundis), aga konkreetseid sisusid on omandamas mujal, Tartus viimasel ajal isegi vähem kui Viljandis, Liivis, Ersas, Udmurdis, Komis jne.

multsiooni³) kultuur, millel vähemalt Tartus pikad traditsioonid. Meil on olnud omad seitsmekümnendad ja seda poleks ilus unustada.

Ei usu, et folk on kõigest järjekordne, transpordi aegluse tõttu Läänest mitusetukümmend aastat hiljem meie maavillasesse Ostseeprovintz Livlandi kohale jõudnud hipiliikumise väljendus, nagu on juhtunud siinmail romantismi, modernismi ja muu säärasega.

Woodstocki kandvaks mõtteks oli pigem manifesteerida kõike seda uut eieales-varem-olnud angloameerika kultuuris, enneolematuid kultuurikontakte geograafiliselt kättesaadavate eksootiliste kultuure või omaenda subkultuurega, mis kah küllalt eksootilised. Folgilgi on seda – kahtlemata, aga folk pole siiski ainult see. Viljandis ei ole tegu üksnes uuega, rõhutatakse vanu asju tänases päevas.

Peaaegu kolm aastakümnet tagasi kirjutas Kalle Istvan Eller meie ärkamisajaleelse kultuuri olemasolu meeldetuletanud essees “Maarahvast”: “Peame yletama ajapärde meie ning lauluema vahel ja s e a l t edasi minema”⁴, pidades sealjuures silmas eesti vanemat rahvalaulu. Julgen ütelda, et Viljandis on rahvalaulu juurde jõutud. Folgi mitmel pool toimunud õpitoad, muinasjuturääkimised, lisaks neile Kõõmneaidas, Kultrahoovis ja muu-

des pisemates paigus toimuvad kontserdid (Hõbejoude, Tuulekandle ja lugematud muud kolledžis õppijatest-õpetajatest rühmad) näitasid sisemise ringi inimestele ja muudele huvitatuile maarahvalt päritud kultuuri eri avalduste taaselustamise võimalusi.

Teiseks: Woodstock oli massiüritus. Eesti suuremates ajalehtedes ongi peegeldund vaid folgi Woodstockim osa, Kaevumäe-Kirsimäe eiteamitmetuhandepäised massikontserdid. Neist on juttu olnud ehk ebaproportsionaalselt palju. Kuid see, mis folgi korraldajaile endile (s.o peamiselt kolledžirahvale) oluline on, tuleb välja just mainitud nurgatagustes, kuhu masse ei mahugi. Ise teevad festivali, ise käivad kuulamas-vaatamas. Jääb ruumi igale endale. Celia Roose rõhutabki regilaulu õpetamisel isedust: oma tudengeil laseb ta kokku mõelda-kirjutaulaulda igal oma loomislaulu; lühemates õpitubades soosib toonide polüloogiat. Nii et pigem masside vastu. Pressikonverentsil ütlesid ka pealikud ise, et festival on liiga suureks paisunud. Järgmisel aastal tehakse väiksem.

Kolmandaks: tänavune folk oli üks samm kahe seni pea paralleelselt käinud pärimusmuusikakultuuri lähenemise poole. Neist noorem (enda arvates loovamat) olen siin põgusalt puudutanud; too

³ A. H e i n a p u u, Lapi jazzkaar. Karjala jazzkaar. Udmurdi jazzkaar? *Fenno-Ugria Infoleht* 1999, nr 1, lk 2; võrgus: <http://www.suri.ee/il/99/1/jazz.html>

⁴ K. E l l e r. Maarahvast. *Põllumajanduse Akadeemia* 27.01, 9.02, 17.02, 24.02.1972, nr 4–7 (avaldet uuesti *Vikerkaares* 1990, nr 3, lk 72–76 (Tõnn Sarve järelsõnaga), raamatus “Maarahva elujõud II” (Tartu, 1998, lk 199–216; autori järelsõnaga). Võrgus: <http://www.suri.ee/etnofutu/vanaisad/maarahvas.html>). Sama teemat on pikemalt lahti kirjutanud Jaan Kaplinski oma essees “Rahvalaulu juurde jõudmine” (1970–72), avaldet ta raamatus “Võimaluste võimalikkus” (Tallinn, 1997, lk 143–183).

teine, vanem on nn autentse rahvamuusika suund, mida tänavusel folgil esindasid näiteks Toomas Torop, Ürjo Jaama, Ott Kaasik ja Aivar Teppo, Ants Taul. Kuhugi nende kahe suuna vahepeale jäävad ilusad punastes seelikutes Kihnu tüdrukud, kes mitte niivõrd ei esinenud, vaid näisid tegevat laval kõike pigem endale.

Woodstock oli üks ja kordumatu, seda on kohalkäinud kogu elu meenutama jäänud. Aga folk on juba sellane nähtus, mis toimub vähemalt inimeste arvates iga aasta. Folk ehk kampsuninimeste liikumise viimine Woodstockiga võrreldavasse mastaapidesse on juba iga-aastane harjumus ja konventsioon.

Esitan Celia Roose kandidatuuri üleilmse uurali rahvaste etnofutumuusika auhinnale (eesti vanema rahvalaulu velmamise ja massidesse viimise eest). Jään ootama, et esitataks ka muid kandidaate ja et sellane auhind välja antaks.

AHTO LOBJAKAS

Sattumuslikkuse määramatust sõltumuslikkusest

Vt ka: Tõnu Viik, *Richard Rorty historitsistlik liberalism*. *Vikerkaar* 1999, nr 11/12.

1.

Märt Väljataga poolt tõlgitud Richard Rorty *Contingency, Irony and Solidarity* (Sattumuslikkus, iroonia, solidaarsus. Tallinn, 1999 – eadspidi: SIS) on Eesti kaasaegse filosoofia varamus oluline teetähis – tegemist on esimese raamatumöö-

tu tõlkega vähemalt viimase 30 aasta ingliskeelsest (sotsiaal)filosoofiast. Suure osa lugejate jaoks on seetõttu tegemist esimese kokkupuutega maailmaga, mida Väljataga ladus ja elegantne tõlge huvitavalt vahendab. Ilmselt seepärast on eestikeelse versiooni arvustused keskendunud peamiselt Rorty ja meie kultuurikeskkonna suhestamisele. Jääb loota, et ei lähe liiga kaua, enne kui Rortyle lisanduvad ka John Rawlsi, Charles Taylori, Michael Walzeri, Alasdair MacIntyre' jt kaasaegsete juhtivate filosoofide tööde tõlked. Rorty niivõrd prominentne tungimine meie vaimuella vajab tasakaalustamist, vältimaks kogu ehitise kasvamist liig kitsale alusmyrile.

Et Rorty Väljataga tahtest sellisesse domineerivasse positsiooni on sattunud, on tema intellektuaalse absorbeerimise laad kahekordselt oluline. Allakirjutatule tundub, et viimast ohustab tõsiselt üks ysna keskne tõlkeline kysitavus.

2.

Väljataga tõlge on kahtlemata heatasemeline, seda nii eesti keelelt kui Rorty terminoloogia kaalutletud vahendamiselt. Vähesed silma jäänud probleemid on liigspetsiifilised ja kõrvalised eraldi äramärkimiseks. Seda yhe erandiga, mis aga õnnetuseks on üks kolmest juba pealkirjas esinevast kaalukast terminist, millele kaks ylejäänut pealegi ontoloogilises plaanis suuresti toetuvad. Jutt käib sõnast *contingency*, mille eestikeelseks vasteks Väljatagal on 'sattumuslikkus'.

Nagu Väljataga raamatu viimases joo-nealus märkuses osutab, on terminil *contingency* tugev metafüüsiline laeng.

Soovimata kasutada ladina tyve otselevõttu 'kontingentsuse' näol, asub tõlkija otsima adekvaatset eestikeelset vastet. Kasutades termini *contingency* klassikalist vastandumist mõistele 'paratamatus' (*necessity*), jõuab Väljataga viimase antonyymina tähendusväljani, mida eesti keeles annab tema sõnul kõige paremini edasi 'juhuslikkus'. Kuna 'juhuslikkusel' on tugevad juured füüsikas, mis antud kontekstis võivad mõjuda eksitavalt, on tõlkija otsustanud 'sattumuslikkuse' kasuks (SIS, lk 374).

'Sattumuslikkus' ei ole *contingency* puhul halb tõlge ehk füüsikas, kuid koos 'juhuslikkusega' katab 'sattumuslikkus' selle ladina-*cum*-ingliseelse filosoofiatermini tähendusväljast vaid väikese osa ja sedagi teatavalt eritingimustel. Tõlgitud raamatu sisu arvestades on yhtemoodi eksitavad mõlemad ning ka 'sattumuslikkuse' neologismihõng ei aita, pigem vastupidi. Kui loota, et 'sattumuslikkust' ei mõtestata fennitsismina ja niimoodi 'juhuslikkuse' otseste synonymina, siis satub sõna (veidi vabalt parafraseerides W. O. Quine'i) radikaalse tõlkimatuse eikellegimaale. Teisisõnu, on loodud termin, millel tähendusväli praktikas puudub ning selle loomine jääb lugejate ja tõlgendajate pärusmaaks. On karta, et nii tekkiv konsensus võib jääda kaugele termini *contingency* komplekssest, skolastika ja metafüüsika poolt viimistletud kasutusest. Mis antud kontekstis aga veelgi olulisem, kaotsi läheb üks Rorty mõtlemise keskseid tahke.

3.

Alustagem etymoloogiast ja igapäevasest

keelekasutusest. Termin *contingency* pärineb ladina keelest, kus tema algkujuks on verb *contingere* – 'kokku puutuma, (millelegi) juhtuma', mis omakorda koosneb etymoloogiliselt osistest *com* + *tangere* = 'puutuma'. (Etymoloogiat vt nt: Webster's New Encyclopedic Dictionary, 1994.) *Contingere* on aluseks ka mõistele 'kontakt' ja selle tuletistele.

Inglise keeles tõlgitakse *contingere* meid huvitav lähim kognaat adjektiivina *contingent*, millele tavaliselt järgneb ees sõna *on/upon*. *Contingent upon* tähendab tavapärast 'millestki (tavaliselt ebakindlast) sõltuv'. Igapäevases inglise kõnekeeles on selle sõnayhendi kasutamine suhteliselt harv, kujutades endast tavaliselt viidet mingile erikeelele või intellektuaalsetele pretensioonidele.

Contingent omaette võib iseloomustada midagi, mis võib kas juhtuda või mitte, mis on määramata. Siin jõuame lähedale termini metafüüsilisele kasutusele.

Enne selleni edenemist kuluks ilmselt ära paus, et seniõeldut seedida. *Contingency* kirjeldab midagi, mis pole määratud – võib öelda: pole paratamatu –, mis millegagi kontaktis on, mis millestki sõltub. Siit ka käesoleva kirjatuki tees – termini *contingent* tavakeelse tähenduse annab eesti keeles parimini edasi mõte, mis väljendub tavakeelses sõnas 'sõltub' (inglisekeelne vaste '*it depends*'). Inglisekeelne adjektiiv *contingent* ja nimisõna *contingency* rakenduvad olukordadele või nähtustele, mis on muutuja rollis, seda iseenesest võibolla samuti muutlikus, kuid mõtteliselt enam-vähem fikseeritud *kontekstis*. Seega, otsides terminile *contingency* omakeelset vastet, leiame selle mu-

ganduses 'sõltumuslikkus', mitte juhuslikkusega seostatavas 'sattumuslikkuses'. Side juhuslikkusega on adutav, kuid meid huvitava kysimuse perspektiivist teisejärguline. 'Sõltumuslikkus' ei välista 'sattumuslikkust' või juhuslikkust, kuid juhuroll on muutuja ja tema konteksti suhte vaatepunktist teisene, kirjeldades muutuja käitumise võimalikku tõlgendust, kuid mitte suhte ammendavat olemust. Juhuslikkus võiks ehk 'sõltumusliku' suhte kirjeldamisel olla üks võimalikke erijuhte, kuid mitte enam.

4.

Siinkohal tasub meenutada Väljataga seadust, mille kohaselt *contingency* on tugeva metafüüsilise laenguga termin (SIS, 374). Etymoloogia etymoloogiaks ja keelekasutus keelekasutuseks, filosoofiamõisted on tihti määratletud pretsedendi, mitte tavakasutuse poolt. Vaadelgem siis allpool põgusalt, mida ytleb filosoofiline pretsedent. Erapooletuse maksimeerimiseks ning selleks, et mitte eeldada järeldatavat, kutsugem adjektiiv *contingent* eesti keeli esialgu sõnaga 'kontingentne'.

Kui alustada skolastikast, siis seal tähistab mõiste 'kontingentne' yhte olemise (*being*) ylimatest kategooriatest. Kontingentse olemise olemus (*essence*) ei sisalda endas oma olemasolu põhjendust (*reason*). Kontingentse olemise võimaluse ning aktualisatsiooni põhjuseid tuleb otsida väljastpoolt. Kui leitud põhjused osutuvad omakorda kontingentseteks, tuleb otsinguid jätkata, kuni jõutakse olemiseni, mille olemus sisaldab oma olemasolu tuletamata põhjenduse. Selline olemine kuulub kategooriasse, mida tähistatakse

inglise keeles väljendiga *necessary* (Väljatagal 'paratamatu'). Paratamatu olemine on kontingentse olemise ontoloogiline eeldus, lihtsaim viis seda suhet skolastikas kirjeldada on asendada 'paratamatu' 'looja' ja 'kontingentne' 'looduga'.

Uusaja metafüüsikas tegeleb vastandusega 'kontingentne'–'paratamatu' ulatuslikumalt Leibniz, järgides põhimõtteliselt juba kirjeldet maatriksit. Nii Spinoza kui Hume samastavad eri moel 'kontingentse' 'juhuslikuga', kuid seda mõttega, et kontingentseks, juhuslikuks peetu on midagi, mille tegelikke põhjusi agent ei tea.

Alates Kantist, koos jumalatõestuste jms aktuaalsuse kadumisega, hakkab 'kontingentne' taanduma pikapeale oma tänasesse suhteliselt amorfssesse ja skolastilistest juurtest lahutet rolli, kus ta tähistab empiirilist, asjaoludest sõltuvat muutujat. Niipalju kui uuema aja filosoofid 'kontingentse' tähendust selgitama vaevuvad, taanduvad seletused inglise keeles tavaliselt tõdemusele, et tegemist on millegagi, mis oleks võinud olla teisiti, mis oleks võinud olemata olla, mille tõesus ei ole paratamatu. Tegemist on aga alati millegagi, mis eeldab laiemat tausta, konteksti, tingivaid muutujaid, ehk mitte enam paratamatuid, kuid siiski mingil moel antuid.

'Kontingentne' on seega mõiste, mille tähendusväli hõlmab esmalt ja peamiselt enam-vähem võrdselt eestikeelseid mõisteid 'määramatu' ning 'sõltuv'. Juhuslikkus võib mõistes sisalduda, kuid filosoofilises plaanis kindlasti mitte selle sõna füüsilises mõttes, kuna rõhk on mitme põhjuse koosmõjul, mitte koosmõju ennustamatusel või juhutamatusel (nagu

näiteks mõistes *randomness*).

Kui adjektiivide valik taandada 'määramatule' ja 'sõltuvale', siis eelistada võiks 'sõltuvat' ehk 'sõltumuslikku', kuna sõltuvuse mõiste sisaldab endas juba valikumomendi, otsustamatuse, mis on vajalik määramatuse adumiseks.

5.

Siit jõuame tagasi Rorty raamatuni ja selle sõnumini. *Contingency* tõlkimine 'juhuslikkuseks' hämardab Rorty *message*'it ja tekitab ohtlikke väärtõlgendusvõimalusi.

Rorty filosoofia on oma sydames historitsistlik, seda kinnitab ta juba Väljataga tõlgitud raamatu sissejuhatuses: "[S]otsialiseerumine ja seega siis ka ajaloolisus ulatuvad põhjani välja – (...) sotsialiseerumise all või "enne" ajalugu ei leidu midagi inimest määratlevat" (SIS, 13). Rorty eesmärgiks on näidata, et meie ajaloos pole midagi paratamatult määratud, unustamata samas, et meie saavutused, meie ise oleme oma keskkondade viljad. Keel, subjekt ja yhistond on sotsiaalsed, kultuurilised konstruktsioonid ajaloos, eelnevast sõltuvad, kuid tulevikule avatud määramatul moel.

Kui tõlkida *contingency* sattumuslikuks"-cum-"juhuslikuks, tõuseb liigselt ja ohtlikult subjekti tase teda ymbritseva ja võimestava keskkonna, konteksti arvel. Kuulutades keele, mina ja liberaalse kogukonna juhuslikuks, mis sest et läbi sattumuslikkuse loori, jätab tõlkija ukse valla volutarismile, kus liberaalse intellektuaali eneseloome irooniline vabadus ei võlgne järsku midagi laiemale lingvistilisele, moraalsele, sotsiaalsele reaalsusele. Tuleb

nentida, et mitmed Rorty/Väljataga eesti arvustajad on sellest lahtisest uksest ka sisse astunud.

Erinevalt tavaliberaalsest indiviidikäsitlusest on Rorty vägagi teadlik sellest, kui võrd liberaalne ironist sõltub – saab võimalikuks – ajaloo käigus arenenud sotsiaalsest kontekstis(t). Tema eneseloome toimub läbi keele, mille sõnade ja mõistete tähendus asub Rortyl nagu Heideggeril ja hilisel Wittgensteinilgi igapäevapraktikas seotud kogukonna keelekasutuses. Nii nagu keel kõneleb inimest (tsitaat Heideggerilt – SIS, 97), nii kõnelevad teda ka moraal ja ajalugu. Tunnistada kõneldu juhuslikuks tähendaks saagida niigi peenikest oksa, millel liberaalne ironist oma ajastukaaslastega istub, varjates tema eest sõltuvuse ajaloo ja asjaolude haprast käigust. Enese olemasolu põhjuste, oma sõltumuslikkuse suhtes pime ironist ei pruugi aga jääda enamaks kui ajaloo yyriksesseks irooniaks.

MÄRT VÄLJATAGA

Ainult mitte 'sõltumuslikkus'!

Tõlkides eesti keelde Richard Rorty raamatut *Contingency, irony and solidarity*, oli üheks probleemiks pealkirja esimese sõna, ühtlasi raamatu ühe võtmemõiste eestindamine. Tõnu Viik on teost arvustades (Vlk 1999, nr 11/12) märkinud, et harjumuspärane 'juhuslikkus' oleks minu valitud 'sattumuslikkuse' asemel asja ära ajanud küll. Seevastu Ahto Lobjakas leiab, et 'sattumuslikkuskusi' seostub veel liiga palju 'juhuslikkusega', olevat seetõttu eksitav ja õigem vaste tulnuks tuletada

hoopis sõnast 'sõltuma'. Lobjakas arvab, nagu oleks mõistesse 'kontingentsus' koondunud kogu Rorty ühiskonnafilosoofia historisistlikkus, traditsiooniteadlikkus ja kontekstualistlikkus – peaaegu et ühiskondlik determinism –, kuid vaste 'sattumuslikkus' olevat suunanud Eestiretseptiooni pigem individualistlikele ja voluntaristlikele radadele. Kahjuks ei too ta konkreetseid näiteid, millised Eesti vastukajad on tema meelest eksi läinud (tutvustusi oli Lobjakase kirja saabumisajaks ilmunud Jan Kausilt, Toomas Raudamilt, Jaan Kangilaskilt ja Mihkel Nummertilt).

Kui etteheited käivad teineteisele risiti vastu, siis võiks see süvendada veendumust, et ju oli esialgne variant (s.o 'sattumuslikkus') kõigest hoolimata sobivaim. Ometigi tuleb möönda, et õigus on pigem Tõnu Viigi kui Ahto Lobjakase poolel. Tundub, et Lobjakas on loonud endale pildi Rorty mõttemaailmast sekundaarsete allikate põhjal ega ole uurinudki sõna *contingency* esinemiskonteksti kõnealusel raamatus. Lähem vaatlus näitaks ju, et see sõna esineb Rortyl enamasti väljendite *chance* ja *just happened* naabruses, kontingentsusele vastandatakse seda, mis on teispoole aega ja juhus. Seejuures ei tarvita Rorty kusagil fraasi *to be contingent upon* – 'millestki sõltuma'. 'Sõltumuslikkus' ei sobi kontingentsuse vasteks kasvõi seepärast, et sõltuda võib miski millestki niihästi paratamatult kui kontingentselt. Lisaks toob see meelde seoseid narkomaaniaga, determinismiga, rõhumisega jne. *Contingency* tõlkimine 'sõltumuslikkuseks'

oleks peaaegu nagu *freedom*'i tõlkimine 'orjuseks'.

Mõistet 'kontingentsus' määratletakse filosoofilises pruugis paratamatuse ja võimalikkuse kaudu. Klassikalisteks vormeliteks on *contingens est, quod nec est impossibile nec necessarium* (kontingentne on see, mis pole ei võimatu ega paratamatu) ja *contingens est, quod potest non esse* (kontingentne on see, mis võib mitte olla). Sõna tuleb ladina *contingere*'st ('kokku puutama') ja jõudis filosoofiasse juba klassikalises ladina keeles, kuid juurdus skolastikute töödes Boethiuse Aristoteelse-kommentaari vahendusel. Autoriteetne leksikon ütleb: "Niikaua kui teaduse keeleks oli ladina keel, nimetati juhuslikku [*Zufällige*] *contingens*'iks"¹. Paratamatutele sündmustele vastanduvateks kontingentseteks sündmusteks loeti haruldasi, sattumisi toimuvaid, vabast valikust tulenevaid või looduslikke sündmusi. Kontingentsed olendid on sellised, kes pole alati olemas olnud ega jää ka alati olema. Erinevalt paratamatust olendist ehk Jumalast ei kattu kontingentsete olendite olemus nende olemisega, s.o nende määratlusse ei kuulu see, et nad peavad eksisteerima. Kontingentsete tõdede eitus ei sisalda vasturääkivust. Kontingentsed sündmused ei ole üheainsa algpõhjuse poolt ühemõtteliselt determineeritud.

Kontingentsusega on seostunud ka selliseid asjad nagu lõplikkus ajas ja ruumis, sõltumine millestki paratamatust (näiteks kontingentsusest lähtuvast jumalatõestuses), aposterioorsus tunnetusõpetuses ja

¹ J. R i t t e r, K. G r ü n d e r, Historisches Wörterbuch der Philosophie. 4. kd. Stuttgart, 1976, lk 1029. (Märksõna "Kontingenz".)

süntheetilisus semantikas. Tänapäeva ingliskeelses filosoofias esineb mõiste *contingency* peamiselt kas loogilises kontekstis, kus ta tähistab üht modaalsust paratamatuse ja võimalikkuse kõrval, või eksistentsialistlikus kontekstis, kus ta märgib inimolu lõplikkust ja ettearvatust. Et kontingentsus on seotud paratamatuse ja võimalikkusega, siis saab rääkida loogilise, metafüüsilise, füüsilise, bioloogilise, ajaloolise jne paratamatuse eeskujul ka vastavat liiki kontingentsusest.

Mis puutub Richard Rortysse, siis hoolimata sellest, et *contingency* on üks ta võtmemõisteid, ei paista tal mingi arendatud ja huvitavat kontingentsuse teooriat leiduvat. Ta näib lähtuvat Quine'i arusaamast, mille järgi paratamatus ei ole midagi muud kui meie tõrksus oma mõteteviisi ja mõistekasutust revideerida. Kui aga paratamatuse ja kontingentsuse erinevus sel viisil ära lahustatakse, siis muutub kontingentsuski ise pigem loosungiks kui selgepiiriliseks filosoofiamõisteks. Kontingentsuse mõiste keskset kohta pragmatistlikus traditsioonis, kuhu Rorty kuulub, on väga selgelt ja kokkuvõtlikult iseloomustanud Richard A. Bernstein:

“Antifundamentalismi, fallibilismi ja kriitiliste kollektiivide väärtustamise juurest jõuame neljanda teemani, mis läbib pragmatistlikku traditsiooni: selleks on teadlikkus radikaalsest kontingentsusest ja juhuslikkusest [*chance*], mis on universumi, meie tunnetuse ja elu tunnuseks. Kontingentsus ja juhuslikkus on filosoofias alati olnud problemaatilised. Huviga

universaalse ja paratamatu vastu on käinud kaasas sügav soov kontingentsust talitseda, piirata ja alla suruda – näidata talle kätte tema jaoks “kohane” piiratud koht. Pragmatistide jaoks ei ole kontingentsus ja juhuslikkus lihtsalt märgid inimese teadmatusest, vaid nad on universumi püsivad tunnused, mida ei saa ära kaotada. (...) Rõhuasetus juhuslikkuse ja kontingentsuse möödapääsmatusele [*inescapability*] – sellele, mida Dewey on nimetanud “eksistentsi ebakindluseks”, mis teeb maailma “riskide areeniks” ja “õövastavalt ebastabiilseks”, – on mõjutanud pragmatistide arusaamist eksistentist ja filosoofiast enesest. Meil pole kunagi lootust valitseda [*master*] ettenägematuid ja ootamatuid kontingentsusi. Me elame “avatud universumis”, mis on alati korraga ähvardav ning ühtaegu nii tragöödia kui võimaluste allikas.”²

Saksa skeptiline filosoof Odo Marquard on omakorda juhtinud tähelepanu kontingentsuse mõiste kahetähenduslikkusele: “Kristlikust loomisteoloogiast pärinev käsitlus juhuslikkusest (kontingentsusest) [*Begriff des Zufälligen (Kontingenten)*] kui lõplikkusest (...) tähendab tõe poolest seda, mis võib ka olemata olla või mis võib olla ka teisiti. Kui aga asja vaadata mitte Jumala loojaperspektiivist, vaid inimlikumalt, elumaailma ja inimese perspektiivist, siis esineb see kahe liigina. Juhuslik on kas see, mis “võib olla ka teisiti” ja mis on *meie poolt muudetav* (näiteks me võime süüa vorsti või süüa selle asemel hoopis juustu...). Sedasorti

² R. A. B e r n s t e i n, Pragmatism, Pluralism, and the Healing of Wounds. Rmt-s: L. Menand, Pragmatism: A Reader. New York, 1997, lk 388–389.

juhuslikkus kui see, “mis võiks ka teisiti olla” ja mida me võime muuta, on suvaliselt valitav või valimata jäetav suvalisus: seda võib nimetada *suvajuhuslikkuseks* [*Beliebigkeitzufällige*] ehk suvalisuseks. Teisalt on aga juhuslik see, “mis võib ka teisiti olla”, kuid *mis ei ole kuidagi meie poolt muudetav* (saatuselöögid: näiteks haigused, siia maailma sündimine jne). Säärane juhuslikkus kui see, mis võiks ka teisiti olla, kuid ei ole meie poolt muudetav (või on seda vaid pisut), on saatus: see ei allu tingimisele ja selle eest pole pääsu; me võime seda nimetada *saatusjuhuslikkuseks* [*Schicksalzufällige*], saatuslikkuseks.”³

Ma ei ole kindel, kas Richard Rorty ja pragmatistlik traditsioon on alati sellest eristusest selgelt teadlik või hoolibki sellest. Rorty jaoks ei seostu kontingentsus niivõrd millegi ähvardavaga, vaid pigem lootustandvaga ning näib, et ta kipub sageli taandama “saatusjuhuslikkust” “suvajuhuslikkusele”. Oma tõlke järelsõna lõpuosas juhtisin ma ka tähelepanu sellele, et Rorty usk inimliku maailma plastilisusse ja ümberkorraldatavusse, tema veendumus, et meie arusaamu sellest, mis on tähtis ja võimalik, saab ümberkirjeldamise abil teisendada, on ehk liiga optimistlik ja voluntarismimaiguline. Kuid teisalt on ta raamatus ka küllalt kohti, kus öeldakse selgesti, et siiski mitte kõik ei ole meie võimuses.

*
Kontingentsuse mainitud tähendusi on eesti keeles tavapäraselt kandnud sõna

‘juhuslikkus’. Vt nt EE artiklit “Paratamatus ja juhuslikkus”: “Juhuslikkuse puhul võib miski olla või mitte olla, võib olla nii või teisiti, toimuda või toimumata jääda” (7. kd, lk 192). Leibnizi esseed “Looduse ja Jumala-armu alused mõistuse põhjal” tõlkides on Valdar Parve kasutanud ‘kontingentsete asjade’ tähenduses väljendit “juhuslikud asjad” (*Akadeemia* 1990, nr 6). Nagu eelpool juba näha võis, kasutatakse saksa filosoofias kontingentsuse tähenduses sõna *Zufällige, Zufälligkeit*, mida inglased tõlgivad enamasti kui *contingency* ja venelased kui *случайност*. Jüri Saar on Kanti “Prolegomena” tõlke vastavates kohtades tarvitanud mõistagi sõna ‘juhuslik’ (§§ 22, 51). Jne, jne. Seega jättes kõrvale võõrsõna ‘kontingentsus’ kui laiale lugejaskonnale mõeldud teksti jaoks liiga võõrastava, oleksin võinud Rorty tõlkes tõepoolest rahulduda tavapärase ‘juhuslikkusega’ ‘sattumuslikkuse’ asemel, sest ‘juhuslikkuse’ mõistemaht on eesti keeles olnud igatahes märksa avaram, kui näib eeldavat Lobjakas. Miks ma siiski nõnda ei toiminud?

Üks mu kaalutlusi oli see, et sõna ‘juhuslikkus’ saab inglise keelde tagasi tõlkida 5–7 väljendiga, nagu *chance, randomness, contingency, accidentality, incidentalness, haphazard, casuality...*, ja kõik need erinevad üksteisest mingi väikse nüansi või kasutusvaldkonna poolest. Esimesed kaks esinevad peamiselt füüsilises ja matemaatilises kontekstis seoses selliste mõistetega nagu põhjuslikkus, determineeritus ja tõenäosus. Filosoofia-õpikud eristavad omakorda veel 3–5

³ O. M a r q u a r d, Apologie des Zufälligen. Stuttgart, 1987, lk 128.

chance'i tähendust, nagu põhjustamatus, mitme põhjusahela kokkusattumine, teadmatuse põhjustest, kvantjuhuslikkus, matemaatiline ja statistiline tõenäosus⁴ (seejuures ei tähenda *chance* üksnes 'juhuslikkus)t', vaid ka 'šanssi'). Et kergendada pisutki eesti 'juhuslikkuse' tähenduskoormat, lõin ta kõrvale sõna 'sattumuslikkus', mis peaks tähistama 'juhuslikkust' kontingentsuse-tähenduses. (Hiljem olen avastanud, et adjektiiv 'sattumuslik' leidub siiski juba Paul Saagpaku "Eesti-inglise sõnaraamatus", tõsi küll vastetega 'accidental, incidental').

Pidasin silmas seda, et 'juhuslikkus' võiks jääda vastandmõistena paari 'determineeritusega' ja 'sattumuslikkus' 'paratamatusega'. Esimese kasutuskontekst võiks ehk olla pigem matemaatiline ja füüsikaline, teisel loogiline ning metafüüsiline. Tahtsin välistada võimalust, et raamatu pealkirjast tekiksid assotsiatsioonid viimasel ajal teoreetilistes loodusteadustes (näiteks kaoseteoorias, evolutsiooniteoorias, mittelineaarses dünaamikas) esile tõusnud juhuse-käsitustega. Samas ei ole inglise keeleski *chance*'i, *randomness*'i ja *contingency* tähendusväljad ja kasutussuhted nii selgelt paika pandud, nagu ma algul kahtlustasin. Siin valitseb paras segadus.

Näiteks lugedes hiljuti intervjuud evolutsiooniteoreetik Stephen Jay Gouldiga, märkasin, et küsitleja ütleb: "Ma määratlen kontingentsust kui sündmuste planeerimata

koosinemist, mitte kui juhus, kuna need sündmused on põhjustatud ja determineeritud, kuid nende koosinemine ei ole planeeritud". Seepeale vastab Gould: "Ei, tegu ei ole kindlasti juhusega. Juhus on küll sellesse segatud, kuid kontingentsus on printsip, mille järgi võib iga samm kulgeda mitmel eri moel ja tilukesed erinevused, mis algul ei paista olulised, võivad paisuda suurteks erinevusteks (ja siin tuleb mängu kaoseteooria). Asjasse on segatud mõningane juhuslikkus..." (*I define contingency as an unplanned conjuncture of events, not chance, since the events are caused and determined, but their conjuncture is not planned. Gould: No, definitely not chance. There is chance involved, but contingency is the principle that each step can go in variety of ways and that tiny little differences (and here is where chaos theory comes in), which don't seem very important at the time, can cascade into big differences. There is some randomness involved...*)⁵

Füüsik ja teoloog John Polkinghorne ütleb ühes teises intervjuus aga nõnda: "...arenevat universumi võib kirjeldada kui juhuse ja paratamatuse vastastikust mõju. Juhus ei tähenda mõttetut juhuslikkust [*sic!*], vaid ajaloolist sattumuslikkust. Toimub pigem see kui teine ja nõnda sünnibki uudsus, uued asjad." (...*description of an evolving world as due to the interplay between chance and necessity. Chan-*

⁴ Vt nt J. H o s p e r s, An Introduction to Philosophical Analysis. 3rd ed. London, 1990, lk 231–232.

⁵ S t. J a y G o u l d, An Urchin in A Haystack: An Interview by Micahel Shermer. *Skeptic*, vol 4, nr 1, 1996.

*ce doesn't mean meaningless randomness, but historical contingency. This happens rather than that, and that's the way that novelty, new things, come about.)*⁶

Mõistagi oli nii fundamentaalse ja teatud kasutustraditsiooniga filosoofilisele mõistele uue eesti vaste loomine riskantne üritus ja see, kas sõna 'sattumuslikkus' ka

juured alla võtab, sõltub paljudest ettearvamatutest sattumustest. Kui peaks tekima vajadus raamatu kordustrüki järele, siis võiks see ju ka kanda pealkirja "Juhuslikkus, iroonia ja solidaarsus". Kuid iseenesest poleks ju paha, kui mitme erineva, ehkki sarnase tähendusega mõiste jaoks leidub ka eesti keeles mitu vastet.

---

⁶ L. F. H a r r i s, Divine Action: An Interview with John Polkinghorne. *Cross Currents*, kevad 1998.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 64 13 696

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 44 24 84.

E-mail:

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk: "Akadeemia Trükk".

"Vikerkaar" nr. 2-3/2000

Vikerkaar

2-3/2000

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245